

JÉ LEN KOR

10

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1966

FERENCZY BÉNI rajza

Számunk szerzői:

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉKÉS SÁNDOR
CSORBA GYÖZÖ
DEMÉNY OTTÓ
EÖRSI ISTVÁN
HAJNAL GÁBOR
KERÉK IMRE
MITZKI ERVIN
NAGY L. SÁNDOR
OLSVAI IMRE
PÁL JÓZSEF
POLNER ZOLTÁN
POMOGÁTS BÉLA
RADÓ GYÖRGY
RÁKOS SÁNDOR
RÓNAY LÁSZLÓ
SIMON EMIL
SZÉKELY DEZSÓ
SZÖDY SZILÁRD
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
VÁRKONYI NAGY BÉLA
VÁRKONYI NÁNDOR
VIHAR BÉLA
WEÖRES SÁNDOR

Képek:

FERENCZY BÉNI
GRAIN ANDRÁS
GYARMATHY TIHAMÉR
MARTYN FERENC

CSORBA GYŐZŐ KÖNYVEI

Mozdulatlanság. Versek.
1938.

Hélinant: A halál versei.
Műfordítások. 1940.

A hid panasza. Versek.
1943.

Szabadulás. Versek. 1947.

*Ocsúdó évek. Önéletrajzi
költemény.* 1955.

A szó ünnepe. Versek. 1959.

*Brecht, B.: Válogatott
versek.* Műfordítások. 1959.

Goethe: Faust II.
Műfordítás. 1959. és 1961.

Séta és meditáció. Versek.
1965.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM
1966. OKTÓBER

A Baranya megyei Tanács lapja
Megjelenik havonta

Szerkeszti a Szerkesztő Bizottság

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

BERTHA BULCSU: Illés szekeren (elbeszélés)	- - - - -	899
PÁL JÓZSEF versei: Dal motozott, Árvízi riadalom, Nosztalgia	- - - - -	904
DEMÉNY OTTÓ versei: Ballada, A tél fiai		906
BÉKÉS SÁNDOR: Az idegen (elbeszélés)		907
VIHAR BÉLA: Tíz intelem (vers)	- -	914
HAJNAL GÁBOR versei: Hegyifolyó, Én álltam	- - - - -	916
POLNER ZOLTÁN: A város (vers)	- -	917
SIMON EMIL: A szemtanú (elbeszélés)	-	918
EÖRSI ISTVÁN versei: Mint kimondhatatlan veszélyt, Varjú és repülőgép	- -	925
BERTÓK LÁSZLÓ versei: Fölmondom a pásztorkodást, Te nap	- - - - -	926
SZÉKELY DEZSŐ: Pókfonál (vers)	- -	927
KERÉK IMRE: Búcsú a várostól (vers)	-	928

Csorba Győző 50 éves

KÖSZÖNTŐ	- - - - -	930
WEÖRES SÁNDOR versei: Álom a régi Pécsről, Csorba Győzőnek	- - - - -	931
POMOGÁTS BÉLA: Termékeny meditáció		934
CSORBA GYŐZŐ: Magamról, verseimről		939
CSORBA GYŐZŐ versei: A hid panasza, Évforduló, Ocsúdó évek, Kijátszani végre, Már nem odázhatom, Faültető, Kifelé, Megtartani	- - - - -	941
VÁRKONYI NÁNDOR: Csorba Győző verseiről	- - - - -	947

ÉLET ÉS KULTÚRA

TÜSKÉS TIBOR: Levél Veres Péterhez a Balaton „védelmében”	- - - - -	956
THIERY ÁRPÁD: Tájak, lelkek és látszatok III.	- - - - -	961

Irodalom

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Emlékezés	
Tömörkény Istvánra - - - - -	965
RAKOS SÁNDOR: A műfordítás műhelyéből - - - - -	969
RADÓ GYÖRGY: A skandináv irodalmak magyar múzeumában - - - - -	972

Zene

RÓNAY LÁSZLÓ: Zenei levél Budapestről	975
OLSVAI IMRE: Fölszállott a páva - -	979

M É R L E G E N

VÁRKONYI NAGY BÉLA: Vázlat Bárdosi Németh János portréjához - - - -	984
SZÖDY SZILÁRD: Mezei András: Legendák születőben - - - - -	988
NAGY L. SÁNDOR: Kilátó 66 - - -	989
MITZKI ERVIN: Békés Sándor: Áradás -	991

K É P E K

Gyarmathy Tihamér rajzai - -	903, 913, 924
Ferenczy Béni rajza - - - - -	974
Grain András rajza - - - - -	992

MŰMELLÉKLETEN

Martyn Ferenc: Csorba Győzőnek (rajz)

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hirlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egyszámlára

66-3170 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

Illés szekerén

Illés a volán mögött ült, s miközben a víkendre induló kocsikat előzgette, figyelte magát. Az idegbetegség apró jelei már bent lappangtak a mozdulataiban, és zsibbadt, fekete csendjükkel lassan előrenyomultak az idegszálak, érfalak és a csontok mentén. Ahogy fúrge kék kocsijával az autósorok mellett újra és újra az élre tört, maga előtt látta a hatósági orvos nagy szögletes alakját, sztetoszkópját, mérőeszközeit, hideg feketeszőrös kézfejét, mellyel megkopogtatta a mellét, hátát, és felrémlített előtte a felülről lefelé kisebbedő betűsor, melynek alsó tűfokai között végleg eltévedt.

– Nem érvényesíthetem a jogosítványát... Önnek szanatóriumba kellene vonulni...

– Ez képtelenség – mondta Illés –, én egészséges vagyok.

Még mindig az a régi Illés élt a tudatában, aki tíz kilométert úszott egyfolytában, amikor felborult a hajója, aki a vízimadarakat és a liberátorokat mindig elsőnek pillantotta meg a messzeségben...

– Az ivást, dohányzást, éjszakázást most abbahagyja, jó...?

– Igen – mondta Illés.

Az orvos azt hitte, hogy alkoholistát, nikotinistát, éjszakaistát.

Illés pipázgatva bámult maga elé. Egyenletesen nyomta a gázpedált, időnként a fékre lépett és fokozatosan utánament a kuplunggal. Érezte, hogy mindez rajta kívül álló okokból történik, nem határozza el, nem küld parancsot az idegpályákon át a lábának.

Néha percekig állt egy sorompó előtt, s nem emlékezett rá, hogyan került oda, mikor és milyen körülmények között állt meg. Legtöbbször csak arra riadt fel, hogy lassan, dőcögve megy át egy emelkedő sorompószárny alatt. Ilyenkor mindig a sebességváltó karra pillantott és nem értette, hogyan és mikor került az a második fokozatba. Reflekszei, beidegződött mozdulatai mind hibátlanok voltak, a végtagok még nem fedezték fel, hogy az agy nem ügyel mozgásukra.

Az utolsó két évtizedben kialakult benne a munkavégzés és az emberi tevékenység mechanizmusa. A mechanizmusok fokozatosan eluralkodtak az életén. A beidegződött mozdulatok, az általánosan elvárt szóhasználatok és fogalmazási módokzatok feleslegessé tették a gondolkodást, de azért a gondolkodás illúzióját keltették. Az élet egyszerű mechanizmusa főhelyre került, elhomályosította az eredeti célokat, a menetrendszerűség feleslegessé tette az akaratot, s a hasznos emberi tulajdonságok számontartását és megnyilatkozását. Kapaszkodott a zsúfolt autóbuszokon, ült az értekezleteken, ült az írógépe mögött, máskor a kávéházban, vagy hatalmas igazgatók előszobáiban, s mindig, mindenütt várt valamire. A hatalmas igazgatók számokat soroltak fel, rendeletekre hivatkoztak, és más általánosan elfogadott tekintélyformulákra. Illés teleírta a jegyzetfüzeteit, aztán rendszerezni próbálta a szavakat jelentésük, színük, helyzetük szerint, de ez lehetetlen volt. A szavak hasonlítottak egymásra, összemosódtak, egyik sem jelentett többet, mint a másik. Megszokta az igazgatók nyelvezetét. Amíg beszéltek, kipillantott az ablakon, s a tetőszögletek között keresett egy darabka eget, pontosan úgy, mint iskolás korában és várta, hogy az igazgatók hirtelen abbahagyják a szavak általánosan elfogadott egymás mellé rakosgatását és bejelentik... Mit jelentenek be...? Illés maga sem tudta. A tanárai a molyrágtat könyvek anyagát ismételtgették, elsorolták a folyók és a hegyek nevét, de a titokról hallgattak. Illés az utolsó pillanatig azt remélte, hogy egyszer kézenfogják, kivezetik a folyópartra, és rámutatnak a víz tükreire, mire az ketté válik, s egy valódi világ következik a felszín alatt, igazi felnőttekkel és igazi gyerekekkel, igazi folyókkal és

igazi hegyekkel. Mindig várta, hogy a tanárok feltárnak előtte valamilyen titkot, ami az élet lényegéhez tartozik, valamilyen igazi tudást. Tíz éves várakozás után aztán megértette, hogy a tanárok nem ismernek semmiféle titkot, azt sem tudják, hogy létezik valami hasonló, csak sorolgatják a folyók és a hegyek nevét, mintha az érne valamit egy Illés-féle fickónak, amikor belefutad majd a folyóba, vagy lezuhan a hegytetőről. Az igazgatók sem tudtak semmi olyant mondani, ami egy darabka kék égboltnál biztatóbb vagy állandóbb lenne. Illés néha elolvasta az újságban megjelent cikkeit, és nem emlékezett rá, hogy azokat valóban megírta. Egyszer aztán, amikor az égboltról az igazgatóra tévedt a pillantása, összerézett. A kellemes faburkolatú irodában csend volt. Az igazgató kérdően Illésre nézett. Illés nem tudta, hogy mi az igazgató neve, mit igazgat, és miről kezdtek beszélgetni. Jegyzetfüzetébe pillantott, de az egymás után sorakozó szavakból nem tudta megállapítani, hogy miről beszélgettek, vagy az igazgató egyáltalán ki lehet? A szavak az általánosan használatos szavak voltak, és Illés csak annyit tudott, hogy hivatalos beszélgetést folytattak...

Kapaszkodott a zsúfolt autóbuszokon, evett, bort ivott, rendszeresen megírta a tárcáit, lefeküdt, felkelt, verte az írógépet. Aztán ólmosszürke csend ereszkedett az agyára. Érezte, hogy teljesen üres, közönyös, fáradt... Nézte az írógép betűit és órákig gondolkodott, hogy mit is akar az emberekkel közölni, mire akarja felhívni a figyelmüket, mitől akarja óvni a város lakóit, de semmi sem jutott eszébe. Az embereknek már semmit sem tudott mondani. De írásból élt... Így aztán, amikor az olvasószerkesztő benyitott a szobájába, befűzte a papírt és fél óra alatt megírta szokásos tárcáját. Másnap elolvasta a lapban, összehasonlította korábbi íásaival és meglepetten látta, hogy nincs köztük különbség. Figyelte az emberek arcát, de azok mosolyogtak rá és szorongatták a kezét. „Nem veszik észre” – mondogatta, s újabb próbákat tett, de az emberek csak mosolyogtak, és mentek dolguk után. Illés látta, hogy az emberek semmit sem vesznek észre, s a szavak színének és jelentésének nem tulajdonítanak sokat, megszokták egyformaságukat.

Illésben ekkor valami megroppant, és az arcán megjelent egy hideg, idegen vonás, ami elválasztotta az emberektől. Ezt mindenki megérezte. A lányok megdermedtek a közelében, és óvatosan elhúzódtak tőle. A barátai kritizálni kezdték, figyelmeztették, hogy a szavak helyes használatától túlzottan eltér. Aztán valaki feljelentette. Megkereste egy rendőrségi hivatalnok, elbeszélgettek, megittak néhány féldecit, aztán keztefogtak. Illés tovább írta a tárcáit, pénzt keresett, vásárolt egy használt autót, s többnyire magányosan végigrobogott a folyókhoz, tavakhoz vezető utakon. Évekig bámulta a vizek tükrét, és igyekezett megszokni egyszerűségüket. A vizek vonzótták, mindig visszatért a partjukra, mivel elvesztett valami ismeretlent, s azt ösztönösen a vizek közelében sejtette.

Tenyere a volánra izzadt. A vikendre induló autók fokozatosan összezsugorodtak a visszapillantó tükör négyszögében.

– A pisztrángnak nyihog a kereke...

– Nyihog...? – kérdezte Illés és az alázatos arcú Irmára nézett, aki retiküljét az ölében tartogatva kényelmetlen testhelyzetben kuporgott a jobboldali ülésen.

– Igen, nyihog...

Illés csodálkozott, hogy a lány mellette ül... Néha egészen megfelejtkezett róla, pedig az utóbbi években állandóan a közelében volt. Régi zsidó családból származott, praktikus érzéket és alázatot örökölt ortodox őseitől. Ez az alázat nem volt azonos a keresztények felvett, vagy elhatározott alázatával, belső ügy volt, szinte biológiai... Irma akkor szegődött Illés mellé, amikor annak arcán megjelent a hideg, idegen vonás. Berendezkedett Illés árnyékában, egyszerre tudott nélkülözhetetlen és észrevétlen lenni. Ragaszkodott Illéshez, de nem bízott benne. Még nem sejtette, hogy Illés idegbeteg, csak ösztönösen készülődött valamilyen gyors mozdulatára, amivel Illés véget vet majd mindennek. Addig is összekuporodott, becézte Illést és Illés tárgyait, mintha mind élnének.

A szeptemberi mezők között Illés kék szekere engedelmesen nyargalt. Falvak, porfelhők, dombok maradoztak el a kocsí mögött, aztán erdők bukkantak fel a meszeségben és az erdők felett hékák lebegtek. Illés egy kis jelentéktelen hídnál meg-

állította a kocsit, kiszállt és a patakba bámult. A lány néhány pillanat múlva már mellette állt.

– Ez a Csele patak – mondta Illés –, érthetetlen...

A lány a bokáig érő vízbe nézett és hallgatott. Illés a kocsihoz lépett és megtapogatta a disztárcsákat. A jobb hátsó kerékagy forró volt.

– Úgy látszik, leszakadt egy fékbetét – mondta és beszállt a kocsi.

Folytatták útjukat. Illés lassan hajtott tovább, és a motorzúgáson átszűrődő bizonytalan zajra figyelt.

– Kattog – állapította meg a lány.

Illés bólintott, aztán fordított a kormánykeréken, s egy köves göröngyös útra kanyarodtak, mely keskeny erdősávon át vezetett az egyik eldugott folyóparti faluba. A bekötő út jó három kilométeres volt, s Illés az első házak mögött azonnal a folyót kereste a pillantásával. A folyót azonban nem lehetett látni. A falu utcáján por kavart a nyomukban, és a poron át kíváncsian bámultak rájuk a házak előtt üldögélő fekete öregemberek. A falu közepén, a baloldali házsor mögött Illés megpillantotta a vizet. Erdőszegélyezte keskeny holtág volt. A házak udvara belenyúlott a vízbe. Az udvarok végén mindenütt ladikok sorakoztak, cölöphöz kötve, vagy félig szárazra húzva. Az alacsonyabban fekvő udvarokat elborította a víz, a veteményeskertekből csak a felmagzott hagymabokrok kobrafői látszottak. Az egyik kertben kombinés öregasszony fürdőzött. Illés lépésben vezette a kocsiját. Az út egyre rosszabb lett, majd a falu végén bakhátas földúttá változott. Illés egy ideig még bukdácsolt a kukoricatáblák és gyümölcsösök között, aztán hirtelen a fékre lépett. Közvetlenül a kocsira előtt fodrozódott a víz, és az út a víz alatt vezetett tovább, a semmibe.

Illés kiszállt a kocsiból. A szilvafákról gémekek rebbentek fel, és esetlenül szárnyaltak a vízzel borított mezők felett. Különös kép tárult Illés elé. A vízben kukoricások álltak, odább lúgások és gyümölcsösök. Közöttük ki lehetett látni a berekfák úde csoportjaira és a végtelen víztükrökre. A kukoricásban békák és halak csobbanak, a sekély, felmelegedett vízben csuka rabolt.

– Ez a Duna? – kérdezte a lány, és az út felett úszkáló apró halcsapatokat bámulta.

– Ez a kiáradt Duna – mondta Illés, aztán megfordult és a gátat kereste. A töltés széles, zöld háta tőlük balra húzódott, a földút és a kukoricások között. Beült az autóba, nagy ügyel-bajjal megfordult és felmászott a gátra. Az ártéri gyümölcsöskertek, kaszálók mind vízben álltak. A folyó Dunát a gátról sem lehetett látni, mert a parti erdősáv eltakarta. Az erdősáv és a gát között egy kisebb tengert fodrozott a szél. A fák derékig álltak a vízben, s a bokrokban már compó tanyázott. A fák között mindenütt vízimadarak ültek, vijjogásuk végigcsapódott a gáton. A partmenti erdősávon túl motorcsónak bűgött. Ahogy erősödött és halkult a bűgása, Illésnek úgy tűnt, hogy a csónak átjáró után kutak a fák között. Motorcsónakkal, úgy látszik, nem lehetett átkelni az erdőn. A bűgás fokozatosan halkult, és beleveszett a messzeségbe.

– Horgászunk? – kérdezte Irma, s egy camping-széket, szódásüveget és még néhány apró vacakot rakott a gátra.

Illés megérintette a hátsó disztárcsát, aztán megrázta a fejét:

– Le kell szednem ezt a kereket...

Lehúzta maqáról az inget, aztán szerszámokat rakott a före. Néhány pillanatig érdeklődve bámulta a villáskulcsokat, szerelővasakat, csavarhúzókat, és hirtelen nagy nyugalom szállt a szívére.

Kiválasztott egy csavarhúzót és lefeszítette a disztárcsát. Egy másik kulccsal meg lazította a kereket rögzítő csavarokat, aztán megemelte a kocsi. Beleizzadt az erőlködésbe. Bagócsok érkeztek az emberszagra. Irma megvizesített egy törölközőt és némán végigtörölte a hátát.

– Köszönöm – mondta Illés, aztán leszerelte a kereket és a fékdobot. A betétek kopottak voltak, de egyik sem szakadt le. Megforgatta a tengelyt. Ütemes kattogás hallatszott. Nem okoskodott tovább, visszaszerelte a kereket, leereszkedett a gát oldalába és derékig megmosakodott.

– Talán hazajutunk vele – mondta a lánynak, aztán felcsalizott egy esetlenül összetákolt horgászkesztséget.

Órákig ült a töltés oldalában. Eleinte a szilvafák között billegő pótát nézte, aztán megfelejtkézett róla. A vízre figyelt, madarak reptére, kiáltására, a kék szeptemberi égre, és a folyó Dunáról érkező bizonytalan zajokra. Délután egy ladik jelent meg a szilvafák alatt. Öregasszonyok hajtották előre, s rikácsolva nevetgéltek. A ladik közepén nagy halom tök és kukorica színesedett. Amikor a töltés elé érkeztek, rábámultak az autóra, és az egyik odakiáltott Illésnek:

– Kapik-e...?

– Nem kapik – mondta Illés. Az öregasszonyok tovább eveztek. A vízimadarakra emlékeztető rikácsoló nevetésük akkor is hallatszott, amikor a ladik már régen eltűnt az ártéri fák között. Egy óra múlva újra megjelent a ladik. Fekete kalapos, ünneplőbe öltözött öregemberek eveztek benne, s Illésre ügyet sem vetettek. Arról beszéltek, hogy a holtágból érdemes-e áthozni a varsákat az ártérre.

Beültek a kocsiba és legurultak a töltésről, aztán lépésben dőcögve átkeltek a falun. Amikor kijutottak az országútra, még fent volt a nap.

A várostól harminc kilométerre lehettek, amikor reccsent valami, és hirtelen lefékeződött a kocsifutása. Csaknem a dombtetőn álltak meg.

– Nézd meg, mit csinál a hátsó kerék – mondta Illés, aztán gázt adott és engedett valamennyit a kuplungon.

– Csak ugrál – mondta a lány és a kezével mutatta, hogy a kerék billeg.

Illés leállította a motort, aztán egy papírra felírta a nevét, a kocsifutási számát és egy mondatot, aminek nem volt sem eleje, sem vége: „... jobb hátsó tengelytörés, vagy hasonló...” A lány nézte, hogy mit csinál, aztán megszólalt:

– Eltörött a pisztrángnak a lába...

– El – mondta Illés és kiszállt a kocsiból.

– Most mi lesz?

– Erre én is kíváncsi vagyok... Régóta szeretném megtudni, hogy ilyen esetben mit csinál a társadalom?

Elsőnek egy Trabant kapaszkodott fel az emelkedőre. Illés feltartotta a kezét. A kocsifutott. A vezetője vállalta, hogy a városban átadja az értesítést az automentőnek.

Illés letelepedett az árokpartra. Nézte az eget, az út szélére állított autót, a lányt, majd újra az eget. Seregélycsapat közeledett kóvályogva. Az országút másik oldalán, a szőlőskertek között eldördült egy csőszpuska. A seregélycsapat megkavarodott, aztán irányt változtatva lassan eltűnt az égbolt felhősödő alján.

A völgyből érkező autók nyögve kapaszkodtak fel a dombtetőre, s mind indexeltek, amikor megpillantották az árokparton álló kocsit. A nők Illésre pillantottak, aztán eltűntek a domb másik oldalán a mélyben. Ahogy közeledett az alkony, az úton sűrűsödött a forgalom. A városba tartó kocsik falkákba verődtek a völgyben, s zihálva, sipolva kapaszkodtak fel a dombtetőre. Egy bizonyos időpontban a városból a falvak felé áramló forgalom is megélenkült. Autók suhantak el az út másik oldalán, aztán motorok kifogyhatatlanul hosszú sorban. Némelyik motoros énekelt, s egy-egy pillanatra elengedte a kormányt. Egy oldalkocsis motor hátsó üléséről testes férfi kiáltott Illésre:

– Győztünk!

Illés felemelte a jobb karját és intett a motorosoknak, hogy osztozik az örömben. Erre a motoron ülők is felemelték a karjukat, s amikor eltűntek a völgyben, olyanok voltak, mint egy kerekekre szerelt szoborcsoport.

– Mit kiabáltak ezek? – kérdezte a lány, és a kocsifablakán kidugta a fejét.

– Azt mondják, hogy győztünk.

Illés elfüstölt egy pipát. Később átmászott az árkon, és szemügyre vette a szántóföldeket. A régi út keskeny betonszalagja félkörben szaladt a szántás szélén. Illés végigsétált az úton, aztán a város felé bámult. Csak dombokat látott és völgyeket, s az út szürke vonalát. Az egyik közeli sarjerdőből már előszivárogott az alkony. Illés

látta, hogy rácsúszik az útra, és az autók hirtelen meggyújtják lámpáikat. Visszament a kocsijához és kivilágította.

– Azt hiszem, hiába várjuk az autómentőt, vasárnap van – mondta a lánynak.

Az autómentő nyolckor megérkezett. A hátsó híd alá kötelet hurkoltak, aztán a darúval szakszerűen megemelték.

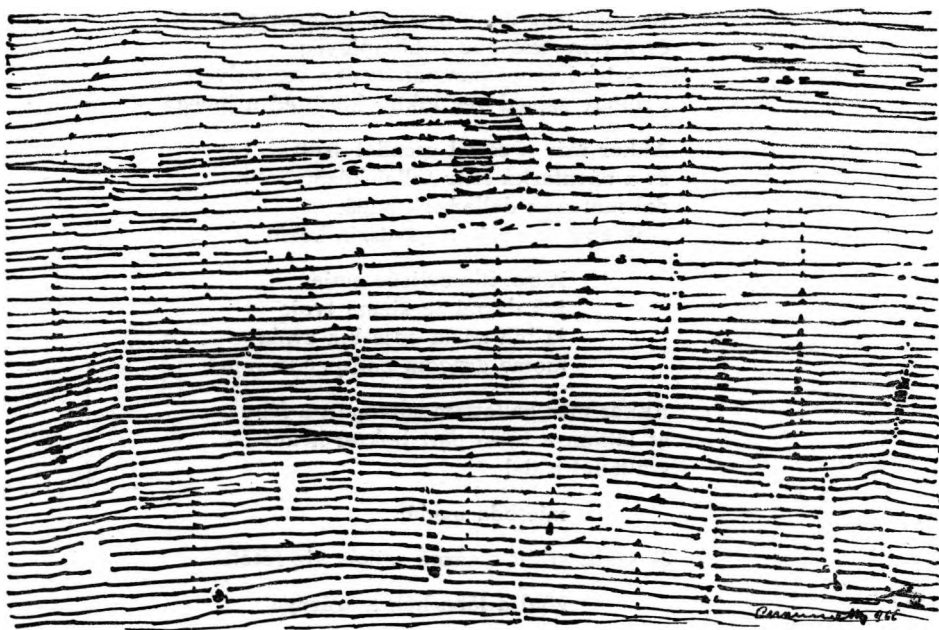
– Tartsa egyenesen a kormányt, mást ne csináljon – figyelmeztette a művezető, s Illés elfoglalta a helyét a volán mögött.

– Látod, megérkezett a társadalom – mondta a lány.

Az első kerekre billentve, háttal közelítették meg a várost. Kínos, kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A város felé közeledő autók mind az arcukba világítottak, aztán indexeltek és elrohantak mellettük. Legtöbbször tompítottá kapcsolták a fényt, és gyorsan előztek. Illés fokozatosan hozzászokott a kocsik fényéhez és pipára gyűjtött. Hosszú autósorok húztak el mellettük, aztán az egyik konvojából kivált egy kocsi és furcsa módon követni kezdte Illés megrokkant szekerét. A kocsi villogtatott, aztán meggyújtotta a reflektorját. Illés tehetetlen volt. Nem léphetett a fékre, nem gyorsíthatott, nem villanthatott vissza a lámpáival, mert azok a föld felé néztek. A furcsa reflektoros autó centikre megközelítette Illést, mintha le akarná gázolni, aztán viszsamaradt egy kicsit, és újra megközelítette. Illés érezte, hogy a kocsiban ellenségei ülnek, manővereiken látszott, hogy gyűlölik.

Hunyorogva pipázgatott a reflektorfényben, és azon tűnődött, hogy az autó utasai miért gyűlölik? Hogyan szerez magának az ember ellenségeket? És ha már ellenségeket szerzett, hogyan kell utána élnie?

A lányra pillantott, s látta, hogy az sír.

GYARMATHY TIHAMÉR rajza

DAL MOTOZOTT

Akkor már levetettem a pulóvert is
és visszatértem a surrogó homokon
amit az áradás terített a fák alá
a homokban írott jeleket is láttam
szarvasok csörtettek a partra le
ott úsztak át a folyón át a Gyöngy-szigetre

Akkor már nem gyűrűztek a küszök se
nem ugrott játékosan a paduc
rezdüléstelen botjaimra páva ült
ragyogott tollától a víztükör
míg halott levelek úsztak lefelé
csöpp sárga sajkák halott levelek

Akkor már botjaimra páva ült
s a horgaimra nem tettem csalit
hadd ússzanak a sárga sajkák lefelé
és ússzon csak az ezüstös ökörnyál
ne állja útját mozdulatom

Érezted már hogy a csend csendet szül
és a fény testedbe behömpölyög
és szíved fényt pumpál eredbe vér helyett
s ahogy szíved ver lüktet körötted a levegő

Akkor már a csend csendet szült
és a pávafarkú fény tollai között
dal motozott dallamteli sugár
csak egyetlen szín a pávaszín közül

Karanfile cvijeće moje
još da mi je sjeme tvoje
ja bih znala gdje bih cvala
mome dragom pod pendžerom

Akkor már hallottam surrogott a fény
és láttam a túlsó part bokrai közül
szállt fel a dal

micsoda madár

és szállt szállt a sárga sajkás víz fölött

zöld a lába kék a szárnya

s ahogy szívem vert lüktetett köröttem a levegő

ÁRVÍZI RIADALOM

Négy napja múltott, hogy megfulladt a nap
a szennyes felhőkben s a felhők alatt
itt ázunk, kínlódunk másfél napja már
a töltéseken. S még egyre nő az ár.

Előbb pocséták, majd lassú csermelyek
nőttek tengerré – és most már ott remeg
a póznasor is s a bögés mind vadabb.
Négy napja múltott, hogy megfulladt a nap.

Fejvesztve futott a bogár s hangyanép,
rókával iszkoltak a fogolycsibék
s hol a rétnek kis tenyérnyi dombja volt,
oda úszott ki egy vacogó vakond.

Vakond volt? s árvíz? – vagy csak a képzelet
szövi szönyeggé a külön képeket? –
Vakondot, mondd, hol is, hol is láttam én?
és mikor is ázott vízben ez a rét? –

nem tudom, de nézd, a szegény ott piheg
és nézd, az istenért nem indulna meg
tovább, kifelé, s ni, most a földbe ás –
a képzelt? – az élő! – mi lehetne más,

hisz a föld-vízből már ismét visszabújt,
de sodor, jaj, sodor, ki hát úgyse jut,
s hogy harsog a víz, a bögés mind vadabb.
Megfullad, ahogy négy napja fúlt a nap.

NOSZTALGIA

Vörös az ég alja mint vaskampón a hús
Cigarettám füstje keserűn koszorúz

és a KÖZÉRT neonja messziről akár
Esti fészken kotló zöld-fény-tollú madár

Mohos eső szemerkél cipőm is tocsog
A felhő-ég holdja könnyes-szürke lucsok

Hosszúhajú leány néz jó jó kicsikém
Oldalamban nehéz kés érzem vérzek én

S a liántestű rimpár épp azon mereng
Nyári tüzem füstje vékonyan merre leng

És a szél a szél is mi hajamba kavart
S az a küszöbnélküli boldogságnyi part

S a megtöretett fű a derékaljnyi föld
Rajtuk is az őszi ég eső-pörölye döng

S te fészken kotló jó jó kicsikém
Vaskampón a hús érzem vérzek én

BALLADA

Anyám, kis vakmerő parasztlány,
aranyat hordott kosarában.
Zebegény s Nagymaros között
ballagott vele át az erdőn.
Azt mondta nem félt sohasem
s nem is bántotta soha senki,
de ennek több mint ötven éve,
s bizony, ma már mesének hangzik:
Kartonruhás, vakmerő csitri,
április végén már mezítláb
vitte a gazda aranyát
Zebegény s Nagymaros között.
Kétoldalt kankalin virágzott,
fönn sárgán ragyogott a nap.

A TÉL FIAI

Kiveretvén a jó fedél alól
e házatlan s házatlan barna had
birtokba vette a kéklő csapást
az ólommázás, nehéz ég alatt.
Mint ledöntött, óriás orgonák,
a szántóföldek zengtek komoran,
odább a tó is behavazva állt,
szél zizegett a nád bugáiban.
Fagyott madár hullt rongyként elibük,
elalélt vad vonzolódt a télben
s ők elfordítva róluk arcukat,
mentek tovább a hó rengetegében.
Már düh nélküli bosszújuk felé,
amit bizton el kell végezniök.
még mielőtt a tavasz elsodorná
a jeget, havat, zuzmarát, ködöt.

Az idegen

A hatalmas Doxát egy nyugdíjas mozdonyvezetőtől kapta, negyvennyolc évvel ezelőtt, röviddel azután, hogy maga is mozdonyvezető lett. Akkor tulajdonképpen csak hiúsági kérdés volt számára, hogy ilyen órája legyen, az évek folyamán azonban életszükségletévé vált ez a megbízható szerkezet.

Tizenhetedik perce tartózkodott az állomás melletti füstös ivóban. Valamivel hat óra múlt, a helyiségben még csak néhányan lézengtek, az igazi élet nyolc óra felé kezdődött, ilyenkor jött be a pesti személy, s isten tudja miért, ehhez még azok a helybeli, notórius ivónak számító vendégek is tartották magukat, akik sohasem utaztak el a városból.

Fetter mindennap benézett az ivóba. Szélesre tárta az ajtót, egy másodpercig állt, mintha tűnődne, betérjen-e, aztán lendületes léptekkel megszokott asztalához sietett. Bal kettő, szemben a söntéssel, az állomásra néző ablak alatt. A felszolgáló, akit több mint tíz éve ismert, vele egykorú lehetett, túl a hatvanon. Kissé görnyedt válla azt az érzést keltette, mintha állandóan láthatatlan terheket cipelne, arca száraz volt, s ha nevetett, odvas fogai messzire feketélltek szájából.

– Parancsol?

Tíz év óta mindennap ezt kérdezte, halkan, szinte suttogva. Fetter az arcába nézett, megvárta, míg kétes tisztaságú törölruhájával megtisztította az asztalt; ilyenkor mindig nyugodtnak s elégedettnak érezte magát. Tulajdonképpen egész nap erre a percre várt. Amióta nyugdíjazták, egyre többet adott a formaságokra, nemcsak örült a tiszteletnek, de meg is követelte, mint ahogy ő is mindig megadta mindazoknak, akiket valami miatt maga felett állóknak érzett.

– Egy kisfröccsöt kérek, rizlingből...

A pincér bólintott. „Egy kisfröccs rizlingből” – mondta visszaigazolásképpen s ez Fetterben a mozdonyon töltött éveket idézte fel. Néha az arcába csapó, füstszagú szelet is érezni vélte; a vendéglő zaja – a poharak, pénztárgépek, edények egybe-mosódó zöreje – a szerelvény jólismert csattogását juttatta eszébe. Sárga, fahéjszerűen ráncos arca ilyenkor megkeményedett, s vizenyős szemei mélyén apró kis tüzek lobbantak fel. Tekintetével a pincér minden mozdulatát követte, hosszú ujjú kezei ökölbe zárva feküdtek az abroszon, s csak akkor ernyed el szigorúsága, mikor már asztalán állt a gyöngyöző oldalú üvegpohár. Ha a szokottnál valamivel hosszabb ideig kellett várakoznia, megrovóan nézett a pincér szemébe. Tulajdonképpen egy kicsit a főnökének érezte magát, mint ahogy az étterem füstös helyiségét is gyakran azzal a furcsa precízsggel szemlélte, mellyel annak idején a munkahelyén tartott szemlét nap-nap után.

Hatvanöt éves volt, öt éve nyugdíjas. A városban sokan ismerték, jópáran akadtak, akik előre köszöntötték az utcán, sőt az is többször megesett vele, hogy egykori felettesei megemelték előtte a kalapjukat. Ilyenkor mindig furcsa zavart érzett, s szinte belepirult a tisztességbe.

Ezen a napon viszonylag kevesen voltak, a megszokott arcok közül is hiányzott néhány. Fetter arra gondolt, mennyire helytelen, hogy az emberek mindenben ilyen rendszertelenek. Szívesen elmondott volna valakinek néhány történetet, melyek sok egyéb mellett mindenekelőtt azt bizonyították, milyen szerepe van az ember életében a rendnek és fegyelemnek, az évek tanulságai azonban – melyek e tanácsok értelmetlenségét igazolták – óvatossá tették.

A kisfröccsöt három hajtásra fogyasztotta el, s nyelvével szinte az ital minden cseppjét érezte. Ujjait hosszasan a pohár hideg falán tartotta. A pincér a söntés-pultnak támaszkodva állt, néhányszor találkozott a tekintetük, Fetter azonban nem szólt, bár többször is eszébe jutott, hogy jó lenne valakivel beszélgetni. Minden ajtónyitásra felemelte a fejét. Az ivóba többnyire vasutasok jártak, súlyos táskákkal, vastag, olajos köpenyekben. Először három mozdonyvezető jött, aztán két kocsikísérő. Később egy idősebb férfi érkezett. Az ajtót csak annyira nyitotta ki, hogy éppen beférjen, tanácstalannak látszott, Fetter azonban szigorú villanásokat látott az idegen szemében, s egyszerre hideg rándulást érzett a mellében, olyasfélét, amit fontos dolgok elmulasztásának emléke kelt az emberben. Keze az asztalra zuhant a pohárról. Az idegen az ajtóban állt. Arca barna volt, szinte cigányos, haja azonban egészen fehér. A pincér a terem belsejében álló üres asztalok felé intett, az idegen azonban nem mozdult. „Keres valakit” – gondolta Fetter, s egyre vadabb nyugtalanságot érzett. A férfi valamivel túl lehetett az ötvenen, bár az is lehet, hogy jóval idősebb volt ennél. Percekig állt az ajtóban, vagy csak néhány másodpercig? Fetter képtelen volt ezt eldönteni: végtelen hosszúnak érezte, míg az idegen tekintete végig ér a termen. Mindenkit szemügyre vett, s aztán, ahogy jött, egy kamaszgyerek esetlenségével, kiment az ajtón.

Fetter sokáig nézte a visszazuhanó kopott bársonyfűggönyöket, görcsösen szorongatva az üres borospoharat.

– Parancsol még egyet, uram? – kérdezte a pincér.

Fetter összerendezte.

– Hogy...?

– Még egy kisfröccsöt?

– Hozzon.

A pincér végigment a termen a kopott, üres üvegekkel diszitett söntésig, tálcára tette a fröccsöt, s aztán visszakacsázott az asztalhoz, a pályaudvarra nyíló ablak alá.

– Parancsoljon.

Fetter arca megrándult, valami köszönet félét mormolt, a pincér azonban megérezte, hogy valamit kérdezni akar. Félrehajtott fejjel állt.

– Ki volt ez az ember?

– Melyik?

– Aki az előbb benyitott...

– Még sohasem láttam a városban. Nyilván keresett valakit. Talán valami régi ismerőst...

– Gondolja...?

– Bár az is lehet, hogy éppen csak átutazott. Gyakran megesik az ilyen. Furcsa emberek jönnek ide, nagyon furcsa emberek...

A németek hajnalban szállták meg az állomást. A vasutasok a kocsivizsgálók füstös melegedőjében szorongtak, s jól látták, amint a sisakos katonák elhelyezkednek a váltótoronyban, körülveszik a fűtőházat, s felkapaszkodnak a vakvágányon álló mozdonyokra. Nyugodtan, majdhogynem otthonosan mozogtak. Fetter az olajszerű ajtónál állt, arcát az üvegnek feszítette. Harmadik órája, hogy senki sem léphetett ki a vágányok közé. A szűk helyiségben minden bútoron emberek ültek, még a rozsdás bádogszekrényt is oldalára fordították, s bár senki sem tudhatta, mi történt valtképpen, elkeseredett szenvedéllyel vitakoztak.

Fetter sokáig szótlánul hallgatta őket, néha mosolygott, máskor meg értetlenül csóválta a fejét. Az ablakon túl – mintha mi sem történt volna – szétterült a felkelő nap fénye a sínek felett. Az állomás nyugodt és barátságos volt.

– Vasutasokra ezután is szükség lesz – mondta, s szembe fordult az emberekkel.

– De mi nem dolgozunk a németeknek! – kiáltott az egyik mozdonyvezető. Fetter elmosolyodott. A sötét szobában nem látta a beszélő arcát, hangját azonban nagyon jól ismerte. „No nézd csak, a Kretkai – gondolta. – Ki is lenne más...?”

– Nem dolgoztál te a magyaroknak se – mondta. – Úgy vettem észre, te a munkáról csak beszélni szeretsz...

A szobában mintha bomba robbant volna, hatalmas kavarodás támadt. A mozdonyvezető felugrott, s öklével Fetter felé sújtott. Fetter tompa puffanást hallott, majd éles fájdalmat érzett a mellében, a szíve alatt. Egy rúgás a sípcsontját érte. Valaki nyitott tenyérrel a tarkójára ütött. „Úgy látszik, összefogtak ellenem... – gondolta. – Meg akarnak szabadulni tőlem, mert valamelyiküknél külön munkás vagyok...” Vaktában vagdalózni kezdett, az ütések azonban egyre szaporábban zuhogtak testére, s bármennyire is igyekezett, nem tudott kitérni előlük. Fájdalmat azonban alig érzett, testét a megvetés és undor érzése töltötte be. Felemelte a fejét, hogy a körülötte állók arcába köpjön. Ekkor egy ütés a halántékát érte. Megtántorodott, szétfeszített ujjakkal támasz után kapott, az emberek azonban kitértek a keze elől. Végigzuhan az olajos padlón.

Mikor felnyitotta a szemét, egy lakkcipőt, egy fényes tisztí csizmát, s két durva bakancsot látott a feje mellett.

– Mi történik itt? Megbolondultak? – ordította valaki.

A szoba közepén az állomásfőnök állt egy német tiszt és két fegyveres katona társaságában. Fetter feltápáskodott. Feje még kábult volt, de már mozdulatlanul tudott állni. Olajos kezeit a combjához szorította.

– Hogy van? – kérdezte a főnök.

– Jól vagyok.

– Melyik volt az?

– Nem tudom.

A főnök a német tisztre nézett, arca megrándult. Alacsony, zömök ember volt, nyaka mélyen testébe süllyedt hatalmas fejének súlya alatt.

– Tudni akarom, ki volt! – ordította.

Senki sem mozdult. A katonák egymásnak háttal álltak, lövésre kész fegyverekkel. A német tiszt a főnökhöz hajolt, s valamit a fülébe súgott. A főnök bólintott.

– Mindenki takarodjon – mondta. – A peronon sorakozó...

Fetter mozdult meg elsőnek.

– Maga maradjon.

A két német nekitámaszkodott a falnak, s szórakozottan nézte, amint a vasutasok fekete csoportja szétszóródik a sínek között.

– Hogy érzi magát, Fetter? – kérdezte a főnök.

– Jól vagyok, főnök úr.

– Tehát nem tudja, ki volt?

– Elsőnek a vörös Kretkai ütött.

– Ennyi elég.

– A gépe milyen állapotban van?

– Most kellene fővizsgára vinni.

– De azért üzemképes?

– Elmegy a világ végére is.

A főnök elmosolyodott. Széles arcán mély árkok gyűrődtek. Kezét Fetter vállára tette.

– Jól van. Most elmehet. Reggel négykor jelentkezzen az irodában. Egy nagyon fontos útra megy...

Az utca néptelen volt.

A házak, mint egy megkopott németalföldi festmény fakó épületei, egymáshoz préselődve sorakoztak az esti szürkületben. A színek tompák voltak, az árnyak hosszúak. Fetter a város keleti részén lakott, az egykori villanegyedben. Háza, bár jóval

kisebb volt a környező épületeknél, annak idején rangot jelentett. A fák, melyeket azután ültetett, hogy megvásárolta a villát, huszonöt év alatt hatalmasra nőttek. Az utcai homlokzatot befonta a vadszőlő.

Fetter, mielőtt belépett a kapun, idegesen végigkémlelte az utcát. Nyugtalanosága a lakásban sem hagyta el. A háromszobás ház egyetlen helyiségét, a gyümölcsösre néző mandzart szobát lakta. Az összeszáradt falépcső hangosan recsegett léptei alatt. Mióta meghalt a felesége, s egyedül élt a házban, valahogy közömbösök lettek számára a tárgyak, melyek között eltöltötte élete javát, ezt a bizonytalanságot és védtelenséget azonban, mely az ivóban támadt fel benne, s a lezárt lakásban sem hagyta el, most érezte először.

Órákig ült mozdulatlanul. A kert mögött húzódó utcák villany- és reklámfényei kusza árnyakkal töltötték meg a szobáját. A Doxa hangosan ketyegett az asztalon. Élete, mely a pontosság és tisztaság jegyében telt, egyszerre ijesztően összekuszálódott, semmi biztosat sem érzett maga körül, amiben megkapaszkodhatott volna. Az ablakhoz ment, arcát az üvegnek feszítette, s ekkor a fák mögött villódzó fehér fényű kandeláberek között újra feltűnt az ivóban látott idegen arca...

Mint mindig, azon a hajnalon is már fél órával a meghatározott idő előtt az állomásra érkezett. A gép a negyediken állt, szemben a hatalmas szénhegyekkel. A sápadt fényben egy férfi hajladozott a tolattyúk előtt.

– Hát maga?

– Bertalan vagyok. Bertalan István. A főnök úr úgy rendelkezett, hogy az ön fűtője leszek...

Fetter megállt – egyik keze a feljáró kapaszkodóján, másikban a súlyos táska –, s válla mögött visszanézett az idegenre.

– Még sohasem láttam magát a fűtőházban.

– Most érkeztem a vonattal, amelyet ön visz majd tovább. Egész úton pihenőben voltam – mondta a fűtő.

Szabályos vigyázással állt, az olajos kócot combjához szorította, arca fegyelmet és tiszteletet tükrözött.

– Gondja legyen rá, hogy csak rendes szén kerüljön a szerkocsira – mondta Fetter.

A részletek nem érdekelték. Kissé furcsának találta ugyan, hogy ezt a fontos utat egy idegen emberrel kell megtennie, az engedelmesség azonban a vérében volt, s sohasem gondolt arra, hogy eljáróit bírálja.

Öt óra után néhány perccel utasítást kaptak, hogy álljanak a vonat élére. A szerelvény nyolcvannégy tengelyből állt. A kocsik többsége zárt vagon volt, s minden harmadik előtt fegyveres őr cirkált. Az indulásra öt óra huszonnyolckor kaptak parancsot. A forgalmi szolgálattevő mellett az állomásfőnök, s néhány német tiszt is kiállt a peronra, Fetter tisztelgett, azok viszonzták. A raktárépületek előtt kisebb csoportokba verődve álltak a fékezők, kocsivizsgálók, raktári munkások. Fetter nekik is intett, köszönését azonban senki sem fogadta.

Gyorsan és zavartalanul haladtak. Az állomások kevés kivétellel szabad jelzéssel fogadták a vonatot, s bár az utazás végélig senki sem jelölte meg, a kora délutáni órákban – miután szinte kettészelték az országot – nyilvánvaló lett, hogy a nyugati határ felé tartanak.

Fetter órákon át szóltanul állt az ablaknál. Tudta, hogy a fűtő időnként lopva az arcát lesi, de igyekezett a legteljesebb mértékben közömbös maradni. „A főnök úr azt mondta, mindenért én vagyok a felelős – gondolta –, a szállítmány nagyon fontos, s nekem meg kell mutatnom, ki vagyok...”

Zárt nyakú fekete zubbonyt, s fehér kaucsuk ingnyakat viselt. Keze tiszta volt. Amikor áthaladtak a nyugati határvidék első nagyobb csomópontján, a fűtőn különös változásokat figyelt meg: arca izgatott lett, egyre többször nézett az órájára, s minden átmenet nélkül úgy viselkedett, mintha régi barátok lennének.

Történeteket mesélt életéből, néha nevetett, aztán úgy tett, mint akit valami ke-

gyetlen emlék kísért: hirtelen elkomorodott. Fetter csak ritkán nézett az arcára, mégis szinte állandóan maga előtt látta, fényes bőrét, apró, nyugtalan szemeit, s tulajdonképpen akkor sem lepődött meg, amikor a fűtő váratlanul megérintette a vállát.

- Tudja, mi van a vonaton, vezér úr?
- Gépek.
- És az utolsó három kocsiban?
- Úgy gondolom, abban emberek vannak... Fogolyfélék...

Elfordult a fűtőtől. Mélyen kihajolt a szélbe. A vonat magas töltésen robogott. Lent a völgyben apró kis házak lapultak az erdővel borított domb lábához, szétszórt parcellák sárgállottak, mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy megtöltse étellel a tájat. A délután hirtelen esti szürkületbe fordult. Szél támadt, felhőket görgetve a vonat elé.

- Száznegyven ember van a három kocsiban - mondta a fűtő.
- Honnan tudja?
- Valamennyien politikaiak...

Fetter apró rándulásokat érzett a mellében. A gyanú, mely már órák óta feszült benne, hirtelen bizonyossággá vált: ez a fűtő valamit akar tőle...

- Lassabban menjünk, vezér úr...

Halkan, kérlelő hangon beszélt a fűtő, Fetter azonban megérezte a rideg elszántságot a szavak mögött.

- Ezért a vonatért én felelek - mondta.
- Lassítsunk kicsit, vezér úr...

A vasút egy mély szurdokban futott. Az ötméteres partok mögött végeláthatatlan erdő feketélt.

Fetter a gőzszabályzó után kapott.

- Meg ne próbáljon hozzányúlni! - kiáltotta. - Itt mindenért én felelek...!

A fűtő arca megrándult. Kicsinek és szánalmasnak tűnt ebben a pillanatban.

- Száznegyven ember van a vagonokban... Ha most lelassítunk, lehet, hogy megmenekülnek...

- Miért menekülnének meg? - kérdezte Fetter.
- Ezen a vidéken partizánok vannak...

Fetter vad szédülést érzett. Ezen a vonaton mindenért én felelek - villant agyába újra, s aztán, mint aki egy kegyetlen látomás elől menekül, alsó állásba rántotta a gőzszabályozót.

A hirtelen sebességnövekedéstől mindketten megtántorodtak, válluk egymásnak ütődött.

- A vezér úr semmit sem tud és semmiért sem felelős - kiáltotta a fűtő. - A háborúnak nemsokára vége, erre gondoljon... Száznegyven emberről van szó...

Fetter szétfeszített lábakkal állt a rángatózó vasplaton.

- Le kell lassítanunk - mondta a fűtő. - Bármilyen történik, le kell lassítanunk...

Bal kézzel megmarkolta a féket. Mozdulata lassú és elháríthatatlan volt. Fetter egy pillanatra arra gondolt, könnyen lehet, hogy igaza van, a háborúnak nyilván rövidesen vége. A foglyok arca is felvillant előtte - egy képesújságban látott ilyen meggyötört csontváztestű embereket -, a fegyelem, pontosság és engedelmesség jegyében eltöltött évtizedek azonban bilincsként feszültek testére.

- Jelenteni fogom - ordította -, vegye tudomásul, megteszem a legelső alkalmat...!

- Ahogy gondolja.

Megrántotta a féket. A kerekek belekaptak a sínbe, az ütközők vad dühvel egymásnak csapódtak. Fetter a műszerasztalra zuhant. A fűtő arca eltávolodott tőle, mindeki azt fogja hinni, én voltam, gondolta, egészen biztosan azt hiszik. Vad szédülést érzett. A vonat érezhetően lassított, sebessége azonban még így is nagy volt. A fűtő mélyen kihajolt az ablakon, aztán Fetterre nézett, mosolygott, látszott, hogy valamit mondani akar. Fetter ekkor teljes súlyával ellökte magát az ablaktól. A fűtő megtántorodott, keze leszakadt a fékről, halkan kiáltott.

Fetter az arcába csapott.

Ökle szinte belefűrődött a fűtő testébe, itt mindenért én felelek, ordította, s újra ütött. A fűtő a vezetőfülke ajtajának esett, s aztán hatalmas ívben kizuhan a vasút mellett lapuló bokrok közé...

Órákon át feküdt nyitott szemmel az ágyban. Mikor végre elnyomta az álom, furcsa szédülés vett erőt a testén, úgy érezte, kiszámíthatatlan mélységek felett lebeg.

A hajnal széllel érkezett. Fetter kábultan és fáradtan ébredt. Az ablakhoz ment, kitárta, s percekig nézte a kertet. A fák mintha összébb szorultak volna a szélben: koronájuk egymásba fonódott. Az utcán nehéz teherautók húztak a város szíve felé.

A postás pontos időben érkezett az újsággal, valamivel hét óra után megérkezett a szemközti csarnokba a tej, az utcán a megszokott arcokkal találkozott, s mindenki éppen olyan szívélyesen köszöntötte, mint máskor, Fetter azonban tudta, mindez önámítás. Idegesen, szorongó szívvel járt az utcán. Gyakran megállt vagy vállá mögött hátralesett, mint aki attól tart, követik. Voltak percek, amikor azt hitte, egyszerűen csak gyengék az idegei, pár nap s elmúlik. Az első este nem ment el a megszokott időpontban az ivóba. Majd holnap, gondolta. Holnapra minden elmúlik. Egész délelőtt a várost járta, felkereste ismerőseit, hangosan és vidáman élcelődött velük, élvezte a tiszteletet, amit kiértelt a szavak mögül, este azonban hirtelen elbizonytalanodott, mint aki erős fényből minden átmenet nélkül homályba lép. Hat óra előtt pár perccel elindult ugyan az állomás felé, de a legutolsó sarkon megállt. Visszafordult, aztán megint megállt. Ekkor már tudta, hogy valami megmászhatatlan történt életében.

A fűtő arca egyre gyakrabban villant elé, az is megesett, hogy olyan ember láttán rezzent össze, akit nagyon is jól ismert, s legkevésbé sem hasonlított a fűtőre.

Félt.

Esténként gondosan ellenőrizte, zárva vannak-e az ajtók, az ablakokon becsukta a spalettákat, mégis minden éjszaka történt valami, ami bizonyossá tette számára, hogy nem sikerült a világot tökéletesen kirekesztenie.

Pár héttel azután, hogy először látta a városban a fűtőt, ágyának esett. A szomszéd utcából átjöttek az unokái, a fia a feleségével, körülállták az ágyát, s édességekkel borították be az asztalát. Fetter mozdulatlanul feküdt, nézte az arcukat. Arca merev volt, s szemeiben a szeretet helyett ideges, fürkésző fények villogtak.

– Mi van veled, apa? Nem örülsz, hogy veled vagyunk? – kérdezte a fia. – A feleségem itt marad, amíg beteg leszel... Nem kell egyedül lenned.

Fetter bólintott. A szavak mögött is rejtett célzásokat érzett. Könnyen lehet, hogy már ők is tudják, gondolta. Ha látogatója érkezett – valamelyik szomszéd, vagy egykori kollégái –, összeszorított fogakkal leste minden moccanásukat, s bár látszólag éppen olyan tisztelettel és megbecsüléssel övezték, mint máskor, úgy érezte, valami kegyetlen omlásba került, mely megállíthatatlanul sodorja lefelé.

Az orvos naponta többször is benézett.

– Pihennie kell – mondta. – Nagyon sokat kell pihennie.

Két hét múlva valóban jobban lett. Azt mondták, felkelhet. Fetter a lelke mélyén betegsége egész ideje alatt ettől félt, gyermekei boldog unszolásának azonban nem állhatott ellent: felöltözött, s lement az utcára.

A tavasz teljes pompájában bevonult a városba, az utcákat szegélyező szelíd gesztenyék ágain súlyos virágokat himbált a szél, minden könnyű volt, s tiszta. Fetter hirtelen vágyat érzett, hogy bemenjen az ivóba, s beüljön az ismerős arcok közé, megszokott helyére.

A pincér csodálkozó arccal fogadta.

- Úgy hallottam, nagyon beteg...
- Már meggyógyultam – mondta Fetter.
- Parancsol?
- Egy kisfröccsöt, rizlingből...
- Igen.

Hat óra múlt, még egészen világos volt, s mint ilyenkor mindig, alig néhányan lézengtek az ivóban. Ha bejön a pesti, egyszerre megtelik, gondolta Fetter. Valamikor is így volt.

Sokáig ült mozdulatlanul. Néha az órájára nézett, s ahogy közeledett az este, úgy lett egyre izgatottabb. Magához intette a pincért. Megfogta a karját, mosolygott.

- Emlékszik arra az idegenre, aki egyik este benyitott, s én kérdeztem, ismeri-e?
- Emlékszem.
- Azóta nem volt itt?
- Többször is.

Fetter testén forró hullámok futottak át.

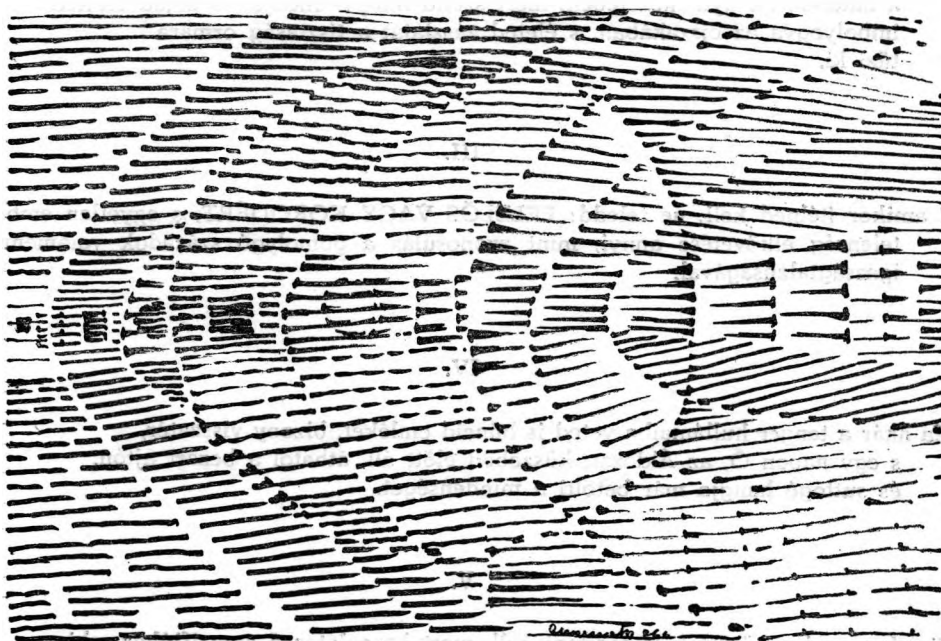
- És?
- Jött és ment.
- De hát mit akart?
- Mit akart volna? Ivott egy fröccsöt.
- A nevét nem tudja...?
- Honnan tudnám, uram...

Fetter pénzt tett az asztalra, s végig csoszogott a termen. Idegennek érezte az oly jól ismert falakat, arra gondolt, nem lett volna szabad idejönnie. A tisztesség, mely egy életen át elégáns ruhaként védte, most mintha leszakadt volna testéről. Meztelennek érezte magát.

Végtelen hosszúnak tűnt az út. Lefekvés után egy villanásra eszébe jutott, könnyen lehet, nem is a fűtő volt az idegen, hogy is lett volna, hisz többektől is hallotta, hogy kórházba szállítás után két órával meghalt.

Összekuporodva feküdt, mint aki attól fél, valami rázuhan. Mindig a munkámnak éltem, senki sem mondhatja, hogy nem dolgoztam becsülettel, gondolta, de semmivel sem érezte erősebbnek magát. Feltápáskodott, elcsoszogott az ablakig.

A fűtőházból felhallatszott az indulásra kész mozdonyok dohogása, s valahonnan furcsa, nyugtalanító morajlások hullámaint hozta a szél...

GYARMATHY TIHAMÉR rajza

TÍZ INTELEM

I.

Ne legyen az ÉN a te urad, istened, mert vele Bálványt emelsz magad fölé,
aki végül szolgaságba taszít, előbb csillogó rabszija fűz, majd eltakarja
előled testvéred arcát, miként a hajnali napot, a felsurranó
holdat is, mohó ajkával szívedet falja fel, véreddel oltja sivatagi
szomját; menekednél, de nincs hová, már körülfogtak a keserűség, kétely
fekete keselyűi, a parttalan magány megfagyott csillaga alatt, s többé
senkisé fogja kezedet.

II.

Imhol a te megtartó Várad, nem fényes, nem hivalkodó, hanem egyszerű, mint a
karéj kenyér, mint a pohár víz az ínynek, s a neve BECSÜLET, amely falaival
pajzsot tart elibéd, s akkor bárhová térsz, nem fog rajtad a kard, nem
tévedsz el sem a mélyben, sem a magasban, sem a tömlőc szalmáján, sem
a hatalmasok gyülekezetében, mert szelíd lámpás módján ő halad előtted
imbolyogva az éjszakában, s életed zászlaját a tisztaság ormára
tűzi ki.

III.

S amikor ítélned kell, ne feledd: FELELŐS VAGY KORODÉRT, s egyetlen ember-
telenség elkövetése annyi, mint azonosulás a gomolygó századok valamennyi
igazságtalanságával.

IV.

Ha akár a tenger hullámaiba veted is bűneid emlékét, bizony visszatér,
s egy napon Ő, az Áldozat, küszöböd előtt áll, áthatol a bezárt ajtón,
és suttogó hangja már betölti a mindenséget.

V.

Vigyázz, az igaz ügynek is segíteni kell, mert hasonlatos ő ama ifjúhoz, aki
fegyvertelenül bolyong a némaságba dermedt erdő ösvényén, ahol úton-
állóként közeledtét lesi az ércöltözetben villogó Gonoszság.

VI.

Vigyázz, amidőn azt mondod SZABADSÁG, nehogy e szóval akaratod ellenére vashidat verj azoknak, akik a halál zsoldosai, s áthömpölyögnek rajta, hogy elveszejtsenek házad kapujában. Ne feledd, a láthatár peremén ott leselg az ősmélységből felbukkanó dúlás tébolyarcú bőszy anyala, akinek szeme fürkésző puskacső, torka sziréna, hahotája ágyúdörej, kőfejét koronaként légerek dróttüskéje övezi, ékszere égő városok gyöngysora, haja gázkamrák szürke füstje, acélkörmeit könnyekben fürösztí, zsibbasztó mérget fú agysejtjeid közé s holnap már lövészárk sirjába taszít. Mert kinek-kinek eljő a próba órája, amikor választania kell: hová, merre? Változz meg, hogy a remény megválthasson! S akkor már könnyebb lesz felelned az erőszakra, a megtévesztők kockavetésére, a dolyfösök duhaj lakomájára, akár háromszor és megint háromszor és újra háromszor: Nem! Nem! Nem!

VII.

S amikor azt mondod BÉKE, vele esküdj föl kedvesed ujjaira, a válladon virágként megpihenőre, a szőlőfürtök édes ízére, a nyári reggel sugárjátékára a patakparton, a csobogó tej és a mézes álom jó ízére, az esti séták sugallta gyorsfehér gondolatokra, ám fontold meg azt is: nem a tétlenség békéje, s nem a börtönök békéje mellett tettél-e hitet, elföldvén szemedet, hogy harcra ne kényszerülj meggyalázott anyádért, az Igazságért.

VIII.

Hajolj mélyen lelked fölé, s akkor kihallod belőle, hogy hol kél zokogás, akár a világ végén is, te pedig velük légy seregben, mert ők hordozzák vállukon a Földet és a Jövendőt.

IX.

Énekelj! Énekelj kézfogásoddal és pillantásoddal, teremts műalkotást napjaidból, még ha perceid kicsiny szigetén is, hogy megadassék néked az önkiteljesedés győzelme, a lombosodó fák, a lebegő sugarak és az égi madarak kegyelme.

X.

Ekként légy jelkép, a SZELLEM örökségét hordozó, a fényre vigyázók gyermeke, homlokán a világosság jegyével mindörökké. S róttam mindezt ikenetül, miközben tollam megremeg, lehanyatlík, mint a levágott kalász, mint a fergetegben kicsavart fa, mint a birokban porba roskadó, mert amit elmondottam csupán őshúrok tétova pengetése, elcsukló kiáltás a tusakodás máglyájáról, a megújító Ünneper, a Forradalom meghasadt kőablájáért, a bensőnkbe vésendő Törvényért, amely talán egy napfölkeltébe, egy verssorba, talán egy dal futamába rejtőzött, talán egy baráti tekintetben és könyvek mélyén vár engem, téged, de ezt már EGYÜTT próbáljuk megkeresni.

HEGYIFOLYÓ

Sötéten, súlyosan ömlik, rohan
a hegyifolyó a városon át,
hiába záporoz reá a napfény,
utat szívéhez nem talál,
virágok nyílhatnak partján sereggel,
feketén vágtat haraggal tovább,
színek s illatok hiába lebegnek,
tovább, csak tovább, nem lelt itt hazát.

Bélyeges, sötét életem, te folyasz itt?
Állok csak partodon némán magam,
nem hatol rajtam át a napfény,
bánatom súlyos, sötét, parttalan.
Majd ha a tél jön s fekete vizedre
jégkéreg feszül, csípősen a szél
örök idegenség dalát zokogja
s míg te megpihensz, helyetted beszél.

ÉN ÁLLTAM

s te álltál az ajtóban némán
kűnn szélvihar csörtetett válaszuton
hófenyves rámhajlik hómező megölel
én láva te kialudt kráter az éjben.
Csak álltam s te álltál az ajtóban némán
és szikrázva ajkamról átok fakadt
a mennyezet füstösen csapta szemedbe
míg elnyelt a szélvihar s rohant velem.

Én állok te állsz és figyeljük az évek
keserű páclében áztatták sorsunkat
a ráncokat számlálom szemed alatt
a ráncokat számlálod szemem alatt
köröttünk szélvihar csörtet az éjben
s mi nézzük egymást két kialudt kráter
sápadtan korhadtan könyörtelen.

Én állok te állsz hófenyves a földig
lehajlik előttünk aztán betemet
pár év csak s csontjaink semmit se tudva
alusznak békélten a föld alatt.

A VÁROS

és megjönnek a buszok, a gyorsvonatok
és megjönnek az idegenek.

Felfut a nők vérnyomása
és fehér testük
közönyén a vágy vérbő
izgalma átsüt.

Hölgyeim és Uraim!

Akár egy angol lord előkelő
s fölényes az idegenvezető
kimért szava.

A pöffeszkedő terek szózatára
megkezdődik a műemlékek
lármás évszaka.

Sanda nagyképűség mindenki
a tömjén szétszivarog.
Fáradtan állnak őrhelyükön
az ünneplő virágok.

Mint a süketnémák furcsa mutatványa, ragyog
szüntelen a hivalgó kirakatok
ideges jelbeszéde.

S hogy nem bírja tovább belefütyül egy magányos
gyár az esti kenetteljes belváros
istentiszteletébe.

A kókler szökőkutak ajkán
voilà zeng s a fanfárok
jeladására felvillannak
a fények. Nyitnak a bárók.

és elmennek a buszok, a gyorsvonatok
és elmennek az idegenek.

Az utcák felett újra megrekednek a felhők
unatkoznak az álszent körutak
s a visszafojtott lélegzetű házmesterek
rekedtre káromkodják magukat.

Egész éjjel csatangol a szél
megszállottan keres valakit.
A talponállókban gyöngyöző fröccsök
mellett vitatkoznak a szakik.

A szemtanú

A ventilátor ugyanazt a mozgást végzi. Akár ülnek a szobában, akár nem. Akár vallanak az emberek, akár nem. A főhadnagy váratlanul elképedt azon, hogy ez az egyszerű forgás ennyi közömbösséggel rója a maga útját.

Fáradtan nézett az előtte ülő emberre.

– Szóval: milyen autó volt?
 – Mondtam már, hogy nem láttam! – erősítette az ember.
 – Elmondom magának Dobos Vince vallomását: hallotta, amikor Kővári Péter azt mondta, hogy a fene egye meg ezt a bűdös autót, a fényszórójával kimarja a szememet. Mit szól ehhez?

– Semmiféle autó nem járt arra!
 – Dobos tisztán hallotta a maga hangját!
 – És ha tévedett? Abban a negyedórában húszan is álltunk ott, a buszra vártunk. Honnan tudja, hogy éppen az én hangom volt?

– A vak embereknek olyan fejlett a hallásuk, mint a rendőröktyúk szaglása!
 – Érdekes, hogy mások nem hallották. Nem is látták!
 – Abban a percben már elment a busz. Maguk ketten álltak ott Dobossal, mert maguk az ellenkező irányba készültek.

– Vajon Dobos miért nem hallotta az autót? Maga mondja, hogy kifejlődött a hallása!

– Félrement a bódé mögé. Abban a percben robbantottak a bányában is. A katlanban, ahol a várakozó van, megreked a dörgés, hasogatja az ember fülét. Tehát az autót csak látni lehetett! Hallgasson rám, Kővári! Az esetnek egyetlen szemtanúja van: maga! Miért tesz úgy, mintha semmiről sem tudna? Érdeke magának, hogy hallgasson?

– Dél óta vallat, főhadnagy elvtárs. Nem hiszi el, hogy igazán semmit sem tudok?

– Nem hiszem el! – mondta keményen a főhadnagy. – Maga nem mond igazat! Nem is tud úgy tenni, mintha igazat mondana!

– Énnekem ilyet ne mondjon! – Kővári kissé megemelkedett. – Még akkor se mondja, ha maga rendőr!

– Maga olyan közömbös! Azért nem hiszek!

– Minálunk, a bányában, csaknem minden hónapban meghal valaki. Én ott lent élek, nem rendít meg a halál annyira, mint a napfényben dolgozó embert!

– Nekem ne magyarázza a bányát! – mondta felcsattanva a főhadnagy. – Tizenöt évet gürccöltem benne!

Kővári meglepődött.

– Maga bányász volt?

– Hetediziglen!

– Hát... én ezt nem tudtam. Nem tudhattam.

– Mit akar ezzel mondani?

Egy villanásnyi időre melegség futott át Kővári egész testén. Hirtelen úgy érezte, hogy levegőt sem kap. Aztán összeszedte magát.

- Csak annyit, hogy furcsa. Hogy most ilyen egyenruhában van és éppen engem vallat. Vájár volt?

- Az.

- Melyik aknán?

- Mindegy az. Nem mindegy?

- Hát, persze. Tudja hogy van az ember? Ha szakmabelivel találkozik, kíváncsiskodik.

- Hát az igazságért még jobban kíváncsiskodhatunk! Nem igaz? Én kíváncsi vagyok arra az autóra. Nem csupán azért, mert így hozta a kedvem! Hanem azért, hogy megbüntessük azt az embert, aki őlt! Érti a különbséget, Kővári?

- Értem, főhadnagy elvtárs. Mit csináljak, ha semmiféle autót nem láttam?

A főhadnagy megtörölte a homlokát.

- Van a rokonságában sofőr?

- Nincsen.

- Majd utánanézek!

- Nem hiszi?

- Hinnék, ha úgy beszélne velem, mint egyik bányász a másikkal!

- Maga már nem bányász. Csak volt! Tisztelet a tizenöt évének! Hiába volt az a családja is! Maga más. Az ember mindig az, aki éppen! Hiába tette ezt, vagy azt, hiába származik innen, vagy onnan!

- Akkor maga éppen miféle? Bűnpártoló?

- Hogy lennék az?

- Mert elhallgatja, hogy milyen autót látott!

A főhadnagy felállt, járkált néhány lépést, aztán az ajtóhoz ment és kiszólt a másik szobába.

- Hozzanak egy pohár vizet.

Kívül ajtók nyíltak, csapódtak. Kővári jólesően hallotta ezt a zajt. Hosszú idő óta úgy érezte, hogy ez a szoba teljesen el van zárva a külvilágtól.

Bejött egy rendőr, behozta a vizet és letette. A főhadnagy ránézett a pohárra, de nem nyúlt hozzá. Kővári nagyot nyelt.

- Szomjas? - kérdezte tőle a főhadnagy.

- Eléggé.

A főhadnagy közelebb tolta a tálcát.

- Igya meg.

Kővári zavartan, bizonytalankodva nyúlt a pohárért. Végül elvette és felhajtotta a vizet.

- Jólesett? - kérdezte a főhadnagy.

- Igen. Nekem hozatta?

- Fontos ez? Csak úgy eszembe jutott, hogy nagy itt a hőség, megszomjazhat az ember. Aztán úgy gondoltam: illő, hogy előbb a vendéget kínáljam.

- Kedves magától! - mondta Kővári. - De, ha igazán vendég vagyok, magam szabhatom meg azt is, mikor mehetek el innen?

- A vendég mindig hoz valamit a házhoz. Maga még semmit sem hozott. Hát csak maradjon. - A főhadnagy egy darab papírra felírt valamit, aztán odanyújtotta Kővárinak. - Nemsokára elmehet, csak még azt kérem, olvassa el azt, amit a papírra írtam.

Kővári elvette a cédulát, messzebbre tartotta, majd közelebb vonta.

- Miféle szöveg ez? Nem látom eléggé.

- Pedig nagy betűkkel írtam. Gondoltam arra, hogy maga sem néz már szem-
üveg nélkül.

– Azért azt még nem! Olvasok én pápaszem nélkül is!

– Akkor olvassa.

Kővári lassan tagolta a szöveget. Igyekezett közömbösen olvasni.

„A fene egye meg ezt a bűdös autót, a fényszóróval kimarja a szemünket!”

– Mit akar vele? – kérdezte fojtott hangon.

– Olvassa csak, az Isten akárhová tegye magát! Olvassa!

– Ne kiabáljon velem!

– Jó. Igaza van. Énnekem is elfogyhat a türelmem. Olvassa hangosan!

– Én elolvashatom százszor is, de már most kijelenthetem, hogy ez idegen szöveg, maga erőszakolta a kezembe!

– Kijelentheti, ha akarja, csak olvassa!

„A fene egye meg...” „A fene egye meg...” – Kővári négyszer is elolvasta, mindig más hangon.

Utána csönd lett. A két megizzadt ember homloka szinte egymást súrolta.

– Ez jó volt – mondta rekedten a főhadnagy. Aztán felegyenesedett és azt kiáltotta: – Lehet!

Az ajtó kinyílt, majd becsukódott. Kővári meg akart fordulni, de a főhadnagy rákiáltott. – Maga ne mozogjon! – Odaszólt a háttérben álló embernek: – Hallotta, kérem?

– Igen – mondta az ember.

– Kinek a hangjára ismer?

– Kővári.

– Most már megfordulhat! – mondta a főhadnagy.

Kővári hátranézett.

– Hiszen ez Dobos – mondta elsápadva.

– Hát te itt vagy? – kérdezte a vak ember.

– Bizonyosan megismeri a hangját? – szólt közbe a főhadnagy.

– Huszonöt évig dolgoztunk együtt, amíg én meg nem vakultam. Most is egymással járunk, de én a háziipariban dolgozom. Kővári beszédes ember, de szívesen hallgattuk mindig, mert szakasztotta magából a tréfát.

– Köszönöm – mondta a főhadnagy. – Még egy pillanat. Emlékszik, hol haltotta tőle ezt a mondatot?

– Az autóbusznál. Amikor az a gázolás történt.

– Nem igaz! – mérgelődött a bányász.

– Elmehet Dobos elvtárs – mondta a főhadnagy. – Ne haragudjék, hogy ide fárasztottam.

– Kérem – mondta a vak ember.

Kettesben maradtak.

– Mit szól ehhez? – kérdezte a főhadnagy.

– Képzlődik – mondta Kővári.

A főhadnagy járkálni kezdett a szobában.

– Figyeljem rám, Kővári. Ma huszonnegyedike van. Adok magának egy hetet. Nem tudom, miért, valami görcs fogja magát és nem hajlandó beszélni. Hét napra elmehet, élhet, gondolkozhat. Aztán visszajön hozzám és elmond mindent. Jó?

– Visszajöhetek, de nincs más, amit elmondhatnék.

– Én azt hiszem: lesz! Addig folytatjuk a nyomozást. Ha másképpen nem megy, bizonyítékok alapján olvasom magára, hogy bűnös! De hogy lássa, mennyire megbízom magában, semmiféle jegyzőkönyvet nem veszek fel. Hogy itt mi volt, azt csak mi ketten tudjuk!

Kővárinak úgy kalapált a szíve, mint lent, a mélyben, robbantás előtt. Mindenfelé kapkodta a tekintetét, nem akart a főhadnagyra nézni.

– Jó lesz így? – kérdezte a főhadnagy.

– Ahogy maga akarja – mondta Kővári.

– A beismerés mindig enyhítő körülmény. Szóval: egy hét. Most elmehet!

„Én még egy hétnél tovább akarok élni!” – gondolta Kővári, amikor kifelé ment.

Amíg a kapuhoz ért, felmérte, hogy a következő hét nap olyan nyugtalanságban fog eltelni, amit csak magányban bírhat ki az ember. Elment a rendelőbe és betegálmányba vetette magát. Többször visszatérő reumájára való tekintettel az orvos engedélvezett hét napot. Azután hazament, bezárkózott és lefeküdt. Néhány óra múlva egy gyereket elküldött a frontmesterhez és megüzente, hogy beteg. A frontmester káromkodva szidta a rendőrséget.

– Kicsinálják a tisztességes embert! – mondta fogcsikorgatva. Meg volt győződve arról, hogy Kővárit a vallatásuk roppantotta össze.

Huszonhatodikán, este, kopogtak.

Kővári egyedül élt a házban, s különösen az utóbbi két napban minden embertől távol érezte magát. Sokat gondolkozott, hogy a vendéget beeressze-e? Végül mégis felkelt, nehézkesen az ajtóhoz ment és kinyitotta.

– Bejöhetek? – kérdezte a kívül álldogáló ember.

– Maga az, Verő Zoltán? – nézett rá Kővári. Összeszorult a gyomra, mintha egy omlás a kőfalhoz szorította volna. – Jöjjön be.

Kezet fogtak, aztán pattogó csend zárkózott közéjük. Kővári megfigyelte, hogy a bútorok nyöszörögnek.

– Mátka jöttem meg Pestről – szólalt meg Verő. Hallhatóan remegett a hangja.

– Odabent hallottam, hogy vallatták.

– Az még tegnapelőtt volt.

– De vallatták?

– Persze.

– Elmondta? – kérdezte Verő.

– Semmit se mondtam.

Verő sóhajtott.

– Ez szép. – Előrehajolt. – De hát ott nem lehet hallgatni! Valamit kell beszélni. Igen, vagy nem!

– Hát én nemet mondtam.

Verő cigarettára gyújtott.

– Kővári bátyám!

– Tessék.

– Emlékszik, hogy a maga házat én fuvaroztam össze? Emlékszik, hogy az árokból mentettünk ki kétezer téglát?

– Elöttem van – mondta Kővári.

– Ezért megérdemlem, hogy ne szóljon rám! Vagy szólt? Mondja meg, ha szólt! Igazán mondja meg.

Kővári elkáromkodta magát és ráordított a sofőrre.

– Nem érti, hogy nem szóltam? – Aztán elcsendesedve hozzátette. – Elengedtek, de egy hetet kaptam arra, hogy gondolkozzam.

Verő felkapta a fejét.

– És mire gondolhatna? Az az ember részeg volt. Tudtam, hogy meghalt, azért nem álltam meg.

– Honnan tudja, hogy részeg volt?

– Sose volt józan! Mitőlünk is azért vágták ki!

– Szóval... egy felesleges ember volt?

– Az!

– Akkor miért nem állt meg? A rendőrök is tudták, hogy részeg volt! Magának nem történt volna baj!

– Ha az úgy volna! – Verő eltakarta az arcát. – Félttem. Aki a volán mögött ül, mindig fél. Most is félek! De, ha nincs tanú, sohasem derül ki. Maga nem beszélt! Nem is akar beszélni? Miért nem beszélt?

Kövári elgondolkozva nézte a másik embert.

– Előbb tudni akartam, mi az igazság. – Sokáig hallgatott, majd azt mondta: – Énnekem egy hetem van. Jól be kell osztanom, mert a főhadnagy, aki vallott, valamikor bányász volt!

– Ő mondta?

– Ő.

Verő élesen, erőltetetten nevetett.

– Elhitte neki? Hazudott, hogy megpuhítsa magát!

– Én tudom, hogy igazat mondott!

– Honnan tudja?

– Megéreztem.

– Ugyan!

Kövári arca elborult.

– Én rá nem legyints, fiam! Igaz, hogy egy esetben félrenéztem, de az egész életeddél nem vállaltam közösséget!

– Miért? Mit tettem én? A kocsim alá szaladt az az ember!

– Akkor miért hallgatunk? Csak a gyilkos nem beszélt!

– Azt akarja, hogy jelentkezzem? Soha!

Verő arca úgy eltorzult, hogy Kövári megijedt tőle.

– Te még ölni is képes volnál – mondta csöndesen.

– Nekem tisztáznom kell magamat! – mondta a sofőr. Felállt. – Most megint elküldenek, két napra. Ha visszajöttem, megkérdezem magát, mire jutott. Maga az egyetlen tanú. De én összefuvaroztam magának ezt a házat! A menetlevélre mindig a felét, vagy negyedét írtam a valóságos fuvarnak! Most én vagyok bajban! – Heves mozdulatokkal magyarázott. – Ha odakerülnék, még ezek a fuvarok is szóba jöhetnének!

Kövári nem mozdult. Némán nézte, hogyan tolja vissza Verő a konyhaszéket, hogyan nyitja az ajtót, s tűnik el a sötétben.

Később arra gondolt, hogy ha két nap múlva eljön a sofőr, alig három napja marad a főhadnagyig.

Másnap délután átment Boldogékhoz. A régi cimboránál mindig akadt bor, elővették a kártyát is. Azon, hogy maguk között látták, senki sem lepődött meg. Járt a lap, s közben azt mondta a házigazda:

– Most már csak úgy lesz, hogy az embert az országúton elvágja egy autó és sohase tudják meg, ki vezette?

Kövári megrezsent.

– Miért mondd?

– Eszembe jutott a múltkori gázolás.

– Engem is vallattak miatta – mondta Kövári. – Mintha én odafigyelnék és tudnám, miféle autó volt. – Letette a lapot. – Hiszen egyik olyan, mint a másik.

– Hacsak nem számítjuk, hogy van személy is, még teher is – nézett rá Boldog. – Tőled mit akartak?

– Én álltam ott Dobossal az autóbusz várakozója előtt. Állítólag abban az időben ment arra az a bizonyos autó.

Boldog ránézett.

– Én nem ismertem azt az embert. Az asszony mondta, hogy a felesége majdnem megbolondult. Két gyereke is van.

– Részeg volt! – szólt el magát Kövári.

– Honnan tudod? – kérdezte Boldog.
 – Csak úgy. Legtöbbször a részeket csavarognak az országúton.
 Boldog sokáig nem szólt. Rakta a kártyát, s úgy látszott, minden figyelmét arra összpontosítja. Sok idő múlva azt kérdezte:
 – Onnan, a buszmegállótól nem lehet látni?
 – Lehet, mért ne lehetne! – mondta Kővári. – De mit gondolsz: hány kocsi megy el azon a helyen, negyedóra alatt? Meg aztán: nincs annyi gondod, hogy magaddal légy elfoglalva?
 – Hát, persze! – mondta Boldog. – Énvelem is előfordul, hogy csak tűnődöm, tűnődöm, s nekimegyek a villanyoszlopnak.

Hazafelé gondolkozott az áldozatról. „Mi lenne, ha elmennék a családjához és elmondanám, hogy engem visszavár a főhadnagy? Kamasz koromban bort loptunk az uradalom pincéjéből. Megittuk, elhevertünk tőle, aztán kijózanodtunk és rettegünk. Akkor azt hittem, hogyha az életben még egyszer úgy kell félnem valamitől, felkötöm magam!”

A sofőr látogatásának beígért napja tulajdonképpen rendesen eltelt. Főzött magának, evett, nem érezte a súlyt sem a mellkasában.

Azzal biztatta magát, hogy a főhadnagy semmi más nyomra nem akadt. Ez már csökkentette a félelmet, ebben már a bújócska játéka elegyedett.

A sofőrt sötétedés utánra várta. Még délután azt a merészséget forgatta a fejében, hogy elsétál a garázs felé és Verőről érdeklődik. Vajon értesítenék erről a főhadnagyot? Maga sem tudta, honnan jött ez a gondolata? Lehet, hogy a kihívás ösztöne sugallta.

Késő estig virrasztott. Gyakran megnézte az órát, s egyszer úgy látta, hogy a mutatók visszafelé forognak. Persze, elbóbiskolt és álmodta. A sok üldögéléstől megmerevedett. Felállt, ropogva nyújtózkodott. Félrehúzta a függönyt, kinézett. Senkit sem látott arrafelé. Vállat vont, aztán vetkőzni kezdett. Közben arra gondolt, miért nem állhatott meg a sofőr? Mert félt? Ahogy mondja: úgy sem hinnék el, hogy nem ő hibázott? Vajon a bizalom hiányzik-e igazán, vagy a sofőr hazudott?

Lefeküdt, aztán elaludt.

Reggel az ötödik napra virradt. Türelmetlenség fogta el, mert biztosat nem tudott. A főhadnagy sem jött el, a sofőr is elmaradt. Lehet, hogy már egymással beszélgetnek – őrá? „Még én kerülök a legnagyobb bajba!” – gondolta riadtan.

Tíz óra tájban felöltözött és elindult a rendőrségre. Magában fogalmazta a mondanivalóját.

Az őrtálló rendőrnek megmutatta a főhadnagy idéző céduláját. Felbaktatott a lépcsőn, közben többször is megállt. A mellkasában omlasztások dübörögtek.

Végre elérte a szobát. A folyosón ijesztő csend, mint kihallgatásokon a kérdés és a válasz között.

Benyitott. Az asztal mögött egy idegen ember ült. Ránézett.

– Kit keres?

Összeszorult a torka, alig tudott megszólalni.

– Horváth főhadnagy elvtársat.

– Hm – mondta az asztal mögött ülő ember. És csak nézett rá.

Kővárit ellepte a veriték.

– Talán kihallgatáson van? – Hirtelen felrémllett előtte, hogy bizonyosan a szomszéd szobában ül a sofőrrel.

– A főhadnagy elvtárs meghalt.

A tompa hang alig jutott el a tudatáig.

– Hogyan? Hiszen...

– Hirtelen. Tegnapelőtt. Volt valami ügye?

Mereven nézett a kérdezőre. „Nem írok jegyzőkönyvet” – hallotta a főhadnagy hangját.

- Volt valami ügye?
- Nem is fontos – mondta halkan.
- Elhiszem, hogy meglepődik – mondta a másik ember. – Mindnyájan így vagyunk vele. Hiába. Ez a szakma kicsinálja a szívet. Magának mi a foglalkozása?
- Bányász vagyok.
- Szegény Horváth is az volt, valamikor. A Felső-telepen lakik?
- Ott.
- Én is arrafelé építkezem. Az embert megemészti a fuvarköltség.
- Igen.
- Hát, ha nem fontos ügy, hagyja. Ha meg fontos, tegye meg újra a feljelentést. Tudja, Horváth elvtársnak volt egy rossz szokása: bízott az emberekben. Sokszor nem írt le semmit, mert azt hitte, hogy ez hat az illetőre.

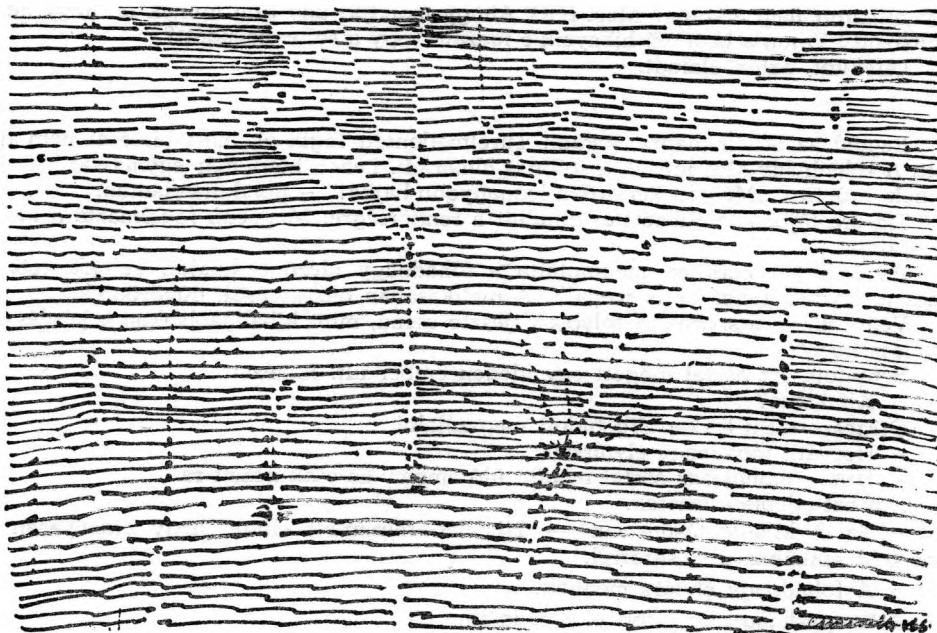
Kővári halántékán megfeszültek az erek.

- Az elvtárs... az elvtárs illetékes?
- Hogy érti? Én vagyok szolgálatban. Kiván valamit?

Kővári a szoba ajtaja előtt húzódó boltozatos, hűvös folyosóra gondolt.

- Vallomást akarok tenni. Tíz nappal ezelőtt volt egy gázolás. Az én nevem még nem szerepel az ügyben, de most írja fel az elvtárs. Én vagyok az egyetlen, aki tudja, ki volt az a sofőr.

Utoljára akkor érzett ilyen szorítást és ilyen megkönnyebülést, amikor omlásba került és kiszabadították.

GYARMATHY TIHAMÉR rajza

MINT KIMONDHATATLAN VESZÉLYT

Mint kimondhatatlan veszélyt,
mely az álom
gömbjében tervezi halálom,
azt a valószínűtlen éjt
visszakívánom.

A pillanatot, mely elakadt
sóhajaid pókhálójában,
és szájam
gyülékony bársonyában
az olthatatlan parazsat.

Ha ingerem mind lelohad,
és nem győzöm
feledni bőrödön a bőröm,
megbocsájtó jószágodat
akkor is őrzöm,

mint zuhanás szédületét,
mint havas tájon
oduba-rekedt, párás-meleg éjt,
mint az álom
burkában mélyhűtött veszélyt.

VARJÚ ÉS REPÜLŐGÉP

Felkaptam fejem a gép-zúgásra,
varjú szállt ott, nem repülő.
Felkaptam fejem a káromlásra,
nem varjú volt, de repülő.

Ott kerengtek az égen párban,
és szólongattak szüntelen,
de mindig a *másikat* láttam,
amikor felkaptam fejem.

FÖLMONDOM A PÁSZTORKODÁST

Kushadjatok lábamhoz bölcs tanácsok,
ajándék-kutyák, gyűlevész állataim,
sohasem voltatok enyém,
csak fogaitok nyoma, hátborzongató
farkcsóválástok, hangotok kakofóniája,
kiszolgáltatottságom bizonyítékai
fölmondom a pásztorkodást, ólaitokat
összetöröm, farkasokat állítok ajtóm elé,
szétmarni erre-irányuló nézésteket is,
mindig dögszagra jöttetek, a bolhák
kimásznak belőletek, ha agonizáltok,
ti betegágyamhoz ültetek, légycsapó
nyelvetekkel szememet paskoltátok,
ti voltatok mindig az okosak,
szagáról ismertétek a jó utat,
szimatoltátok az egyetlen megoldást,
ó hányszor megaláztatok,
haraptátok apáim gerincét, ugattátok:
van mellékút a Golgotára, van helikopter
kimenteni Dózsát a tüzes trónról,
de a porondról elinaltatok, statiszták,
sorakozó, egy, kettő, indulj,
pusztuljatok szemem elől.

TE NAP

guruló arany-gombolyag,
sose fogy el a sugarad?
Tekerődzik vak bolygóidra,
macskaszem-fényű csillag húzza,
s te ontod, mintha millió rokka,
fonógép fonná szüntelen.

Tudom, nem kelsz te fel sosem,
mert le sem nyugszol, örökmozgó.
Begurulsz reggel keleten,
kigurulsz este nyugaton.
Nem kísér végig utadon,
csupán egy tábla napraforgó.

Mégis naponta kihalászod
sötét öbléből a világot,
s húzod, magaddal nem törődve,
megszállottan, mindig előre.

Hadd legyél te is példaképem
örökös tevékenységben,
másokért vállalt szolgálatban,
te magabiztosan szerény,
te mindenütt jelenvaló,
nagyapám az örök anyagban.

S Z É K E L Y D E Z S Ő

PÓKFONÁL

Nem véstem neved fába, kőbe,
– kenyérszeléshez kell a kés!
Vad ifjúságom erdejében
szavad fenyőág-rezzenés.

Szemeim ablakába szöve
remegsz, mint szélfútt pókfonal.
Elrejténélek, mindhiába,
a múltó idő megtalál.

A jég csillámló kavicsait
dobálja a sárga vihar,
éjem pusztáját földeríti
vakító villámaival.

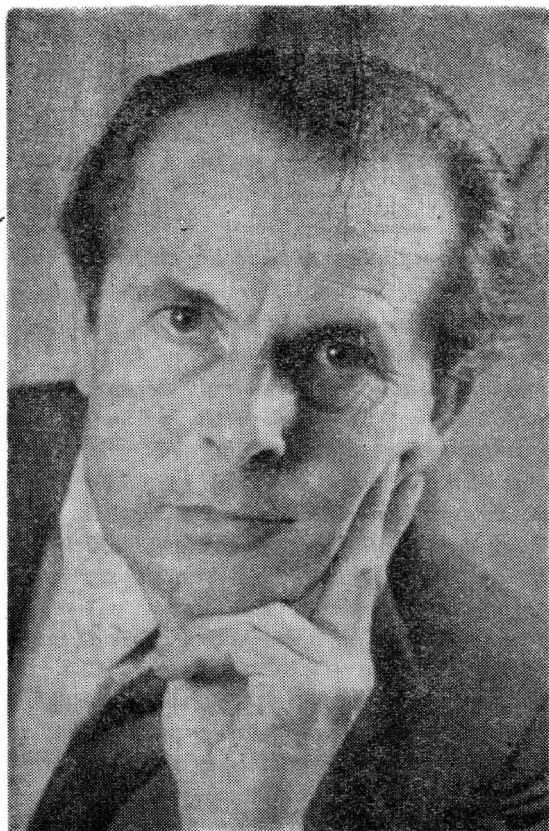
Érted kiáltok, nagyon félek,
bár magamtól is féltelek.
Tán fölbukkansz a zord esőben,
mint tengerből a jéghegyek,

talán valami új varázslat
eltépi a pókfonalat,
s az esőfüggöny helyett arcom
megérinti ázott hajad ...

Megyek, mint akit hajt az éhség
barbár ostora, meg a kín –
Úgy borulnék rád, mint az este,
de nincsenek csillagaim.

BÚCSÚ A VÁROSTÓL

három napja búcsúzik a szemem
hogy mentse mi belőled menthető
szédelő bűgőcsigaként kerengek
sugaras tereiden rám zuhan
a dzsámi kupolája négy helyett nyolc
tornyot villant felém a székesegyház
fölmutatod utolszor csak nekem
amit szerettem benned gyönyörű
város fényeszerű súlytalan áramlás
combig meztelen suhannak a nők
és arcok arcok feledhetetlen
arcok ismerős arcok ismeretlen
arcok úsznak el a szívem körül
tollászkodnak féllábon állva
hatalmas gesztenyefáid komor
bivalyok vonulnak salakhegyek
gépkocsik bogárja zsong nyüzsg
hirdetőoszlopokra sárga
plakátokat terít a fény kiáltoz
öblös hangján az újságárus
csengők dudák bongó harangzene
zuhog agyamra így kísérsz engem
városom gyönyörű ki a füstbokros
pályaudvarra s kezet fogsz velem
ne üljek üres tenyérrel vonatra
cserében ifjúságom hagyom itt sokáig
lobogtatom feléd a zsebkendőmet
EGYSZERRE SZÉTTÖRIK AZ ÉG
S BENNEM TÚNDÖKÖLSZ MÁR IDŐTLENÜL

CSORBA GYŐZŐ 50 ÉVES

Köszöntő

*WEÖRES SÁNDOR: Álom a régi Pécsről,
Csorba Győzőnek*

POMOGÁTS BÉLA: Termékeny meditáció

MARTYN FERENC: Csorba Győzőnek (rajz)

CSORBA GYŐZŐ: Magamról, verseimről

CSORBA GYŐZŐ versei

VÁRKONYI NÁNDOR: Csorba Győző verseiről

Köszöntő

Senki se szereti, ha az évek múlására, az ifjonti napok tüntére figyelmeztetik egy-egy évfordulón; ám a megélt félévszázad, a gyümölcsös őszelő, a termés csűrbe takarítása elsősorban nem a gyorsröptű évek múlásának nosztalgiája, hanem ünnep: az ember, a költő alkotómunkájának megmérése: számvetés és tisztelés.

Csorba Győzöt Pécs adta az irodalomnak. A költő hű fia maradt szeretett szülőföldjének: itt él ayerekkorától, itt dolgozik, itt alkot. El is mehetett volna: nem ő lett volna az első, aki nem vállalja – vagy nem sokáig – a szűkebb hazában való próbatálat; hisz évtizedek gyakorlata, hogy az első szörnvróhálatások után kirevülnek az énekes madarak. Csorba Győző nemcsak azáltal maradt hű a szülővárosához, hogy ma is itt él; e hűségét azzal igazolta, hogy vidéken is lehet egyetemes szintű költészetet teremteni, s ez még akkor is így igaz, ha az elismerés, a dicsőség sugara a Mecsek alján már halványabban derengenek, mint Budanesten.

Csorba Győző költői és műfordítói munkásságán túl a szerkesztő missziós munkáját is vállalta csaknem egy negyedszázadig.

Aki elsősorban önmagával szemben igényes, fegyelmezett és szigorú, az másokkal szemben sem állíthat más mércét. Ez a szerkesztői igényesség a negyedszázad alatt olyan kötelező érvényűvé vált, hogy minden különösebb vállálás és újrafogalmazás nélkül is példa.

Ítélezéseiben nagy kulturáltsága, magasszintű tudása és körültekintő mérlegelése következtében szinte soha nem tévedett a tehetség megítélésében, a fiatalok elindításában. Biztos gesztusai mégsem az irodalmi pápa megfellebbezhetetlen ítésmagatartása volt, és ma sem az; véleménye a poeta doctus teljes fegyvertárával rendelkező, az élesszemű, világos látású kritikus belső tekintélyéből eredő kristálytisztá megfogalmazás ereje.

Emberi-költői magatartásában – a látszatra rideg-szigorúság és bezárkózó „arisztokratizmus” ellenére is – tiszteletet parancsoló: távol áll tőle mindenfajta póz és önhittség, mégis, jogos büszkeséggel tudja, mit tett és mennyit ér.

S így tartja számon mások értékét, tehetségét is. Az akarnokot, a handabandázót megmosolyogja; a Mű-re függeszti szemét; csak a Mű igazolhatja, a Mű, ami fényt hagy az illanó időben, s amiért érdemes élni, amiért kötelező parancs a pokoljárás minden valamirevaló dudásnak.

Ötvenedik születése napján, társai a betűben és az igazságkeresésben, kívánjuk, hogy alkotó ereje teljében, költészetével, kritikai látásával, jó tanácsaival segítse irodalmi, művészeti életünk kiteljesedését.

ÁLOM A RÉGI PÉCSRÓL

Vigye-e a függő lámpa
könny-csipkéit, dér-pihét
a fény és drót doktorához?
átlátszó kőszálait
és kiszáradt tengerpartját?
Egyre szűkebb sikátorban
nem találok fuvarost.
A cseléd-nők lógaszokodnak
hálón, hosszabb álmukért
kapnak némi órabért.

Fenn az idő tűhegyén
kirakó-játék a Tettye,
lenn behorpad a Puturluk.
Zegzugok körül a város
félíg-nyitott kőgallérja,
itt forgószél közepén
trónol Haviboldogasszony
– hanyatt fordult számara
négy patát az égre vet –
köröttük a szikla-gallér
a kormos eklézsiára
őszintén, csatorna nélkül
bőven gyűjt esővizet.
Nincs híd. Csak a zuhatag.
Példázatként, vagy csalétkül,
deszka-palló a víz mellett;
de igazi rokonok
egymás keblére borulva
szárny nélkül is átrepülnek,
s képzelt betegek nyelik
a török-korból maradt
vörösréz félholdakat.

Törpe-kucsmám eltemet,
patkány-prémem elsirat,
de szél-borzolta magasban
őrzi szőlleit Makár,
egy-ujjal tanít Jakab
a tóban, hol mossa lábát,
énekelni pontyokat;
errébb Málom mezeje
ül a vasuti sorompón,
megáll a sörház előtt
s gondolkodva hazatér.

Mokka-torta kerekén
bankban, kristály palotában
elefántok kórusa,
áhitatos kehely-csengés;
hol a ház-sor lelapul
ott úszkál a kovácsműhely
múlt századok biborában,
sötét csücskei között
vén és ifjú ördögök
muzsikálnak gyászruhában;
s a borotvátlan út
ahol szűzek orgonálnak,
s a házmester búboréka
felvet egy-két üstököst:
itt a kávé-torta széle,
tovább tán a lila semmi,
tán ösvény a gyümölcsösben,
szétszórt kutyaugatás,
éjben elvesző vonat.

Tisztító-szerek közül
a söntésből süt a nap,
ott olvasható a naptár,
a csótányok függőkertje,
pettyes gazdaság, beléje
zápor-mosta haj merül.
Hát a korsót is vigyem?
minden forrást és villámot?
az istálló kürtjeit
éppen mikor áldást fújnak
telt tögy és sirmécs között?
Nem hallgatok ily tanácsra
mit ezüstpapír köhög
kátrány-tócsából a vak
berekesztett ablakokba.
Inkább fölgyújtom kabátom
fényes pillantásait,
millió kis lepke-csápját:
lássalak, te árny-lepett
aki hálódát veted
gyereksírás-méhkasokra,
és az óváros fölött
a jövőndöt elkötöd,
rongyos multat vetsz alája
– egy lámpára éhezem,
te, oltottan, mindahányra –
Bánod? Itt viszem a gemmát!
Hadd jöjjön szemközt vele
a vállával elfutó
mell nyitott kerámiája.

Garba Győzőnőnk

Költőim, közzöntek! Már te is ötvén és
sülygát tervetted néni tetőd alá,
Ottan tavasz felhőit üzöd

At a Mezeke koronás gerincén,

Égyarányi övnek tarba gyümölcsseit
kamrába tetted: ránt kopogós díó,
Fügő töket szőlő, fanyas linc
Tudja hogy eljön a messi vendég.

Mint pára és szél gyűlik az ég alatt
S házadba térsz test-működési nagy bereg.
Nem Réimnyi termést órsz a kamrád,
Kerted arai-kora nem butító:

Érteget, edzett felket add' erő,
Emlekedésre, nem feledésre jó.

Száz év után kátriad díófáid:
Mily magas és terelélges, álát!

Weöres Sándor.

Termékeny meditáció

Jegyzetek Csorba Győzőről

1.

Ha van magyar „lost generation”, az bizonyára a Nyugat harmadik költői nemzedéke. Elsőként Halász Gábor és Szerb Antal figyelmeztetett szűkös sorsukra, váltságban fogant indulásukra, s azóta is bennük látjuk az „elvesztett nemzedéket”: a csalódottakat és magányosokat. Fiatalságukban kietlen égboltként feszült fölējük a történelem, horizontjukon háborús tüzek lobogtak mindenfelé, évezredes kulturális és erkölcsi értékek lavinája hullott a semmibe, hitek és eszmék foszlottak szét illúziók buborékjaiként. Meglepő-e hát, hogy e vesztesre ítélt nemzedék irtózáttal fordult el attól, amit látott: önmaga és az emberi lét végső kérdései felé? Weöres Sándor, Jékely Zoltán, Rónay György, Kálnoky László és Csorba Győző lírájában így vált uralkodóvá a filozófia. A magányos sors a létezés metafizikájának legkomorabb kérdéseivel vallatta meg őket; s ők gyötörődve és összetörve, nem egyszer irracionális sejtelmek közé menekülve, próbálták meg a válaszadást. Kétkedve és reménytelenül kutatták az emberi élet értelmét, célját, a lét és a halál kínzó és titokzatos valóságait.

Közülük való Csorba Győző is: talán a legmagányosabb. Ha van „kulcsszó”, mely indulásának lélekállapotát, magatartását kifejezi, ez az *idegenség*. Csorba idegenként mozgott abban a közegben, hol élni kényszerült: a pécsi katolikus gimnáziumban református, az egyetem jogi karán bölcsész-hajlamú diák, a polgárságban népi sarj, az övéi között művész, a vidéki városban európai távlatok felé kívánczó gondolkodó, – megannyi ellentmondás egyéniség és környezet között. S megannyi forrása a sérelmeknek, keserűségnek, otthontalanságnak. Fiatal költőként annak az élményét éli át, amit az egzisztencialista filozófia „idevettségnek” nevez: az adott sors, a véletlen játéka folytán kapott világ és az emberi egyéniség diszharmoniaja hevül állandó metafizikai élményévé, sőt lelkiállapotává. „Önmagamba félve nézek / s szegyenkezöm: hiába jöttem / ily irdatlan-nagy messzeségbe” – hangzik fel a szokásos ifjú hangulatnál komorabb otthontalanságának érzése *Tévesztett úton* című versében.

Idegenül és mostoha sorsba vetetten kell kialakítani költői világát, témáit és eszményeit. Istenhite korán kialszik, második kötetének, *A híd panaszáinak* versei már tragikus magányosságról és kifosztottságról vallanak. Ebben az élethelyzetben kétféle nyílhat út: vagy elvállalja kéréstelenül kapott sorsát, körülményeit, olyan közegnek tekintti őket, miben előre kell küzdenie magát, vagy marad idegennek, s mostoha végzetéből próbálja ellesni az emberi lét örök és titkos törvényeit. Az első megjárásában sivár helyzetét eszköznek kell tekintenie, amivel megvalósíthatja önmagát; a második azonban kiszolgáltatja szorongásának, magányának és gyötrelmeinek. Az első nagyobb bátorságot kíván, de a második a keservesebb. És Csorba, aki nemcsak nemzedéke gondjaiban osztozott, hanem saját idegenségét, otthontalanságát is hurcolnia kellett, a gyötrelmesebb úton indul el, hogy szembenézzen a létezéssel és a halállal, az ember ingatag és tűnékeny létével, az ég változatlan és közönyös csillagaival.

Ezért lesz költészetének legfőbb szolamává a halálfélelem és a magányosság tudata. Második könyve műfordításgyűjtemény: Hélinant-nak, a XII. század francia misztikusának halál-verseit ülteti át magyarra. A feladat is vonzhatta: az ófrancia költő különös archaizmusának tolmácsolása; méginkább azonban az életérzés: az a lelkiállapot, mely egyszerre féli és várja a pusztulást. Ifjúságát halottak övezik: szülők, testvérek, barátok értelmetlen és korai halála figyelmezteti az emberi élet esendőségére; a távolabbi láthatáron pedig ott dül a háború... Csorba a tűnő napokat számlálja, s mindegyre feltoronyosul előtte a pusztulás kérelhetetlen kényszere: „Tol az idő a sír felé – ma még tán / van annyi hely, hogy nyújtózzam, de holnap, / hol-

nap talán belészorít és aztán / a hullámok fölöttem összezsapnak: / elsüllyedek az öblös ürbe, semmi / kis nyomaim a feledés belengi" (*Sötét lesz*). Az emberi lét tragikus korlátozottsága, a mulandóság naponta átélt bizonyossága: a filozófiai felismerés és a keserves tapasztalat ülteti idegeibe azt a szorongást, amit az egzisztencialista filozófia a lét „abszurdításának” tételével magyaráz. Természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy Csorba gondolkodására Heidegger elmélete hatott. A valóság inkább az, hogy a század válságának, az emberi élet tűnékenységének ugyanazt az élményét élte át ő is, mint amire a német filozófia egész gondolati rendszer alapozott. Csorba mindenesetre különösebb egzisztencialista hatás nélkül is borzongva áll a lét megmagyarázhatatlan tikai előtt: megretten azoktól a szakadékoktól, mik a végső dolgok megfejtésére vállalkozó intellektust fogadják, s a képtelen kérdések és soha meg nem érkező válaszok ördögi köréből valami békés nemlét nirvánájába kívánczik. „Jobb volna a homályos folyóba rogygni mindenestül, / mintsem az ürbe lógni és oktalan remélni, / jobb volna a puha iszapba halni térni, / hogy fodrozódás nélkül folyjék rajtam a víz keresztül” – mondja *A híd panaszában*.

A filozófiai nyugtalansághoz társul a sivár magány, a gondok mindennapi keserve. Csorba kietlen sivatagnak látja a körülötte élő világot, lemezteleníti a tárgyakat, szakít az impresszionizmus ámulataival, s van verse, miben egy Bernard Buffet-festmény vagy Alain Robbe-Grillet-regény módjára közönyös anyagnak és mértani esetlegességek halmazának ábrázolja környezetét: az *Intérieur* komor látványa valójában egy lelkiállapot szimbóluma. A környezet közönyéről, a magány sajgó fájdalomáról, a halálfélelem görcsös rohamairól vallanak versei, mintha ádáz önkínzással mindegyre az élet tragikus szféráit keresné fel, a pusztulásra vetett lét és a sivatagos magány infernójáról akarna leltárt és tablót készíteni.

Azt lehetne mondani: alig van költő, aki ne áldozna a pesszimizmusnak, a pusztulás és az elhagyatottság kísértő képeinek; a világra eszmélő ifjúság általában egyszerre kínálja az emberi sors csodálatos és tragikus élményeit. Csorba azonban nem csupán a fiatalság veszendőség érzését, nem is a rossz korban széttekintő érzékeny poéta rémületét éli át, kísértői állandóak és nyughatatlanok. Maga figyelmeztet arra, hogy magánya és halálfélelme nem tűnékeny hangulat, inkább eszméletéhez forrott magatartás: „ordasaid szíved vadonából kelnek” – írja a *Férlikor* soraiban. A pusztulás és a belső bizonytalanság szorongató tudatát az ember sorsszerű állapotának gondolja: „Ő ki nem / bogozható gubancba kuszálódik előbb vagy utóbb / a lelkes élő” – hangzik fel egyetemessé tágitott reménytelensége *Letelé* című versében. Nem is lát más lehetőséget, mint a „rejtőzködést”: a vakon ítélkező végzet dacos elfogadását, a magány kitöltését valami felfokozott sorstudattal és önismerettel, azt az üdvösséget, amit önmagunk építése, a „befelé-élés” intenzitása kínál. „Jusson eszedbe: meg kell halnod, / boldog sötétbe hullanod, / egész-magaddal hullj és halj ott, / mint példás-szép halott, / ne összevissza-feledés / kényére bíz a sorsodat, / rejtőzz el, légy merész!” – a *Tanács* végső sorai mintegy életterv és ars poetica gyanánt hangzanak.

Mindez – Szabó Lőrinchez vagy Weöres Sándorhoz hasonlóan – Csorba érdeklődését is a keleti filozófiák önvizsgálatot és önfegyelmézést hirdető bölcsessége felé irányítja. 1947-ben megjelent kötete: a *Szabadulás* a megigazulás erkölcsét vallja; arról tanúskodik, hogy Csorba egy különös, a modern magyar és világlírában egyformán hatóerővé lett bölcsélet világában mélyedt el. Egyik szép verse, az *Október* pedig az ötvenes években fogalmazza meg a Tao Te-king-i filozófiát követő életvitel eszményét:

Az egyetlen tudomány a világon:
tudni, hogy keskeny az út,
kicsiny a kapu, s aki meg se moccan,
az a legmesszebbre jut.

Feladhatja-e a küzdelmet a költő, megtagadhatja-e az életet, akár a legkeservebb tapasztalatok birtokában? Hiszen míg verset ír valaki, reménykednie kell a fogalmazás értelmében, – a végsőig reménytelen költő miért is fogna tollat? Aki mindenről lemondott, annak csupán a némaság marad. Csorba, bármennyire meggyötörte is a bölcséleti felismerés vagy a közvetlen tapasztalat: művekbe kristályosítja félelmeit, töprengéseit, – tehát hisz abban, hogy alkotni érdemes, sőt abban is, hogy az alkotás feloldást jelent. Nem egyszer bizonytalankodva, kételkedően tekint arra a konfliktusra, ami a komor filozófia és az eleven alkotás: a bölcséleti következtetések és az élő gyakorlat között feszül. „Még élek: emberségem-e, / mi tart, vagy az örök / törvény: a lendület, mely, im / folyton messzebbre lök” – hangzik egyik versében (*Istennek*) tanácsstalanul. A pusztulás félelmével, a magány szorongásával az élet örök parancsa küzd: e dialektika fűti legszebb verseit életvágy és haláltudat megrendítő és őszinte vitáivá. Ezek a viták teremtik meg költészetének gazdagságát és egyensúlyát; a tragikus látomások mellé lassanként felzárkóznak az élet, az öröm és a boldogság képei: a család meghitt pillanatai, a szerelem lángja-lobogása, a szülőváros pannon derűje. Csorba magánya nem táplál élet- és emberellenes indulatokat, sőt inkább részvétet és együttérzést nevel az emberek iránt. „A boldog különállás részvétté válik: együtt sírok és örülök” – mondja *Idegen város* című versében. Főként utolsó kötetében, a *Séta és meditáció* lapjain bontakozik ki a körülötte élők iránti érdeklődés: egy merőben újfajta izgalom, mely annyi gyötörődés és önemésztő töprengés után mintha szelíd életörömmel ajándékozná meg verseit.

Az életöröm, igaz, későn érkezik, mégis elég korán ahhoz, hogy megváltsa líráját a végleges reménytelenség sivatagából, az indulatok elapadásának veszélyeitől. Már korábban is megfogalmazta „az annyszor feledt és annyszor kicsinylett” igazságot, mely töprengéseinek hálójából kimentheti: „élni kell s nem töprenkedni rajta!” (*Tavaszi*). Az utolsó kötetből pedig mintha éppen ez az igazság kiáltana harsány kórusá fonva a versek szólamait és felzengetve egy sokat próbált, de végül az élet és a közösség mellé elkötelezett sors végső mondanivalóját. *Talán elkészett üzenet* című verse ezért tehet hitvallást – szinte Hemingway-i energiával és bátorsággal – a küzdelem, a helytállás mellett:

Csináld végig magad, szedd össze roncs
erőd (egyébre úgyse kell), csináld,
s ha már a toll nehéz kezednek és
nyelved sem engedelmes: tagolatlan
nyögésekkel beszélj, áruld el a
halált, áruld el, mondd ki s győzz felette!

Csorba költészete az itt megidézett elszántsággal tépi ki magát kísértői közül, s menekül a valóság, az élet vonzásába. Talán meglepő, hogy a lét képtelenségének egykor oly szuggesztív hangú filozófusa most az élet értelmének és szépségének tanújává szegődik. Illetve nem is olyan meglepő: hiszen a filozófiai gondolatok között oly könnyörtelen, sőt önkínzó igazságkereséssel válogató költő eddig is biztonsággal tájékozódott az érzéki valóság dolgai között. Metaforáinak meghökkentő érzékletessége, az a képessége, mely természetes erővel fogta össze egyetlen hasonlatba a legelvontabb és a legkonkrétabb fogalmakat (pl. „úgy zöng felém szűz mai-lényem, / mint rádió, ha zsákba varrják” / régebben is a valóság iránti figyelemről árulkodott. Aki pedig ismeri önéletrajzi elbeszélő költeményét: az *Ocsúdó éveket*, azt is tudja, hogy nem csupán a „végső dolgokra” függeszti szemét; gyermekségének rég kihunyt pillanatai, az érzékelt világ apró emlékei éppúgy ott rajzanak tudatában, mint a lét

és a halál megvallató kérdései. Csorba nem csupán „filozófus” költő, hanem a lírai realizmus mestere is: s éppen e kettős hajlam találkozása, szövetsége és küzdelme ad klasszikus nyugalma verseinek felfokozott szenvedélyt és lobogást.

Korábban fájdalmas paradoxonnak: sivatagba vetett, pusztulásnak lökött létnek tekintette az emberi sorsot. Most azonban az élet is értelmet és magyarázatot nyer; nem marad csupán az anyagi világ vak erőinek okozata, hanem humanisztikus célokat kap: a munka és az alkotás hivatását és parancsát. Már *A szó ünnepében* is fel-fel-lüktet az értelmes emberi sors, a kétségek felett aratott győzelem ígérete: „Csak kezdeni kéne s folytatni serényen, / rendjén befejezni a félbemaradtat, / hogy férfi lehetnék: a régi kísértőt / kijátszani végre örökre magamból” (*Kijátszani végre*). A *Séta és meditáció* ezt az ígéretet váltja valóra, felszabadult hangon vall az élet meglelt szépségeiről és értelméről, az alkotás megbékélést nyújtó és emberi rendet formáló erejéről. Csorba feladatra és otthonra lel: hivatását a munkában, a fogalmazásban találja meg, otthonát a befogadó és megértő közösségben. A *Faültető* szép jelképe az értelmes emberi sors foglalatja, a költői küldetés legfőbb törvényét fogalmazza meg. Azt, hogy mások szolgálatában kell vállalni a fogalmazás gondját-örömét: „míg ő magát fenéig üresíti, / s vállalva dísztelen családsszolgálatot / a győztes ívet a jövő felé feszíti.” A *Mint kezdetben* pedig az emberiség közös eszményei mellett tesz hitet: „Közös-szép emberi / célok, szemek, remények / boldog szikráin gyúlva ki / ma épp oly perzselőn, épp oly lobogva égek, / épp oly felhőtlenül, / mint kezdetben...”

A *Séta és meditáció* új magaslatra, egyetemesebb szemlélet felé emelte Csorba költészetét. Mint az utóbbi évek valamennyi jelentős verseskötete (Illyésé, Weöresé, Nagy Lászlóé, Juhászé, Vasé) szintetikus eredményeket hozott: a korábbi tépertség és szorongás helyett korántsem felhőtlen derűt és egyszerű összhangot kínál, hanem árnyalt, újszerű – azt lehetne mondani: „bartóki” – harmóniát. Csorba békéje nem ajándék, hanem eredmény: küzdelem áll mögötte, sebek és kétségek teszik hitelessé. Most sem feledkezik meg az élet tragikus szféráiról és határaitól, csakhogy már az alkotás boldogságát, a férfikor békéjét is melléjük idézi. Egységben látja az emberi sors különböző aspektusait; legszebb verseiben éppen ezért valami végső bölcsesség derűjével pillanthat végig életén – s az emberi nem sorsán:

Hátha nincs kivétel, mért félsz? –
Nem könnyekért, örömekért élsz.
A lélek magánya ha nő is,
a test lassan megfészkelődik,
s a hajló ív hizó homálya
a zárt kart és combot kitárja.
Amint megérted egyre jobban,
hogy mankód s nem marsallbotod van
s neked, nekünk, mindegyikünknek,
amint lényed mélyebbre süllyed
az érzékelhető anyagba:
úgy lelsz másokra és magadra;
úgy mozdul szádon, női az ének
csöppjévé hangok tengerének,
s úgy hullsz majd – céljaid betöltve –
csirát rejtő magként a földbe.

(Bíztató)

Vajon a problémák közül, miket Csorba költészete kínál, miért éppen filozófiai nyugtalanságának és megbékélésének témáját választja ki a költő ötvenedik születésnapját ünneplő méltatás? Úgy hisszük, ez a probléma éppen Csorba értékelésének, időszerűségének és igazi mondandójának kulcsa, talán magyarázata. Gyakran érte őt vád, gyakran utasították el magányos alakját és költészetét „időtlen témáinak” megfogalmazása miatt. Pedig az ítélet inkább egyfajta beidegzettség, „rutinírozott” műve volt, mintsem a megfontolásé. Csorba lírája – főként a *Séta és meditáció* büszke eredményei után – értő és igazságos kritikát kíván.

El lehet-e vetni költészetét „élet-halál elvont kérdéseinek” dacos újra- és újra-kérdése miatt, mint ezt nem egyszer megtették? Meggyőződésünk szerint nem. Csorba költészete nem spekulatív bölcséleti problémákat feszeget, hanem azokra az élményekre keres magyarázatot, azokra a kérdésekre szeretne valamiképpen választ találni, mik valamennyiünket töprengésre indítanak. „Mi az ember” – faggatja önmagát (legutoljára *Kérdés a XX. században* című versében), mik életének, sorsának határai?, hogyan viselheti el a halál gondolatát?, van-e létének értelme? – ki tagadná, hogy a század pusztulásban és fejlődésben egyaránt hatalmas távlatai előtt egyre többen várnak feleletet ezekre a kérdésekre. S aki korunk filozófiai vitáit figyeli, azt is tudja, hogy az emberi lét és személyiség problémáinak feltárásával és vizsgálatával ma már nem csupán az egzisztencializmus gondolkodói foglalkoznak, hanem a marxizmus képviselői is. Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratainak* vagy Antonio Gramsci műveinek reneszánsza, a lengyel Adam Schaff könyve körül kibontakozó antropológiai vita, Franz Kafka életművének átértékelése: megannyi jele annak az érdeklődésnek, mellyel a marxista világnézet az emberi lét problémái felé fordul.

Csorba küzdelme: kudarcai és győzelmei tehát nem csupán egy magányos alkotó külön-világát jelentik, hanem korunk emberének önismeretét-önfelfedezését is. Bizonyára igaza van Weöres Sándor egy régebbi megállapításának, amit Csorba *Szabadulás* című verseskönyvét ismertetve tett: „A 'gnothi seauton', az önismeret sosem volt olyan sürgős, mint most, amikor az emberiséget saját elszabadult szenvedélyei egyre nagyobb csapásokkal sújtják; szükséges, hogy az ember a szenzuális rétegei, külső-énje alól felszínre hozza ismeretlen mélyvilágát, igazi önmagát” (Válasz 1947).

Csorba nemcsak nyugtalanító kérdéseinket fogalmazza meg, szorongásainkat is segít feloldani. A költészet közhasznú érdeme – többek között – éppen az, hogy győztesen formába kényszeríti a lélekben kavargó komor sejtelmeket, tragikus félelmeket, s miként a mágusok egykor vagy a pszichoanalitikusok manapság, megfogalmazza: az értelem világos rendjébe vonja a zaklató és kavargó élményeket. Minél nagyobb a vers művészi ereje, annál inkább sikerülhet az átlényegítés: a kínzó felismerések humanizálása. Csorba őszintesége, mely legfájdalmasabb töprengéseit sem tagadja el, és tökéletes formaművészete, mely leglázasabb indulataiból is klaszszikus világosságú kompozíciót képes építeni, biztos záloga annak, hogy költészete szorongásokat oldó és humánus rendet alkotó eszköz legyen.

Maga a költő is a verstől, az alkotó munkától várja győzelmét kísértői felett: „áruld el a / halált, áruld el, mondd ki s győzz felette” – idéztük már előbb a megfogalmazás gyógyító-segítő erejébe vetett hitét. Ez a hit írat vele új ars poeticát, műhelyének végső törvényeként: „Kimondani kimondani – / Ismerni kell a rejtezőket / A köddel együtt eltűnné a rémek” (*Ars poetica*). Csorba tudja, hogy „kimondva” félelmeit, nevükön nevezve kísérteteit, olvasóinak is üzen. Termékeny meditáció az övé: a lét titokzatos kérdésein vívódva, megnyugvást keresve és találva, mások szorongásának görcseit oldozgatja, önvizsgálatra és megbékélésre tanít. Talán nem véletlen, ha azokat a szavakat idézzük életművére, miket Illyés Bartók Bélához írt: „Ím, a példa, hogy ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja. / Ím, a nagy lélek válasza a létre / s a művészé, hogy megérte / poklot szenvednie”.

POMOGÁTS BÉLA

MARTYN FERENC: Csorba Győzőnek

Magamról, verseimről

Tízéves koromban kezdtem verset írni. Hogy miért éppen akkor, azt nem tudnám megmondani. A gyermekpszichológusok a tizedik évet határkönek vélik a fejlődésben. Lehet, hogy ez volt az ok nálam is. Én hajlandó vagyok azt hinni, hogy apám halála.

Voltak addig is viszontagságai életemnek. Ért csapás, testi és lelki megaláztatás elegendő. De ártalmatlanul múltak el fölöttem. Bele tudtam őket illeszteni valami rendíthetetlen rendbe, melyben az öklök tenyérre nyíltak, a viharok zúgása csak a búvóhely intimitását növelte.

A halál azonban, méghozzá az apámé, akit annyira szerettem, a halál makacsabb ténynek bizonyult, semhogy harmóniává oldhattam volna régi módszereimmel. Úgy látszik, a lélek csodálatos ökonómiája gondoskodott az önvédelem egy újabb módjáról: a versírásról.

Bár apámról akkortájt egyetlen sort sem írtam, a vers meggyógyított. Mintha csak hazataláltam volna. S a vers attól kezdve máig nem hagyott el egyetlen percre sem. Most is idegeimben érzem még azt a boldog bizsergést, mely délutánonkénti rejtőzéseimet megelőzte és kísérte. Ömlöttek a sorok, készült a vers töprengés és javítgatás nélkül. Ő ha mégegyszer így mehetne!

Tizenhat esztendőig tartottak mézes-éveim a verssel. Akkor jelent meg első írásom nyomtatásban egy középiskolás folyóiratban. Addig csak a legszűkebb környezetem tudott róluk, de senki se szólt bele, mit csinálók, hogyan csinálom. Az iskolai önképzőkörnek különös módon nem voltam tagja, ilyenformán semmiféle kritika nem érte verseimet. A nyilvánosság, sőt már a szerkesztőségek is számomra kissé az Édenből való kiűzetés kapui voltak. Vége szakadt annak a nagyszerű állapotnak, melyben a vers egyedül az én gyönyörűségemet szolgálta.

Hat önálló verseskötetemet jelent meg idáig. Bár nem néztem utána, hány vers van bennük, de aligha éri el számuk a 300-at. Ennek sokszorosát írtam, de szigorúan megrostáltam őket.

Nem szívesen beszélek a versről, szívesebben írok, de vannak alkalmak, melyek parancsának engedelmeskedni kell. Ilyen ez a mostani is.

Az „ars poetica” iránti érdeklődés többnyire kerekészép válaszokat vár az eftéle kérdésekre: miért ír a költő, melyek az esztétikai elvei, mi a költészetről vallott felfogása, stb. De én a kerekészép válaszokra mindig gyanakodtam s viszolyogtam tőlük. Az őszinte, dokumentum-értékű vallomások helyett ilyenkor gyakran felel az író egy-egy újabb művel, mely semmivel sem visz közelebb hozzá.

Bonyolult, nehéz kérdések lapulnak itt a háttérben. Lássuk mindjárt az elsőt! Miért írok? Holott a kíváncsiság a cél felé fordul, ez a magyar kérdőszó megengedi, a valóság pedig kötelez rá, hogy az okról is szó essék, mégpedig a dolgok logikája szerint először.

Mi okból írok tehát? Nem mondok újat. Mint sokan mások: belső kényszerből, pszichológiai, sőt biológiai szükségből. Első éveim – előbb említettem – fényesen példázzák ezt, tisztán, sallangtalanul igazolnak. A versírás ekkor még sokkal inkább lélektani, mint esztétikai jelenség. A kor és a fejlődés ezt a tényezőt nem halványította el. A belső kényszer ma is a legfontosabb.

Végzetesen lírai alkot vagyok. Mindenhez így közelítek. Talán ezzel kapcsolatos epikai antitalentumom is. Szeretem az elbeszélést, a mesét, boldogan járom körül az íróval a részleteket, az apróságokat, de magam nem tudok megállni mellettük, ha nem mutatnak túl magukon.

És mi célból írok? Erre már jóval nehezebb a válasz. Kisértések is környékezik az embert: ne szalassza el a jó alkalmat „társadalmi hasznosságának”, „magos erkölcsiségének” s egyéb más előráncígható erényeinek bizonyítására. Hiszen akarati tevéletől van szó.

En azonban régóta és igen komolyan szemlélem magamat. Töredelmesen meg kell vallanom, hogy a cél bennem soha sem volt olyan erejű indíték, mint az ok. Illetve legfeljebb akkor, ha szétválaszthatatlanul egybefonódtak. Például amikor valami egészen súlyos csapás ért: anyám, vagy bátyám meghalt, az iszonyú nyomás kényszerített ugyan írni, ez volt tehát a kiváltó ok, de legalább akkora ereje volt a törekvésnek is, hogy valami módon megkönnyebbüljek.

Mégsem tartom egyéni ügyemnek a versírást, mégis – úgy vélem – közzülségletet is elégitenek ki verseim. Meggyőződése, hogy más helyett is beszélek, akadnak, akiknek elmondok valamit, akiknek a szemét, fülét rányitom valamire. Tehát, akiknek kellek. Meggyőződése, hogy ez amolyan egyszerű oknál fogva is, mert az emberi egyéniségek roppant színes változatosságában nyilván születnek velem rokon egyéniségek is.

Azzal pedig, hogy kellek, bizonyára segítetek is. Segítetek élni.

Lám, itt a cél. S ez nemcsak költői cél. Egyik verseszemben életfilozófiaként fogalmazom meg: „Azért vagyunk e földön, hogy aki szintén e földön van, segítsük élni.” Én sajátos eszközeimmel: a versekkel is szolgálni óhajtom e célt, de polgári életem más eszközeivel ugyancsak erre töreksem.

A világ és az élet jelenségei csak lassan, makacs vonakodással fedik föl arcukat. Tiltakozó szeméremmel engednek mélységeikbe pillantani. Lázadoznak megismerésük s így megnevezésük és birtokbavételük ellen. Pedig nélkülük lehetetlen a tájékozódás, a biztonságos mozgás az életnek nevezett „elvarázsolt kastély”-ban. A költő meglát, megismer és megnevez. Ezzel birtokba vesz. Nem egyéniébe, hanem közösségiébe. Nem a magáéba, vagy csak a magáéba, hanem mindenkiébe.

Ezt teszem én is, és ezért hiszem, hogy költészetemre szükség van még akkor is, ha verseim kissé nehezebben közelíthetők meg. Tudom jól, hogy nem mindenkinek és még kevésbé mindent tudok adni. Saját sorsom, szívem és agyam van, bőrömből nem bújhatok ki. De épp e miatt pótolhatatlan is vagyok. Egyebek között ezért is égbekiáltó bűn az epigonizmus. Az epigon más testébe-lelkébe igyekszik lopni magát s úgy viselkedni, mintha otthon lenne. A saját rendelt posztját viszont cserben hagyja.

Hátra van még az eszközökről beszélni.

Nemcsak az írásra kényszerítő ok, hanem a kifejező eszközök raktára és felhasználásuk módja is jobbra alkati gyökerű. Kicsit tehát helyzetemből, gyakorlatomból vonok le esztétikai normákat. Előre bocsátom: mindenekelőtt magamra nézve tartom őket jellemzőnek és kötelezőnek.

Mert a kifejező eszköz akkor a legjobb, ha a legtalálób – hiszen ezzel fölöllegessé teszi a részletezést, a körülírást, a bőbeszédűséget –, eszményem: a tömör, szigorúan funkcionális fogalmazás és vers-szerkesztés. Amikor minden szóra, írásjelre bízunk valamit abból, amit meg akarunk valósítani. Iszonyodom a hígságtól, a szöveg üresjárataitól, a pongyolaságtól.

A tömörség persze nem könnyíti a megértést. Tevékeny közreműködést kíván az olvasótól. Van, aki erre nem vállalkozik szívesen, bár az egész modern művészet fejlődéséből egyre inkább azt látom, hogy az élvezők igénylik ezt a szerepet. De akármennyire nehezen érthetők is verseim, vagy közülük egyik-másik, szerintem mindig közérthetők. Legfeljebb a kör nagyobb, vagy kisebb, ez a kérdés azonban már nemcsak rám tartozik.

Csoma József

A HÍD PANASZA

Fekete földből nőttem, keserű földből nőttem én ki,
fekete ereimben keserűség kerengett,
alattam a folyó beteg-sárgán derengett,
szomorú voltam mindig, és sose tudtam mire vélni.

Fekete földből nőttem céltalanul a levegőbe,
soká nem is sejtettem, milyen irányba tartok:
nehéz ködök mögött bújtak a túlsó partok,
lebámultam a vízre, s nem lettem okosabb belőle.

Suta gerendáimra keselyűk, varjak telepedtek,
ha valaki megindult rajtam, vesztébe tévedt,
cinkosának fogott a kárörvendő élet,
és egyre újabb-újabb hóhéri munkával lepett meg.

S ím egyszer a sötétben, ellenkező oldalról éppen,
mintha magamat látnám, egy csonka híd-ív lengett,
felém lengett az ív, és durva testem zengett,
bomló öröm csapott föl minden parányi-csöpp ízében.

És édesen-alélva találkoztunk az éjszakában,
mint vastag óbor ömlött belém a jó vidámság,
ép lettem, hajthatott bárkit parancs, kívánság
hátamra, nem csalódott: zöld partra hajlott át a hátam.

De rontó vihar támadt és felibe szakított újra,
esetlen csonkjaim most megint az éjbe szúrnak;
bolond játéka, én, egy önkényes, nagy úrnak!
gyarló testem hibáit méltatlan tél hidege fújja.

Jobb volna a homályos folyóba rogyni mindenestül,
mintsem az ürbe lógni és oktalan remélni,
jobb volna a puha iszapba halni térni,
hogy fodrozódás nélkül folyjék rajtam a víz keresztül.

(1942)

ÉVFORDULÓ

Tizenöt éve annak is már, –
az édes földbe elvegyültél,
csak villogó, szép csontjaidnál
gyengült a romlás. Furcsa tündér!
– tizenöt éve annak is már –
a sűrű földbe elmerültél.

Bátyám voltál a lebke létben, –
megálltál és megvártál engem,
s lám, útjaidon végigértem,
s csalóan eléd-öregedtem,
– bátyám voltál a lebke létben,
és íme, már a bátyád lettem.

Mégis: csillagként állsz fölöttem
és égi boltként mindörökre, –
erőd, varázsod nem-törötten
felköltözött fényes körökbe.
– Mégis: csillagként állsz fölöttem,
s vezetsz a hömpölygő ködökbe.

Lehet lengő, fehér szakállam,
mindig csodálom barna állad, –
s ha majd a süllyesztő halálban
egy messzi tájon megtalállak,
– lehet lengő, fehér szakállam –
mint hű öcséd, szívemre zárlak.

(1943)

OCSÚDÓ ÉVEK

(Részlet)

I.

Szél fúj, makacs szél, egyre makacsabb.
Múltam szorongó tájékaira
nehéz zúgás komor felhője csap:
a gyors idő rabló-darázs-rajja.
Riadtan pislogok szét, s hallgatok:
hová jutottam? ó, mi lesz velem?
Sereglenek próbáló, új napok,
s elvész a mérték, üresül kezem.
Mit enyémnek hittem, testembe martan,
nyomát is veszti e dühös viharban.

II.

Szél fúj, makacs szél, egyre makacsabb;
nyugvó s kelő nap egyaránt növeszti.
Más mint az ismerős légáradat,
haragját a hús mélyére ereszti.
Pedig, hogy voltam légyen is, szeretném,
vízre-hullott levélnél több legyek,
gyökérből, biztos száron emelkedném,
ne inganék vak semmiség felett,
hogy aki látja sorsom, bátorítást
hirdessen annak, okos szomorítást.

III.

Bölcselkedés ez? Jó, de éppúgy élet.
Rágódtam rajta gyakran, hát tudom:
hogy végigjárjuk a szabott egészet,
hasznos megállni olykor. – S féluton
vagy tán még annál is többön vagyok már.
Aki elhagyja szülője ölét,
a halál fia. Tán itt is topog már
ajtóm előtt a győzni-jött sötét.
Mindegy: másoknak használ vagy magamnak,
megállok, mert a jelek sokasodnak.

IV.

Megállok, s visszanézek. Szürke por hullt
a régi útra. Arcok, szemek, nyelvek
hajdan tüze hamu lett. Éjbe fordult
a régi nap, s még csillagok se keltek
helyén. Erős szó kell, igazi szándék,
ha sírokat kívánok törni, s jobban
nem szomjúhoztam senki mást még,
mint most magam e tékozló napokban,
támaszt a forgató szélvészek ellen:
a gyermeket dajkáló sejtjeimben.

V.

Megállok, s visszanézek: a homályból
szelid árnyak lépnek ki, ismerősen
körülfognak, s szájuk, bár néma, vádol,
hogy én, ki annyi mindenről beszéltem,
őket az elmúlás kényére hagytam. –
Igen, erős szó kell, igazi szándék,
s a vér megindul a halott tagokban,
ébred a gyermek, föltámad a játék,
az élt s mesélt valóság lánggra kap,
s varázslóvá lobbantja tollamat. –

(1950–1954)

KIJÁTSZANI VÉGRE

Csak kezdeni kéne, s úgy menne, ahogy ment,
hisz mitse veszítve folyton gyarapodtam.
Űz nyugtalan álom: csak kezdeni kéne,
egyszer nekiállni amúgy igazában.

Ó játék, gyerekkor! Csak kezdeni kéne.
A kerti bozótos nem ritka ma sem még,
a labda is ugrik a régi-magosra,
s ott bújnak a várak a sárga homokban. –

Játékot a gyermek végig sose játssza,
hát el se veszíti, mint kellene, szépen.
A lélek, a test fáj, fáj tőle halálig,
csont-mélyig ütött seb, bár színre begyógyult.

Csak kezdeni kéne, leülni a földre,
mint két kicsi lányom, leülni közénk,
leülni vidáman, botló szavaiknak
engedni örömmel: gyermeknek a gyermek.

Csak kezdeni kéne s folytatni serényen,
rendjén befejezni a félbemaradtat,
hogy férfi lehetnék: a régi kisértőt
kijátszani végre örökre magamból.

(1953)

MÁR NEM ODÁZHATOM

Folyton csak készülök: öt, tíz, tizenöt éve
méltó dicséreted rimekbe fogni végre.
Mert kérdését e test akárhogy tette fel,
bölcsebben mint te, nincs élő, ki ráfelelt.
De a nagy kuszaság, amelybe keveredtünk,
és a ledőlt határ kettőnk között, közöttünk
némává tette szám, s szégyelltem is talán:
dicséreteddel az enyém is mondanám.

Folyton csak készülök. – S most érzem: alakul már
ügyetlen nyelvemen a késő, tiszta zsoltár,
érezem, mert arcodon petyhüd gyengén a bőr,
s a bújó hervadás kárörvendőn kitör,

mert bársony tenyered megtöredezve érdes,
és kedved egyre fogy a játszi öleléshez,
mosolyod gyérül és sűrűdik bánatod,
mert, folt-nélkül-való, gyűlik gyalázatot,
s vennének áruló örök rajtad hatalmat. --

– Már nem odázhatom hirdetni diadalmad.

(1960)

FAÜLTETŐ

Az örök folyamatba, az élni akaró
élet folyamatába iktatódva,
mint eleven csatornán a célba áradó
víz, ömlik rajta át a lét, hogy folytatódva
őrizze ismerős világunk legnagyobb
kincsét, míg ő magát fenékig üresíti,
s vállalva dísztelen cseléd-szolgálatot
a győztes ívet a jövő felé feszíti.

Egyébhez nincs köze. Az élet megy tovább.
Nélküle vagy vele? Ugyan ki bánja!
A mű marad s hordozza majd nyomát,
virágzóbban, mint emlékét hiánya.

(1963)

KIFELE

Kanyar és vissza (a gödör
közel már) aligha lehet
(közel a bögyomrú gödör)
Hát elvégeztetett

Fázni kezdek kívül belül
s nem gyúl tűz ellene
Mentekezik a hús de a
csont sem bír majd vele

A magam fészkévé tevél
leszek a magam ordasa
A ledőlőt nyugság helyett mi várja?
a lélek kardvasa

Ki-nem-nézett tekintetet
ki-nem-bomlott mosolyt
látnak majd rajtam felemás bizalmat
és homogén iszonyt

Ez is út persze pálya sors
S magányos-e ki maga van?
Vagy őt ringatja-e a nap
legforróbb sugaraiban?

S visszhangos vak lépései
győzelmi marsként zengenek
érdemrendként virítanak
mellén a nyílt sebek?

(1966)

MEGTARTANI

Spirális füttyszót ír a gerle-szárny,
amint a lombból a madár kiszáll,
s szerelmes hasbeszélőként meleg
búgással összefonja a leget;

meleg búgással, szinte pelyheket
hullatva szét a csöndes kert felett,
hol a tövek köré lapult az árny
e későnyári koradélután.

S mindez bennem s mindebben semmi új,
de oly igaz s oly bírhatatlanul,
hogy le kell írni s úgy megtartani:

hadd tudjam majd a téli ég alatt
ricsajgó-forgó varjú-áradat
mögött is látni még és hallani.

(1966)

Csorba Győző verseiről

Csorba Győző elérkezett a művészi szigornak arra a fokára, ahol a tárgy és a forma szerves, szétbonthatatlan egységbe ötvöződik. Ez talán a lírai klasszicizmus legfőbb ismertető jegye. Ahogyan egy mértani idom, a gömb, a kocka fogalma, eszméje formájától el nem választható, egyszerre tartalmazza és kifejezi, aképpen Csorba versei is csak abban az egyetlen formában képzelhetők el, válhattak költeménnyé, amelyben megírta őket. A tárgyat akár egy futó hangulat rezzenése fölrebentheti, ám abban a pillanatban, ahogy megragadta, eszmévé avatja, vagy egy eszme zsarnoki uralma alá rendeli, könyörtelen kézzel megfosztja a költészet minden készen kínálkozó, könnyed disztől, játékos ékességétől, pompa-örömétől, s ez egyetlen gesztus által a lemeztelenült igazság – a költő igazsága – már megkapta a végleges formát, amely hiánytalanul kifejezi.

Babits az élet elől menekül a versbe, vagy benne éli át, amit megélnie nem adott. Kosztolányi lírája bűvöcska játék, szembekezdő, az impressziók szivárványfátyolán keresztül kívánja látni az élet elfogyhatatlan szépségeit, örömét, bánatát. Csorba rokona azonban Tóth Árpád, ami rokonává teszi: a föltétlen önátadás a versnek. Náluk nem szolga, nem mentsvár, sem játék, hanem kötelék, köteleesség; mihielyt megfogamzik bennük, foglyaivá váltak, s aligha szabadulnak tőle, míg meg nem írják. Ez a viszonyuk hozzá; egyéniségük, magatartásuk, persze, merőben más: Tóth elomlik az érzésben és zenében, a vers oldószere, hogy megsemmisüljön valami lírai üdvözltségben; Csorbának a vers nem oldó, hanem rögzítő: jegecit; ő és verse bírái egymásnak, szerepük, hogy ítéletet mondanak egymás fölött. Tóth voltaképp egyetlen lírai formát teremt, valami egyetemes zenét, s azt hangolja dúrban vagy mollban, amint kell; Csorbának úgyszólván minden verse más-más formát ölt, mert egyszerre, együtt születnek, mint a gömb eszméjével az idom. Ez az oka, hogy oly ritka nála a készen vett versalak: a szonett, a stanza, a hexameter.

Verseinek ilyen születése két mozzanatot tesz eleve érthetővé. Elsősorban azt, miért nem él a költészet expresszív formanyelvével: lírájának belső életműködése, az önkifejezés kényszerű, természetes módja szembeállítja vele. Ez pedig klasszikus, elve a kijelentés, a kimondás, módszere a szintézis, eszköze a megfogalmazás: az eszme, a tárgy sztatikáját kívánja megteremteni. Az expresszionizmus elvében anticlasszikus, kijelentés helyett sejtet, sugalmaz, nem szintézisre tör, hanem szétbont, módszere az analízis, eszköze a képzettársítás: tárgyának dinamikáját kívánja utolérni. Minthogy a líra a legszabadabb, par excellence kötetlen művészet, mindkét formanyelv egyképpen jogosult, öntörvényű, s eszköztára alkalmas minden esztétikai eszmény megvalósítására, költői érték megteremtésére. Viszont nem választhatók tetszés szerint, s nem mindegy, ki hogyan él velük.

A tárgy és forma együtt születése másodsorban megmagyarázza, miért oly példátlan mértékben ura Csorba Győző a versnek. A versnek, nem a versalaknak, azaz nem bravúrokra gondolunk, ezen a szinten a külső forma, a szerkesztés, a sorok, szótagok száma, a ritmus, a rím nem lehet probléma már. Ha kell, virtuóz, persze, ha nehéz, súlyos a téma, páncélt ölt, nehézkesen mozog, s ha tárgya játékos, játszani fog a forma is. A vers fölött való uralmon a tárgy hiánytalan felragadását értjük, a tévedhetetlen mértéket, a dikció kellő hangolását, a kifejező, a verhangulatot pontosan megteremtő nyelvkincset, röviden ama klasszikusnak nevezett tömörséget, mely egy igével sem mond többet a szükségesnél, s művészi sikere mégis – vagy épp ezért – teljes.

Példa rá hat kötetnyi vers java, de szemelvények helyett álljon itt egyetlen mutató:

ÁLDOTTAK AZ ÉJSZAKÁK

A nappalok s a fény merev
formákba öntenek.
Külön vagyunk, határaink
tiszták, nincs senkinek

velünk érintkezése. Mint
a sürgönypóznák, hogyha a
drótjuk szakadt, nem küldenek
s nem kapnak tétova

jelzéseket a tág világ
felé s felől. – Csak száz s néhány
kilométerre vagy, de ha
ezerre lennél vagy néhány

méterre, mindegy volna, mert
erős a fény és visszatart;
és nem jöhet közel
a messzi part. –

A nappalok s a fény merev
formákba öntenek,
de áldottak az éjszakák:
lágy kapcsoló közeg

a dús sötét. Az ég meleg
és roppant nagy kosár
és minket, mint ma-kelt
csibéket összezár

pihés ölén. A sürgöny-
póznának számtalan
új drótja nő és érzem:
már nem vagyok magam.

S határát veszített testem
és tested szétterül
a sűrű légbe s itt vagy
a bőrömon belül.

Mondhatnók, eszenciális Csorba-vers, lírájának minden jellegzetes jegyét, vonását magán viseli. Ősi, szabály-erejű vélemény, hogy a költői mű magva az élmény, belőle csirázik az ihlet, és sarjasztja ki a mondanivalót. A folyamat önkéntelenül támad, nem a költő indítja el, s mintegy sejtelmesen bontakoznak ki a gondolatok, csupán a végső formába öntés tudatos. Csorbánál azonban hiába keresünk efféle sejtelmes folyamatokat, szembetünő, hogy nem hisz az intuitív élményben, felülről jövő „magos nyilatkozás”-okban vagy a tudattalan mélyből feltörő sugálmakban, misztikus révületekben. Alapállása az aggodalmas, érzékeny figyelem, ez szüli a felismerést, s emeből szűrődik le a tapasztalat, a vers. Egyáltalán nem szükséges, hogy mindez intellektuális síkon folyjék le, a hangsúly nem a tudatosságon, hanem az érzékenységen van. Csakhogy ez az érzékenység nem bágyatag szentimentalizmusban gyökerezik, nem a fájvirág bántalmait keserüli, hanem az élet, a sors, embervoltunk tüneteit figyelni éber gonddal, forgandóságait tartja számon, és sérüléseiért vonja felelősségre az egyetemes Törvényt. Mindezt természetesen első személyben, mert a költő kényszerűen az élet középpontjában áll, tárgya és alanya egyszerre. Mint tárgy, megfigyel és felismer, mint alany, rögzít, leszúri, megállapítja a lényegest, s magát vonja felelősségre a megállapítás (a költői igazság) igazságáért s a rögzítés (a művészi kifejezés) helyességéért. Ezért mondtuk, hogy Csorba és verse bírái egymásnak.

Tegyük kémlőcsőbe az előbb idézett verset: miért „áldottak az éjszakák”?

Megfigyelés: „A nappalok s a fény merev / formákba öntenek. / Külön vagyunk, határaink / tiszták, nincs senkinek / velünk érintkezése.”

Felismerés, az ellentét erejénél fogva: „... de áldottak az éjszakák: / lágy kapcsoló közeg / a dús sötét.”

Tapasztalat: „S határát veszített testem / és tested szétterül / a sűrű légbe s itt vagy / a bőrömon belül.”

Az élmény-költő valószínűleg az utolsó strófa lelki-érzelmi anyagából indult volna ki, mert az a lényeges, bár nehezen megragadható, álomszerű s egyben való, épp azért nem tudhatjuk, hová jutott volna vele. Csorba azonban pontosan rögzíti, mint valamely vegyi folyamatot, semmi kódos sejtetem, semmi révedezés, csupa tényre-mutató, csupa zártható, plasztikus, néhány vonalnyi kép (fény-adta merev formák, sürgönypózna, a sötétség: meleg, roppant nagy kosár, ma-kelt csibék), s végül tisztán áll előttünk egy különös, mondhatnám érzék- és értelemfölötti tapasza-

lat (a test határát veszti, s egyszerre szétterül és a másik bőrén belül kerül). Olyan tapasztalás, valóban, amihez szerfölött érzékeny műszerek szükségesek. A próba sokszorozható.

Az alapállás vezet el a kifejezés problémájához, helyesebben ennek hiányához. Mert probléma itt nincs, midőn a kifejezésre kerül a sor, már megoldott. Ahogy mondtuk, Csorbánál a vers és a forma együtt születik, a mű egy eredmény rögzítése, szintézisképp áll előttünk. Ezért hiányzik nála (még hozzá feltűnő mértékben) a kísérletezés, a versre már csak egy funkció marad: a megoldott probléma végrehajtása, a megfogalmazás. Ez pedig, minthogy végeredményhez jutott el, a lényegig lehántolt, csupasszá meztelenített, tömör és zárt, ahogyan a klasszikus kifejezés formanyelve megkívánja.

Voltaképp ez az első jellegzetes vonás, mely verseinek olvasásakor feltűnik és megragad, azért kezdtük az elemzést vele (klasszicizmus–expresszionizmus): de most, a megfigyelés-felismerés-tapasztalat mozzanatainak boncolása által közelebb jutottunk geneziséhez. A hármasság tagolás természetesen csak képlet, a líra a legkövetlenebb alkotás-fajta, belső mozgása a legszabadabb az összes művészeté között, s így a képlet tagjai variálhatók, sorrendjük cserélhető. De mindenesetre ők teremtik meg a vers belső formáját, amely végleges, nem tűr változtatást: eredmény és szintézis. Bizonyoságul hasonlítsuk ismét össze az impresszív és expresszív kifejezés formanyelvét: az impresszió utólag is formálható, nemhogy tűri, de kívánja a retust, a továbbfejlesztést a művészi siker érdekében; az expresszív kifejezés elvileg végtelenig nyújtható, anyaga szinte önként szaporodik, valameddig a képzettársítások láncolatából futja. A klasszikus kifejezésnél a belső forma kialakulása (ismételjük) a tárgy hiánytalan felragadását hozza magával, zártságot, nem retusálható, nem nyújtható többé. A versre (ismételjük) már csak egy funkció marad: a megfogalmazás, vagyis a művészi formába öntés. A versteremtéssel járó, kényszerű emberi küzdelem, vívódás tehát Csorbánál nem a megírásakor, a fogalmazáskor zajlik le, hanem a tapasztalat megszerzésekor. Ekkor s ezáltal oldódik meg a probléma, kapja meg végleges belső formáját a tárgy, s válik költői igazsággá. A küzdelem eldőlt, s a kész versben már csak azt látjuk, hogyan birkózott meg a tárggyal: győztesen nyakára tette lábát, vagy sebeit köti, vagy megadta magát.

Figyelem, felismerés, tapasztalás: úgy tetszik, mind tisztán intellektuális művelet, s mégis, amint láttuk, Csorba érzék- és értelemfölötti eredményhez, költői igazsághoz jut velük. A látszólagos ellentmondást életszemlélete oldja fel, mely teljességgel érzelmi: az élet értékrendjét nem bölcséleti mérlegelés alapján állítja fel, hanem a tények szubjektív hatása szerint. A művelet, amit végez, eleve lírai, az igen érzékeny műszer, mellyel a tények hatásait befogadja s reájuk felel, nem agyában székel, hanem lelkében, s éppen a végletes érzékenység jellemző reá. Olyannyira, hogy lírai alkata agónikusnak mondható, – nem a halálküzdelem köznapi értelmében, hanem abban, hogy küzdelmét a tényekkel a végső fokig viszi, illetve ott, az utolsó szakaszban kezdi s vívja meg. Lelki földrengéssel hordoz magában, mely minden távoli rezzenésre riadtan felneszel, hatványoz, s a tényt, a tárgyat abban a szélső aspektusában mutatja, ahonnan nincs tovább. Ebben az alakban veszi tulajdonába, ezáltal válik költői igazságává, azaz távol minden bölcselő értékeléstől, átéli, megszenved. Az agónikus alkat nem boldogságra született, s valószínű, hogy Csorba aligha vagy ritkán érezte a siker eufóriáját, amiért – mint hisszük – a költőnek élni érdemes, és amit Petőfi „a sikerülés remek órái”-nak nevez.

De úgysem jutalomért írja a verset, hanem hogy ítéletet mondjon. Ez az oka, amiért egész lírájában oly ritka a kérdő hangsúly, valójában kérdést csak akkor tesz fel, ha nincs rá felelet, ha elhangzik, mint egy befejezetlen ütem: „Sötét-hajú, mi leszel veled, / ha majd az ősz benned temet, / benned alél el az élet, / száll a levél, a madár?” Ez az oka szigorának: a lényegig hántott igazság nem tűr henye ékességet; ezért tud oly kemény, zord, szükséavú lenni, mintha bárdal darabolná az igét: „Élek eztán mint a gép, s mogorva / közöny áradó / folyamain pálcaként forogva / csak hagyom magam.” Innen erednek a példátlanul tömör, néhány vonással odavetett,

végleges, mozdíthatatlan képek: „Hogy a borotva éle is / eldőlhessen, s a hig / légben megálljak, mint aki / beásva áll hasig”, „úgy zöng felém szűz mai-lényem, / mint rádió, ha zsákba varrják”, „úgy szeretlek, mint botjukat a vének, / ahogy a víz a gödröt, / a napnyugtát az aratók, / az istállót az ökrök.” Ám a ragaszkodás a föllelt igazsághoz, a henye dísz kerülése megszüli a fonákját is: a belső forma itt-ott meglazul, s réseibe idegen, prózai sorok tolulnak: „toll-könnyű esetlegesség”, „megfellebbezhetetlen akarat”, „arra lesz kárhoztatva”, „másságodat barbár kezével / el-lefaragja a vad tolongás”, „érzelmes kulisszák hatásos elrendezésű gyűjteménye”, „folytonos félreértések között botorgunk”. Ezeket a példákat éppen ritkaságuk miatt idézzük, mert az igazat megvallva, hat kötet versből ennyi akadt szemünkbe, s így mintegy negatív szemléltetői a mérték és a formaérzék biztonságának.

Ha mindezt elfogadjuk, akkor Csorba verseinek genezise a következő láncolatba foglalható: a tapasztalás hozza a tárgyat, az érzékenység költői igazsággá avatja, az igazság nyomban megszüli a belső formát, s ez megszabja a dikciót. Idáig jutottunk. A dikció, egyszerűbb nevén a szólam, a nyelvezet, a stílus a legkevésbé problematikus a líra kérdéshalmazában, s említést is alig kíván, ha csak annyiban tekintjük, hogy a tárgyhöz kell alkalmazkodnia (könnyű, súlyos, vidám, komoly, dalszerű, ódai stb.). Viszont roppant igényes tényezővé nő, mihelyt azt kívánjuk, hogy a költő (minden költő) teremtsen meg a magát. De persze megkívánjuk, s meg is kell teremtenie, ha becsvágya, hogy eredeti tehetségnek bizonyuljon. Kétféle módja van rá, az egyik: szókinccset teremt, újít, mint Berzsenyi, Vörösmarty és Ady, vagy pedig előadását egyéníti, egy nagyjában meglévő nyelvkincséből szűr ízlése, hajlamai szerint, s azt önti saját mustráiba, amikről ráismerünk. Ez az általános, minden jelesebb költőnk így tesz ösztönszerűen. Amaz mutatósabb, de veszedelmes, mert könnyen modorosságba, különckedésbe visz, emez jellemzőbb, mert mélyebben gyökerezik. Általában elemi kvalitások nyilvánulnak meg benne, hordozza a mondanivalót, megteremti a vershangulatot, s elsősorban ragadja meg a figyelmet; funkcionális szerepe: kitölti a belső formát, megszabja a vers haladásának, vonulatának ütemét. Ha tehát azt mondtuk, hogy Csorbának úgyszólván minden verse más-más formát ölt, ez annyit jelent, hogy dikciója is változatos; de az árnyalatokon túl, egészében tekintve, kétféle hangolása tűnik fel, mutatkozik jellegzetesnek.

Nagyívvelű, szélesen áramló, hömpölyög, mint az egész tükrével hullámzó folyam:

Robbantó terveid eláshatod pincékbe és kutakba
s magadba is: melledbe vagy velőd forró ágyába, s higgadt
álarcot is vehetsz: s a siklató bűnnek nyomát tagadva,
mig gonddal építéd futópályáját éber vágyaidnak.

Úgy tetszik, ez természetes üteme, vonulása a nagyformátumú költői gondolatnak, s magától értetődik; de egyéni „teljesítmény”, hogy ugyanezt az amplitudót bele tudja hangolni sokkal nyugtalanabb lejtésű, élénken tagolt, bonyolult rimelésű versalakokba is:

De nyirkos pincék mélyeit
bújkálni, hogyha fölnyerit
a ronda, újdonszörnyeteg,
s irtóztatások mérgeit
nyeldesni, mint sötétbe vitt
kölyök, s csak tűrni rebbeteg,
hogy szédülő fejünk felett
a zordon bolt dörög-remeg,
legkoldusabb cselédeid
ekkor vagyunk, Halál, rideg
kezed cibál, mint rossz gyerek
játékszer-semmiségeit.

Sőt olyan filigrán-szövésszerű formákba, mint a szonett (egy halott fejről szólva):

A hátracsukló fej megadja már
magát. A győztest várja, mintha kéjben.
Agyondúlt táj az arc: egy-borxadály.
Kettéhasadt a száj, nincs, mit reméljen.

De vigyázzunk, a szélesen áramló vagy darabosan formált dikciót ajánlatos vájt füllel hallgatni, mert gyakran finomra munkált ütemezést rejteget. Ha az értelem és a mondatfűzés rendje szerint olvassuk, akár prózának is vélünk, ám ha ütemezve recitáljuk, kántáljuk, mint a gyerek a képeskönyv versikéit, megéled a ritmus, és látjuk, hogy minden hangzó, rövid-hosszú szótag kimért, patikamérlegesen latra tett, s fel nem cserélhető:

Lehull | a ker | ge vá | gyódás, || folyon | dár foly | ja-kúsz | szá be,
nyugtot | talál | a kó | borló, || botlá | sait | feled | heti,
s a vál | tozé | kony fény- | árnyat || cseré | li, mint | ruhát | a lány.

Vagy:

Üvegajtós | szekrényemben | három sorban | könyveim,
zöld, piros, kék, | sárga és még | Isten tudja, | mennyi szín.

A dikció másik változata még jellemzőbb, egyénibb s gyakoribb: kurtán tagolt ütemű, szaggatott, szentenciózus, meg-megáll egy pillanatra, s lendül tovább. Példárá az elsőnek idézett vers (*Áldottak az éjszakák*), de kényelemből s markánsabb szemléltetőnek hadd illesszünk ide egy zökkenős mutatványt:

A hézagos lombok között átszűrő nap
kilyuggatta
a vékony árnyékot. Tele-gyerek csónak
ment, ugatta
játsszani kívánó vén kutyánk. Feküdtünk
fent a parton,
haldokoló fűben. Sűrűdött felettünk
már az alkony...

Mindaz, ami most szóba került, szorosan összeszövődik a külső forma kérdéseivel. Az elmondottak és az idézett példák egyúttal illusztrálták, mi a viszonya a belső formához: nem egyéb az igazság és a szépség, azaz a költői igazság és a művészi kifejezés viszonyánál. Legfőbb elemei a szerkesztés, a dikció, a ritmus, a rím és a szó. Az első hármát már érintettük, a negyedik, a rím minden költészet legcsillogóbb ék-szere, de árulkodó is, mint az orvos ujjahegyének az érverés, egészséget-betegséget egyaránt jelezhet. A rímelés elemi, képletszerű technikája ez: a gondolat szüli a vers-sort, a sorvég adja a rímet, a rím sugallja a következő vagy ráütő sort és így tovább. Ebből folyik, nagy általánosságban szólva, visszahatása a vers alakulására: hátra és előre is mutathat, valamit lezár vagy előkészít, egy-egy ritmus-egységet kicsendít; s egy-egy szólamegységet meg-*hang*-súlyoz, szószerinti és átvitt értelemben is. De minthogy oly igen mutató, könnyen elcsábít, eltántorít az igazságtól, leleplezi a költő gyenge pontjait, hibaforrást fakaszt. Hogy a nagy példáknál maradjunk: Ady jó rím-elő, az első, aki túl tudott haladni az Arany-alkotta klasszikus rímtechnikán, de szecessziós-romantikus nyelvi modorossága rímein is kiütözik („halálos zokok – meghalok, Tűzhely-bánat – hotel-szobánkat, megátkozzák – átélt rosszát, örök-

vágyóság – a jóság”). Kosztolányinak a rímelés nagy, szent rituális játszma fontos szabályrenddel, mely minden szabályzat, engedményeket is tesz, és ő él velük („sima hajjal – nevetve halkal, kedvet, tusát – az ifjúság, köd és homály – vele fuvoal”). Babitsnál, kivált a *Recitativ* korszakáig, olykor éppen a keccses szavak vonzása, a kínálkozó „túl”-rím szüli a verset („kancsók kincse, kincsek kancsója, zene rád – e szerenád, kukoricás – tarkacitás”). Csorba nem enged a rímek csábításának, szigorú velük is, neki a rím eszköz, szerszám, néha szinte elbűjtatja vagy mintegy magától értetődően, ügyet se vetve rá illeszti helyére. Emiatt a némelykor el is veszti súlyát, s hogy úgy mondjuk, prózai rimmé válik; ez persze szintén fogyatékt, ellenkező előjelű hiba. (Példákat nem hozunk fel, mert a mondottak dokumentálására hosszú szövegrészek lennének szükségesek.) Aligha vitás: Csorba számára könnyű dísz a rím, a lemeztelenült igazság, a belső forma fontosabb, azért oly gyakori nála rímtelen, de ritmikus, kötött formájú (nem szabad) vers.

Legigazibb és legsajátabb versfejlesztő módszere az enjambement, oly bőségesen él vele, mint egyetlen költőnk sem. Az átívelés egyszeriben megváltoztatja a rím szokványos funkcióját, s más helyzeti energiát ad neki. A ritmusegységet lezárja, de a szólamegységet nem, ellenkezőleg, felüt, egy pillanatra s váratlanul megállítja a dikció áramlását, meghökkent s kíváncsivá tesz. Ezt a hatást Csorba fokozni tudja azáltal, hogy nemcsak a sorok hanem a versszakok végén is alkalmazza, átugrik a következőre, viszont ott, éppoly hirtelenül, lezárja. Még tovább megy, a sorvégző szót kettévágja, s a felét átviszi a másik sorba. Azt hiszem, költészetünkben ő kockáztatta meg először ezt a formai salto mortalét, Weöres Sándor tőle vette át, s azóta mások. De, mondom, kockázatos, mert nem feltartja, hanem megtöri a szólamot, önkéntelenül összeragasztjuk, ezáltal a hangsúly elvész, hullámvölgy támad, a vers zátonyon kel át.

Az igazi enjambement elevenebbé teszi a haladást, staccatót olt bele, s Csorbánál egy bordában szövődik a dikciónak ama tagolt ütemű, szentenciózus, szaggatottan lendülő fajtájával, melyet a maga helyén említettünk. Így támad benne a mondani-való, ebben a belső formában kel életre a vers, – gyökerében alkati eredetű módszer. Mesteri, de kimért, szinte puritán szigorral alkalmazza, s meglepő hatásokat ér el vele. Valaminő dialektikus fordulatosságot visz a versbe: megcsonkítja, de ezáltal új, váratlan lendületre szerez módot, megáll, azonban nem erejét veszítve, ellenkezőleg, erőt gyűjt a tovább-szökkenésre, s aztán, mintegy elégedetten a teljesítménnyel, nyomban lezárja. Egy pillanatra azt hinnők, valóban megcsonkul a vers, ám azonnal bebizonyul, hogy a hiány csak látszat, az akadály valójában serkentő, lendítő, nem béklyó a Pegazus lábán, hanem szárny a vállán. Példát tucatjával idézhetnénk, de ismét az *Aldottak az éjszakákra* utalunk, tökéletes minta ebben is, kívül-belül erre a struktúrára épült.

Egy szó sem hagyható el belőle úgy, hogy meg ne csorbítaná, s egy szó sem toldható hozzá, mert felhigitaná. Íme a szó döntő szerepe: nyersanyag és ékkő, szerszám és alkotás egyszerre, – a költő minden kinjának és örömének legfőbb okozója. Lehet siker, diadal és ünnep, de kudarc, hinár és botránkoztató is. Ám félelmes mindenképpen, s a klasszikus költő az, kinek a legtöbb oka van félnie tőle.

Aggódva válogatsz: nem méltó az sem, ez sem,
hogy versbe-fogd. Csodák villámlására vársz.
Tárulkozó eget fürkészel: onnan essen
eléd költői tárgy: magos nyilatkozás.

Bozótok, dzsungelek fordulnak útjaidra,
– ó, minden szürke perc bogos dzsungel, bozót,
s a jámbor dolgok is! figyelj álarcaikra!
és zúgva rajzanak szájad köré a szók.

Az észrevétlenül növekvő semmiségek
omló, alaktalan homokba rejtenek,
igékre őrzött torkod zizegve eltömők,

s ki hajthatatlanul lesed jelét az égnek,
már-már mozgatni is felejtet nyelvedet,
s a némaság lekúszik didergő lelkedig.

Igen, erős szó kell, varázserejű, mely lehat a didergő lélekig, életet önt a hervadt érzésekbe, lánggra lobbantja a hamvadó eszméket, és feltámasztja a halott emlékeket: „... erős szó kell, igazi szándék, / s a vér megindul a halott tagokban, / ébred a gyermek, föltámad a játék, / az élt s meqélt valóság lánggra kap, / s varázslóvá lobbantja tollamat.” De ellenvarázslat is rejlik a szóban, megfoszt, kiüresít attól, amit vele kimondunk: „Amit elmondok, el is veszttem egyben. / Ahogy rögzítik kemény szavak, / úgy halaványul szegényedő szívemben.” A szó, az élmény kimondása vonz és taszít, egyszerre csábít és ijeszt: „ha nem fogalmazzuk meg, rettegünk: / elvesznek végképp.” Félelmes bűvölet, mert azt idézi fel, amit magunk előtt is rejtteni szeretnénk, de az igazság kérlelhetetlen, s kimondást parancsol: „Kimondani, kimondani... / Ismerni kell a rejtezőket / A köddel együtt eltűnnek a rémek.”

Így a költő végül is a Hamlet-i kérdés elé kerül: írni vagy nem írni. „Szavak, szavak, egyetlen drága mentség, / melyet kevésbbé kordáz kénytelenség. / Ujjaim közül kipereg az élet, / akár a zizgő, súlytalan homok. / Az ijesztően fogyó meny-nyiséget / pótolják növe rímek, ritmusok.” Azonban az életet pótoló mentség sem fogyhatatlan: „A szótól lassan elszokom, s a szó tölem szökik; – / de több az élet mint a szó, s nem is fáj már nagyon.” Ám Hamlet is csak feltette a kérdést, nem válaszolt reá, hanem végigküzdötte az élet drámáját, melynek utolsó felvonása a halál.

Ez a kifejelet, a „szónál is több élet” végső ténye és tetőfoka. Csorba lírája a halál igézete alatt áll, s a költői eszme paradox erejével ez élteti. Minden élet a halál bélyegét hordja, „aki elhagyja szülője övét, / a halál fia”, s tragikus harcot vív vele. Holott a halál nagy tanító, ő az élet tökéletessé vált alakja, mert eltöröl minden mulékonyat, véglegessé teszi a végest, halhatatlanná, ami halandó. A halottak az igazi élők: „Kagylóban a tenger, / öbleitekben, árkaitokban a már / salaktalan élet zúg édes nyugalommal, / az élet, mely dallá finomodva / immáron örök.” A halál oly méltósággal díszít fel, aminőt az élet nem adhat, a tizennégy éves halott leányt mindnyájunk fölé, a lét legmagasabb csúcsára emeli: „... nyugalma megkövült, magos / voltához nincs hasonlatos. / Csukott szemével égre néz, / nem bántja többé ébredés. / – A mindenség mint kis cseléd / lehajtja lábához fejét.” – Csorba, agónikus hajlamát követve, az emberben a halál jegyesét látja, magasan elnéz köznapi küszködése, örömei felett; de humanizmusa ép marad, s talán ő írta meg a mélybe zuhant évek legszebb pacifista költeményét (*Új Halál-versek*). De hiába, a halál úr marad a „közös sorson” is, jóváteszi a tragikus törvényt, hogy „építhetetlen sors az emberé”. – És tevékeny, titkolt sérelmeket old fel, s a holtat diadalmas hőssé avatja, kinek láttára a költő éneke himnikus ütemekbe lendül:

Láncaiból kiszakadt a halott,
kiszakadt testvérei láncáiból.
S jó, imbolyog, arca merengve ragyog,
kőd füstölög ősz pillái alól.

Im, újra erős, aki félt, akinek
lábára sikos kigyó tekerült,
vendége se már e világi hideg,
amely eddig csontjai fészkein ült.

Megzendül a teste, kigyúl, bizsereg,
fürtjére szelíd felhő gomolyul,
tenyerébe simulnak a messzi terek,
hűs homloka hajnali fénybe borul.

Ezt a diadalt várja maga is, mert kiváltképp a halál „választott gyermeke”: „Halál, te nézed sorsomat, / tudod: mióta s mily sokat / vesződtem véled, életem / gyapjában hányszor fennakadt / világraszóló ágbogad.” De a halál sorsa az, hogy maga szabadítson fel uralma alól: „Halál, Halál, szolgád vagyok, / s urad leszek, ha meghalok.”

Az élettől megválthat a halál, de mi szabadít ki a halál ígézetéből, amíg élünk? Csorba az ősi nagy ihletőket, a természetet, a szerelmet is a halál eszméjének uralma alá rendeli, mert eleve magukban hordják az enyészetet. Pedig minden impresszív beleérzést meghaladó, csodálatos alkotó erővel tudja telíteni a természet képeit. Május kitárt ege alatt, „az ives láthatár körében” „fény vi a fénnel itt meg ott szikrázó forgatagban, / süvit a villanó gerely, sajdulva ri az ür, / fölszáll a kin, s kecses körökben leng az öblös, / hullámvető, szelíd lapály ölében, / aztán a dermedő magasba csap.” Csorba Győzőben nagy költőt kapott a természet, ami másnál színes festői leírás lenne, nála izgalmas drámába csap, megrendül a táj, a szavak igévé hevülnek, a jelzőket tűz járja át és fellobbognak, egyetlen versszak szinte ölrekapja a látóhatárt, és felhajtja az égbe. A közeledő tavasz rügybontásakor „nem kapkodó guerilla-harc, / hadművelet folyik... S örömöm egyre nő, / mert föl nem tartható erő / feszül a friss füvekben, fákban, / e láncait törő világban.” A tél sem halott idő: „A kék üveg fejünk fölött / széttört: valami rengeteg / ököl zuhant rá... A bokrok, mint robbanás után / kövémeredt bombák; szedett / águk szörnyen szúr bele / a légbe. És a fák, a fák! / Zörgő csontvázként állanak / egy nagy-nagy anatómián.” A feléledő természet áradása őt is elborítja, s rányitja szemét a mindig elfelejtett igazságra: „Meggyúlt a világ s lobogva / csap össze ég és föld, és könny tolul / szemembe, oly sajgón hasit belém / az annyszor feledt és annyszor / kicsinylett és most tündöklőve újra / föltámadó igazság: élni, élni, / hogy élni kell s nem töprenkedni rajta!”

De hiába minden varázstörő látomás, hiába „ül a dérgyöngy-lepte fák hegyére angyal” s válik „egy-virággá a pusztta táj köröskörül”, a halál törvényét semminő varázslat sem törheti meg. „Lám, mivé lett a tavaszi virágzás! / A terhes teljesség felé közelget... S ez így megy minden évben rendületlen: / tavasz, nyár, ősz, tél és megint előlről, / ki látja ezt és olvas a jelekben, / csoda, hogy bírja, hogy bele nem örül”... „Ólálkodó halál jár a kert sűrűiben”, s „halálad ordítják” a változó évszakok.

A természet olykor enyhülést visz Csorba érzésvilágába, a szerelem – különösen hangzik – megnyugvást. Egy-egy boldog percre ujjongva éli át „jó teste” nem várt, új gyönyörét, a gyengédség halk hangú, sóvárgó melódiákat rezdít fel benne, de a szerelem édes örömeit elrejtí, a mámorra nincs szava, a szenvedély némává teszi, az ősi szent tüztől bölcsességet tanul. „Apád, anyád és minden szeretőd / köd most és semmi néked, kedves, / és én vagyok csak a valóság: / hadd szóljak szépen a szívedhez. / Százezerévek zúgó mélyein, / lám, úgy forgott a sors miértünk, / hogy sírokon, bölcsökon által, / szerencsésen egymáshoz értünk.” De a legnehezebb elmondani azt, ami legközelebb van hozzánk, ami lelkünk legmélyebb szféráiban él; gazdagságával csak az ál-gazdag dicsekszik, s az ajándék alázatossá tesz. „Szeretném elmondani végre egyszer, / mi vagy nekem. – / Megcsöndesedtem, nem verekszem / többé, várom türelmesen, / hogy gazdag terveit betöltse / életemmel a szerelem.” Gazdagító ajándékait kívánni nem nehéz: „Hát elmondom: tudd végre, mint szeretném, hogy szeress, / – a szorgalmas napok / sorsunk kötik, s jó vége lesz / talán, talán megnyugodhatok, / s kigyúl a béke bennem, mint a nap.” Ám az ajándék adósság is, megköszönni, leróni nehezebb: „Folyton csak készülök: öt, tíz, tizenöt éve / méltó dicséreted rimekbe fogni végre. / Mert kérdését e test akárhogy tette fel, / bölcsebben mint te, nincs élő, ki ráfelelt.” S midőn a szerelemből új élet fakad, megérti, több ez, mint a szó: „... most élet ütközik, / most élet ütközött / a fosztott tájakon, / új élet ütközött életeim között. / Új élet, biztos folytatás, a múltnál biztosabb, / nemcsak jobb részem őrzi meg – lényem minden színét: / a fényeket, az árnyakat, / az el nem mondhatót, a lényeg lényegét, / a csak megélhető, az egyetlen valót. / Ó, kétszeres tavasz! Tavasz kívül, tavasz belül...!”

Ezek a váratlan fellobbanások rejtett, elfojtott, de kitörni kész erők halmazát sejtetik, s érezni véljük, a halál-eszme ígérete köti gúzsba őket. És valóban, nem az élet önkéntes adományai hozzák meg a szabadulást számára, hanem – furcsa do-

log egy intellektuálisnak mondott költőnél – a lázadás. A nagy Törvény láncait csak a robbanásig feszült indulat tudja leszaggatni, az elfojtott életösztön kitör, s tombolva söpör el útból minden akadályt. Rohamának szűk a földi határ, kozmikus háborúként viharzik, elemi erőket szabadít fel, s ámulva nézzük kavargását.

Mint minden rohamot, ezt is szorongás előzi meg: „... borzadása föltámad, kígyó rekeszti lábait, / csontvázak őrzik álmát is, hiába néz szökő helyet, / s a gömbölyű vidék hátán sündisznó-bőrt növeszt a tél. / Ó, ráijeszt a morgó ég, villámaival üldözi, / játéka régi völgyében kezéhez törmelék tapad, / tíz ujjá rosta-résén át gyér kincse mind a földre hull.” De akkor a töprengő, szorongó rab helyébe a fellázadt, haragos férfi lép, kemény, erőszakos, nem kérdez, nem felel, felelősségre se von, csak kijelent, mint valamely törvényt, szava csattog, gátakat tör és lesújt:

Nyúlt-ívű csóva pántja leng a szótalán csucsk között,
a völgyek nyirkos útjait borzongás kergeti,
kiáltás éled, száll a hang: nincs, aki sorsát mentheti:
a mell szorongó fészke vad sárkány-fiaiktól sir, nyüzsg.

Érdes kövek csattognak és sikoltanak reménytelen,
nem nő a zúgás, nem lohad, csak forr kegyetlenül.
A hold derengő fénye, mint a víz, a töprengőre dül,
szelid csónakként ring odébb a megfárasztott értelem.

Nyitott tenyérre fekszik és megcsillan a kemény közöny,
halott mocsár-szag hömpölyög a roncs mező felett,
sudárló nyárfák töre szúr a légbe: ó, nincs enyhület!
s a szél egy ág hegyére ül, tollázkodik szégyenkezőn.

Ágy, biztonság, meleg sarok, meghitt-világú, gyöngé mécs,
a védtelen befordul, és páncélhéjából kilép,
a vágató megtorpan: im, szikrázva leng a semmiség,
és visszacsúszik, míg lehet, míg nem keríti görbe rács.

A hajnal éledő jelén dühödt bikák tipornak át,
rikoltás fúr az ég felé, a táj tűzvészt nevel,
király-sasok keringenek az áramlás erőivel,
a tolluk lángoló vörös, karmuk galamb husába vág.

A tisztító nagy vihar elvonul, helyreáll „az élet élni akaró folyamata”, a felszabadult ember, a költő, vállalva a szolgálatot, folytatja művét:

Az örök folyamatba, az élni akaró
élet folyamatába iktatódva,
mint eleven csatornán a célba áradó
víz, ömlik rajta át a lét, hogy folytatódva
őrizze ismerős világunk legnagyobb
kincsét, míg ő magát fenéig üresíti,
s vállalva dísztelen cseléd-szolgálatot
a győztes ívet a jövő felé feszíti.

Egyébhez nincs köze. Az élet megy tovább.
Nélküle vagy vele? Ugyan ki bánja!
A mű marad s hordozza majd nyomát,
virágzóbban, mint emlékét hiánya.

VÁRKONYI NÁNDOR

TÜSKÉS TIBOR: *Levél Veres Péterhez*
THIERY ÁRPÁD: *Tájak, lelkek
és látszatok*

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS:
Emlékezés Tömörkény Istvánra

RAKOS SÁNDOR: *A műfordítás
műhelyéből*

RADÓ GYÖRGY: *A skandináv
irodalmak magyar múzeumában*

RÓNAY LÁSZLÓ: *Zenei levél
Budapestről*

OLSVAI IMRE: *Főlszállott a páva*

Levél Veres Péterhez a Balaton „védelmében”

Valamely, évente százezrek által megfogalmazott véleményhez odatenni a vele egybehangzó magunkét, alighanem ugyanolyan hálátlan dolog, mint vállalva az eredetieskedést, szembeszállni a közhittel.

A Balatonhoz nyaranta százezrek zarándokolnak, s jönnek el onnét a testi-lelki könnyülés, valami boldogság-féle érzésével.

Több, mint százada a tóvidék dicséretét hirdeti toll és ecset, polcnyi kötetek, kiállításfalakat befedő képek.

Néhány éve, évtizede szinte egyetlen hatalmas alkotóműhellyé, munkasztallá lett a vizetőlelő partszegély; elsorolni is hosszú lenne a neveket, akiknek nemcsak pihenés, lakóhely vagy kirándulási célpont, hanem műveket ihlető forrás is e táj.

Veres Péter is tíz éve telket vett Akarattyán, tavasszal-összel kimegy a vízpartra, széttekint, pár perc múlva azonban feláll s azt mondja: elég. „A Balaton mindig olyan, amilyen. Egyszer olyan, máskor ilyen.”

A tizenegyedik nyáron aztán megírta azt is – „öndukomentációs ösztönétől” sugallva –, miért érzi magától idegennek ezt a vidéket. (Jelenkor, 1966. 8. szám. *Balaton-i jegyzetek*.)

„Valami programos eredetieskedés volna ez?” – kérdezi. – Nagy dolog meghökkentőt mondani, szembeszállni az általános véleménnyel, de semmivel sem kisebb a megszokottat ismételni, újrafogalmazni.

Ha nem eredetieskedik, aki kimondja ellenérzését, rosszalló gondolatait a Balaton-környékről, talán nem lesz még Balaton-imádó és himnusz-zengő, aki szépnek látja ugyanazt.

Mi hálátlanabb? A meghökkenteni akarás, vagy a közhely vállalása? Nem azt mondani, amit mások, vagy szólni arról, amiről már könyvtárnyi kötetet összeírtak?

De mit is mondhatnánk a Balaton védelmében annyi ragyogó vallomás, hűségnyilatkozat után? A Balaton úgyis megvédi önmagát, ha kell...

Veres Péter vállalta, hogy nem azt mondja, amit mások.

Bocsássa meg e sorok írójának, hogy azt kísérli meg újrafogalmazni, amit mások már elmondtak.

Ha nem tanultam volna annyit Veres Pétertől, ha nem lenne bennem legalább egy keresztrefeszítésnyi a verespéterianus hitből, most nem mernék vitatkozni vele. Fogékonyságot és igényt nevelt bennem, közösségi emberré tett, kedvelt szavával: az országban, népben, nemzetben gondolkozás szükségére szoktatott. (Később vettem észre, ez a három szó, ez a három fogalom, mennyire pontosan egyberimel azzal, amit Petőfi mond a *Magyar vagyok* című versében arról, hogy mit jelent számára magyarnak lenni. S mennyire pontosan megadja a kérdésre a választ: Egy földterület, egy emberi közösség s egy történelmi sors vállalását...)

Írása, melybe szavam horgát akasztom, nagyjából most is egyetértésre sarkall, valóságos jelenségekre és gondokra hívja föl a figyelmet. Amit az országos gondokról mond, kedélyeskedés nélkül, még dokumentáltabban, még szenvedélyesebb logikával csak ismételni lehetne. Amit a közösségi emberré formálódás igényéről itt is hirdet, igaz. A felelősség fölébresztésére való törekvéssel is egyet lehet érteni. A társadalomélettan igénye is valós szükség. És még egy sor megszívlelendő tanulságba, végső summázásba torkollik az írás.

Megállapításainak egy másik bokrárt is úgy kell tekintenünk, amelyet az írás ugyan a Balaton-vidékhez kapcsol, e tájra időzít, valójában azonban általános jelenséget, országos gondot érint. A „hipercivilizáció bővüljainak” átvétele aligha valami dunántúli specialitás. Hogy a falvak elnéptelenednek, az anyák nem szülnek, kevés gyereket nevelnek, alighanem másutt is így van. (Hogy mondta Kodolányi? Ma az ország egyetlen nagy Besencévé vált.) Hogy az emberek levetették a parasztruhát, hogy nem járnak népviseletben, hogy nem dalolnak közösen, ugyancsak általános jelenség. Vagy éppen annyi ellenpéldát tudnánk idézni a Dunántúlról is, mint az Alföldről. (Például a balatonmagyaródi népi együttes sikerét a honi és a jugoszláv színpadon, a falu népe előtt és a televízióban.) S a falusi fiatalság morális helyzetében, művelődési igényeiben sem igen tehetünk különbséget Tiszán innen, Dunán túl.

Veres Péter az írás haladtában maga is érezhette ezt, mert utószót függesztett a cikkhez s ebben azt mondja: „országos gondokat keverek én ebbe a balatonvidéki problémába.”

De ha az olvasói ökonómia elvégzi a dolgok különválasztását – amit az írói ökonómia sajnos nem tett meg –, mi marad akkor vitatnivaló? – Amit Veres Péter a legjellemzőbbnek ítél a Balaton melléki földről és az itt élő népről.

A föld a Kánaán bőségét-lehetőségét rejt, de hiányzik a megfelelő kihasználtság.

S a másik megállapítás az előbbi okát is adná: Az itt élő nép túlkonzervatív, közösségi és szociális hagyományok híján való.

Persze türelmetlenségéért nem haragudhatunk meg. Bírálata, kifogásai jóakaratúak. S mint minden olyan véleményért, amely nem hagy aludni, fölráz, nyugtalanít, szólásra késztet, inkább hálásak lehetünk. Néha jó olyan tükörbe is pillantani, ami nem a nekünk tetsző választ mutatja.

Veres Péter a szubjektív utat választotta gondjai kimondásakor. Miért nem ragadta meg a táj? „A Balaton is olyan, amilyen, én is olyan vagyok, amilyen vagyok.” – E levél írója se tehet mást, nem tud lemondani a személyes hangról. Ez az írás is szubjektív.

Veres Péter nem tudja a kiránduló szemével nézni a Balatont, de a kiránduló, a csak testi élvezetet kereső, fürdőző-vitorlázó nép szeme és Veres Péter tekintete mellett alighanem van még egy harmadik látószög is lehetőség. Annak, aki itt született, a tóvidék, a víz és hegy ölelésében, aki a szülőföldet tiszteli e tájban. Mert a megérlelt és fölnevelt bölcsőhely nekem e tájék, ott serdültem föl a tihanyi félsziget szemből, a szántódi, háromszögmint beszögellő parton, azon a vidéken, amely Mészöly Géza egyik vásznáról valamelyik régi magyar papírpénz – talán a tízpengős – hátlapjára is rákerült. S ide, a tóparthoz térek vissza ma is nyaranta pihenni és dolgozni, s néha télen is. Mert nemcsak testileg születtem ott, hanem szellemem és lelkem, érzéseim és indulataim, gondolataim és vágyaim bölcsője is e táj. Egy föld-

buckára rakott vasúti őrház udvarán talán ma is áll a fa, amelyen papírsárkányom elakadt. S a köveket is, amiket a partról a vízbe hajigáltam, talán még megtalálnám a homokos tőfenéken...

Veres Péter ellenérzésének mi az oka?

Jó föld, de elhanyagolt, „gazdátlan” – mondja a tó mellékre. Kánaánt, a bibliabeli Édent juttatja eszébe, de nincsenek megértő jó gazdái. Üres földeken, elvadult, dzsungelszerű kerteken akad fenn a tekintete. S aki a hótakaró alá is lát (maga mondta, Sztálin kérdésére is: „milyennek itéli az orosz földet?” tudott válaszolni, mert bár hó borította a tájat, amerre Moszkváig utaztak, de neki a hó alól kiütköző fák is pontosan vallottak a termőföld minőségéről), ismétlem, azzal, aki a hólepel alá is lát, nehéz vitatkozni. Mégis el kell mondani, hogy a Balaton vidéki föld inkább változó, sokféle, semmint bibliabeli bőséget fakasztó. S ez a változó minőség azt is megszabja, hogy hol és mit termeljenek. Mást az északi part sziklás-löszös hegyoldalain, lankáin, mást a tóba ömlő folyók árterületén, mást a homokos-tőzeges déli parton. S az itteni nép talán épp ahhoz ért leginkább, évszázados tapasztalatok s a hagyomány alapján, hogy azt termeljen, amit a föld optimális kihasználásával elérhet. Ettől a táj változatos képe. Elhanyagolt táj? Ellenkezőleg. Itt ember és föld, ember és természet mindig (legalábbis a rómaiak óta) benső viszonyban élt, ezt a földet mindig művelték, gyümölcsöt, szőlőt termeltek rajta: a domboldalakon, a falvak fölött pincék falai fehérlenek. Ha valami, akkor az emberközeli, műveltarcú lehetne e táj jelzője.

Az álmokkal pedig csínján bánjunk. Az utópiákra egyszer már ráfizettünk. A Balaton medrének kiszáritásáról, gumipitypanggal és szójababbal való beültetéséről szállongó hírek nem is voltak olyan fantasztikusak. Nemcsak múlt századi mérnökök tervezőasztalán született rémálom a Balaton lecsapolása, de a gyapot, a rizs erőszakolt magyarföldi termesztése egészen közelről kísértő emlék. Azoknak az éveknek délibábos gazdálkodásából ide, a Balatonpartra is jutott valami. Nagydarab, semmire se használt, elhanyagolt földnek látszott a Nagyberek. Rabokkal ásatott árkokkal vették le a vizét, drága gépekkel törték föl a kotut, még drágább műtrágyát terítettek fölébe. A kötőszóvettől megszabadított homokot (vele a belévetett magot) azonban elvitte a szél. S a műtrágya is hiába lökte magasba a kukorica, a len fejét, a termés mennyisége és minősége az átlagos alatt maradt. A föld becsapta az íróasztal mellett ülő tervezőket. Évek ráfizetési gazdálkodása láttatta be, hogy előbb fákat kell ide ültetni (a föld addig is jó legelőnek, s a fában-erdőben is van haszon), aztán az évtizedek alatt lehullott lombkorona teszi majd gabonafélék számára is termővé a talajt. A gazdaság mostani vezetőitől tudom: a korábbi, holdanként négyezer forintos ráfizetés helyett ezzel az ésszerű, racionális gazdálkodással sikerült elérni, hogy a legutóbbi időben már félhavi nyereségrészesedést is adhattak az embereknek.

Ahol burjánzik az akác, nem biztos, hogy a szőlő is nő. Ahol három méteres a kukorica, nem biztos, hogy több termése van, mint ahol csak embermagasságig ér. A látvány könnyen megtéveszt. A tapasztalat és az ésszerűség, a „hasznos szép” elve biztosabb útjelző.

„Néhány száz nagykőrösi, csongrádi, szentesi, orosházi kertész és néhány ezer valódi kertimunkás-család is csodát tudna tenni” – írja Veres Péter. Hát a fenyvesi berekszélen láttam én ezek közül egyet. Alföldről jött, nazarénus kertész-család volt. A tanácstól ingyen kapta a földet, csináljon vele, amit tud. Naponta jártam el mellette horgászni. Drága palántákat hozott, láncrakötött kutyával őriztette a telket. De a termést nem tolvajok vitték el, a föld nyelte el. A futó záporok után is vízben álló, a forró napsütésben kicserepesedő homok. Nem ismerte ki a természetét. A föld nem húzott a rajta erőszakot tenni akaró kézhez. Annyi termést se adott, amennyit a helybenlakók a hagyományosan művelt kertekből küldtek a piacra. A nazarénus család az első őszt se várta meg. Augusztus végén visszaszekerezett az Alföldre.

Persze az önelégültség legalább akkora hiba lenne, mint az álmokra való hagyatkozás. A szebbet, többet, gazdaságosabban termeljünk elve országosan igaz. Az ember legyen itt is jobb, megértőbb gazdája a földnek. S van ennek néhány helyi akadálya is.

A falvakban, a tó mellék állandó településeiben az ország más vidékeinél is nagyobb a munkaerőhiány. A környékbeli városok, üzemek, gyárak, a vasút s a nyári vendéglátás sok embert elcsábít. S amelyik családban van valaki, aki a havi fizetést rendszeresen az asztalra teszi (s a legtöbb családban itt van ilyen!), ott erre támaszkodik az élet, s a család többi – főként öregebb – tagja csak immel-ámmal dolgozik a közösen.

A közvetlen tóparton, a nyaralótelepeken a föld elhanyagoltságának más az oka. A telkek adás-vétele körüli gyakorlat. A tulajdonost senki sem kötelezi, hogy megszabott időn belül építsen telkére, még arra sem, hogy legalább rendbentartsa, földjét föltörje, gyümölcsfát ültessen. Jó, ha az állandó lakók közül valaki – többnyire a tulajdonos tudta nélkül – kukoricát vet bele, vagy a fűvet lekaszálja. Még a rendezett településeken is sok a foghíjas, beépítetlen telek. Tudok olyan hajdan jólkereső, vásároló szításmesterről, aki a háború előtt – jóformán fillérekért – tucatnyi balatoni telket összevásárolt. A különböző nevekre iratott földdarabok minden „megpróbáltatást” kiálltak. A közeli városban épített emeletes házat hamar államosították. Ezeket a balatoni telkeket csak most kezdi jöppénzért eladogatni. Eddig még be sem kerítette. Nem szűrt annyira szemet.

Azt sem értem, hogy a partvidék hajdani parcellázásakor (s ha akkor nem, legalább manapság) miért nem szabják meg egy-egy település határát, a telkek eladás és vétel sorrendjét, ütemét. Koncentrikus körökben haladva kellene kiépíteni egy-egy település úthálózatát. A kilométerekre nyúló utcák, az elszórt házak nem engedik meg a csatornázást, még azt se, hogy vizesárkot ássanak kétfelől az út mellé. A tóparti települések egy részében csak a legutóbbi időben szűrták le az első villanyoszlopokat...

A Balaton melléki földnél is rosszabb véleménye van Veres Péternek az itt élő népről, a közép-dunántúli emberről. Vegetatív lények, túlkonzervatívak, nincs bennük közösségi tudat, az országban itt a legszegényebb a szellemi élet, hiányoznak a demokratikus hagyományok stb. Ezeknek a vádakkal egy része olyan, amelyre csak visszakérdezni lehet: honnét gondolja, mivel tudná bizonyítani? Esetleg olyan argumentumokkal lehetne ellenük hadakozni, amelyek bizonyára ugyanolyan igazságtalanok, mint a vádak. Hogy például az elmúlt két évtizedben – a dunántúli iparfejlődés szívóhatására – a közösségellenes, antimorális lények zöme épp az Alföldről sodródott ide, amint néhány országoshírű bűnügy szereplőjének illetékességéből erre következtetni lehet.

De, mondom, maradjunk csak azoknál a kérdéseknél, amelyekben szót lehet érteni.

„Nemigen ismerték erre felé a máléskenyeret, de a paraszti osztályöntudatot se” – írja Veres Péter. Aligha cáfolható, hogy az emberek itt valóban jobban éltek, hogy az átlagkereset, az életszínvonal a múltban is, ma is a Dunántúlon magasabb, mint az Alföldön. Csak az szűlné ellenérzést, ha Veres Péter azt gondolná, hogy a „máléskenyér”-ből szükségszerűen következik az osztályöntudat; illetve az osztályöntudat kialakulásának föltétele a „máléskenyér”. Anyagi és szellemi erők túlságosan direkt összekapcsolása lenne ez, ami alighanem azt is kizárná, hogy a mai – „húsban, borban, kenyérben” – a miénknél bizonyára jobban élő nyugati, mondjuk angliai vagy francia munkás valaha eljussan a szocialista osztályöntudatig. Alig hihető, hogy a szocialista osztálytudat csak az alacsonyabb, „máléskenyér” életszinten alakulhat ki, avagy – ad abszurdum – a jelenleg magasabb, jobb életkörülmények közt élőket – ahhoz, hogy a szocialista tudatig eljussanak – előbb a „máléskenyér”-rel kell megismertetni.

S talán az sem egészen úgy van, hogy magyarságismeretből, történelemből a szégyelnivaló tájékozatlanság leginkább a közép-dunántúliakra illik. Zrínyi és Rákóczi nevét itt talán kevésbé ismernék? A törökellenes végvári harcok színhelyén, a romok tövében, s a kuruc szegénylegények unokái? És talán itt sem hiányzik a „megváltó” XIX. század. Sem a romantika és a klasszicizmus emlékeit őrző Füreden (Széchenyi, balatoni hajózás), sem a korai vasútépítkezés vonzásában (Déli Vaspálya Társaság), sem a korán kapitalizálódó nagybirtokon (Keszthely, Festetics György, Georgicon).

S demokratikus parasztmozgalmi élménye is van a Balaton vidéki népnek. Hány betyárt rejtettek a Bakony fái, Somogy tölgyesei, a tópart nádasai? Hány csárdaasztal őrzi emléküket? Hány népdal, ballada szól harcukról a pandúrokkal, csöndérekkel? Sobri Jóska, Savanyó Jóska, Vak Illés, Kőkes Pista, Nád Jancsi... S a közösségi munkának is vannak hagyományai itt. A közösen végzett nádvágásnak, szüretnek, a szinte céh-törvényekkel összemarkolt halászbokroknek (szentmihálydombi emlékkápolna!), a pásztorvilágnak, a vasútnál összeszokott krampácsoló munkacsapatoknak. A szociális indítású somogyi agrármozgalmakról, aratósztrájkokról már tanulmányokat írtak. Móricz 1919-es riportjai az iskolai tankönyvekbe is bekerültek. Siófok nemcsak Kálmán Imre hazája, hanem a Horthy-ellenforradalom kegyetlenkedéseinek talán legvéresebb színhelye. (Úgy látszik, volt mit megtorolni...)

Veres Péter a haladó hagyományok hiányát ezzel toldja meg: „ennek a közép-dunántúli tájnak egyáltalán nem voltak nemhogy Szabó Páljaik, Sinka Istvánjaik, Veres Péterjeik, de még Áchim Andrásaik és Nagyatádi Szabóik sem.” Nehéz erre mit válaszolni. Hogy némileg szerényebben fogalmazzunk s csak holtakat említsünk: E tájnak valóban „csak” Zrinyik, Berzsenyi Dánielek, Vörösmartyk, Babitsok, Rippl-Rónaik és Egryk jutottak. (Az olvasót, ha túlságosan sommásnak véli ezt a fogalmazást, legyen szabad egyik korábbi írásomra figyelmeztetni: *Táj és költészet* címmel megjelent a Jelenkor ez évi 7. számában.)

Azt jelentené mindez, hogy tagadnánk a különbségeket, amelyek a dunántúli és az alföldi ember között lehetségesek? Semmiképp. Azzal, hogy nem beszélünk róluk, még nem tűnnek el, sőt a hallgatással csak nő a baj. Veres Péter azonban nemcsak jellemez, hanem összevér. Az alföldi és a dunántúli embert szembeállítja egymással, az előbbit az utóbbi javára.

Ha van dunántúli és alföldi „szemlélet” között különbség, akkor az alighanem az, hogy a dunántúli nem a különbségeket élezi ki, hanem az összefűző szálakat keresi, nem azt nézi, ami elválaszt, hanem ami összeköt. (Aligha tudnám idézni a „dunántúliságnak” olyan kihegyezett megfogalmazását valamely „dunántúli” írótól, amilyen Alföld-centrikus Veres Péter első könyvének, *Az Alföld parasztságá-*nak gondolatmenete s e legutóbbi cikkének néhány részlete.) Közös óhajunk: egy új, szocialista népi-nemzeti közösség felépítésének idején különösképpen azt kellene keresni, ami a szintézis megvalósulását segíti.

Végezetül azon tűnődöm, mi lehet az oka egymástól elhajló véleményünknek, Balaton-képünknek? Valószínű az, amiről cikkében Veres Péter nem beszél. Hogy egy táj (ebben az esetben a Balaton melléki) nemcsak föld és nép, hanem esztétikai minőség is. Veres Péter szavai az olvasó esztétikai érzékenységét sebzik leginkább. Törekvésében, nehogy a „kiránduló” szemével nézze a Balaton-vidéket, elfeledi, hogy egy tájnak esztétikai jelentése is van. Ezen persze elsősorban nem a domborzati formákat értem, a pusztá látványt, hanem ember és természet kapcsolatát, amibe a történeti hagyományok, a gazdálkodási viszonyok éppúgy belejátszanak, mint a táj irodalmi-művészi ábrázolása.

A Balaton nemcsak a „bennszülötteké”, hanem azoké a millióké is, akik évente – valóban, gyakran csak kirándulóként – megfordulnak partjain. A Balaton fürdő- és üdülőhely is, az idegenforgalom egyik úticélja, s akik pusztán ezzel az igénnyel jönnek partjára, azoknak is a „szép” forrása. S hogy ez a táj hogyan, milyen minőségben raktározódik el ezeknek az embereknek az emlékezetében, nem lehet közös annak, aki a Balatonról ír. (Az idegenforgalmi szemléletnek sajnos valóban vannak túlzásai. Magyar ember csak akkor kap szobát a tóparti szállodában, ha németül beszél... A könnyebb ellenállás irányában való hatás jellemzi a balatoni képeslapokat, s még az olyan, egészében dicséretes vállalkozást sem kíméli, mint Reismann János fotói Illyés kitűnő Balaton-könyvében...) De aki észreveszi, hogy e táj gyönyörködtet, feszültséget kelt és oldoz föl, hogy a Balaton-vidékben költészet van és esztétikum, talán még nem lesz „kiránduló”? S hogy a Balaton-mellékben ott van az esztétikum forrása, az alkotásra ösztönző erő, – ne legyünk szemérmesek – néhány nevet mégis csak le kell írni: Egry, Vass Elemér, Bartha László, Bernáth Aurél, Borsos Miklós, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi, Keresztúry, Ta-

káts Gyula, Jankovich, Tatay, Simon István, Fodor András... Balaton-képünk esztétikai minőségét az ő műveik is hordozzák és formálják.

De példájuk azt is igazolja, hogy a táj rejtőző tanítását nem mindig árulja el egyetlen rátekintésre. A látszólagos egyformaság mögött a változatokat, a hangszín-különbségeket. Idő, türelem, szeretet kell hozzá.

Aki a kövek és a vizek – a balatoni hegyek és a balatoni hullámok – szavát meg akarja érteni, „egy perc múlva” ne fordítson nekik hátat...

TÜSKÉS TIBOR

Tájak, lelkek és látszatok

III.

Az itteni táj öreguras egy kicsit, mintha töprengve a gondolataiba merülne. Ez furcsa varázslata is: a táj érzékeny csendje. Az emberek se mások, mint az erdők zárt, vesélytelen zöldje. Az öregek fáradhatatlanok és bölcsek, a fiatalok egymással vannak elfoglalva és biztonságot akarnak mindenben, az érzelmekben is. A falu egy homokdomb oldalára épült, kissé elnyúlt alakzatban, az északi szelek elől magába rejtve a kastélyt, mely azelőtt a báróé volt, most szociális otthon. Nagyobb esők idején a vízmosásos mellékutcákból a hordalék lezúdul a főútra s a mélyebb fekvésű rétre. A száraz időben oly elviselhetetlenül poros főutca, a térképen jelzett „autre route construite” a kultúrháznál derékszögben „leágazik” a falu központja felé. Ott van a tanácsház, az iskola, az épületanyag fuvarozó vállalat gépkocsi telephelye, meg minden. A községnek a legutóbbi népszámlálás adatai szerint 1270 lakosa van. Az utóbbi években a környék központja lett. Nyolc vagy kilenc kilométerre van a várostól.

A ház egy vízmosásos utca felső szélén áll, jókorán reggel kilátni innen a tejszínű nyárvégi ködökbe. A házat a tanács egy orvos özvegyétől vette meg. Három szoba, hall. Az egyik különbejáratú szobában van a rendelő. A házhoz bőkezűen három házhely tartozik. Ezerkétszáz négyszögöl, egy fogorvosnőnek valóságos birtok. A kertben az elhagyott kastélyok állott hangulata szegődik az ember mellé. Úgy tűnik: a nyírfák, a bozontos díszbokrok, a fűzek, a szakkézre váró körtefák – mind tudnak egy-egy rejtélyes kis történetet a ház múltjából. A belső kerten túl azonban vége a romantikának. Kukorica sárgul, a fogorvosnő kedves kukoricái, az öreg ölban a még kedvesebb állatok: a szárnyasok nézelődnek növekvő türelmetlenséggel, a vacsoraidőt várva.

A lakás rideg. Tele van sárgával és feketével, mint egy porosz népünnepély. Mindenütt a székek sárgája, a szőnyegek feketéje, a virágok sárgája. A falak rideg-fehérek, mint egy rossz műteremben. A múlt századi orosz regényekre emlékeztető kinti környezet fanyar vidékiessége lágyabb, barnább színeket, a tárgyak mohó, kissé izzadt zsúfoltságát, vastag, elpuhult szőnyeget, zajtalan, púderszagú asszonciát szokott meg. Furcsa módon az ember mégse nézeget körül állandóan meleg vonások után kutatva. A lakás egyszerű s kicsit formátlan, mint a pályakezdetek általában, a könyvek egymásmellettségében van valami szimpatikus türelmetlenség.

A fogorvosnő 1966 tavaszán, mint egy szokatlan, ideges vonzású fény jelent meg a faluban. Szokatlan volt, hogy nem csodálkozott, inkább érdeklődött. Szokatlan volt, hogy ennyire fiatal, hogy pesti, kétszáznegyven kilométerre Budapestről, hogy a második héten fölszántatta a külső kertet és bevettette kukoricával, hogy nagy szenvedéllyel kezdte nevelni a kacsáit, hogy napirendje szinte férfiasan szívós és fegyelmezett. Reggel hatkor kel, megeteti az állatokat, majd kitakarítja a rendelőt. Hét

után jönnek a páciensek. Hétfőn mosás. Csütörtök délután nincs rendelés, ilyenkor bemegy Pécsre a barátnőjéhez. Beülnek a Mecsekbe, izgalmasabb szakmai eseteit elmondja az ismerős, tapasztaltabb fogorvosoknak. Azt mondja: sokat tanulok tőlük, rámfér. A többi nap: egyforma munka. Este egy kis terefe, kártya az állatorvoséknál vagy Sz.-éknél, vizitelés vagy a kifogyhatatlan névnapok, vagy a fáradhatatlan okos beszélgetések L. J. társaságában a faluról, mely ilyenkor, mintha nyitott könyvként tárulna föl előtte. L. J. több mint harminc éve él itt a tájon. Turgenyevi regényhős. Az élete csupa tanítószorgalom volt, most a kultúrház igazgatója, nem éppen nagy karrier, de az is lehetett volna. Régies hangulatú agglegény-lakása kész tanulmány. Az életről tudja, hogy nem annyira rejtély, mint inkább tudós tapasztalat és fegyelem dolga, s tán egyetlen a faluban, aki igazán tudja azt is, hogy a fogorvosnő kacsanevelgetése tulajdonképpen pusztá pénzkérdés, és mégis mennyire másként az, mint a szomszéd K. néni garasoskodása, aki negyvenezer forintos takarékbetéte mellett, mikor meghalt egy közeli rokona, kiment a temetőbe, hozott onnan egy lekopott drótvázat és egész éjszaka fonta a koszorúját a másnapi temetésre. L. J. akkor azt mondta: maga nem segíthet neki, maga fogorvosnő. Ha nem tévedek, a faluban L. J. látja a legvilágosabban: a fogorvosnő fiatalságából hiányzik ugyan a tapasztalatok szikár, már-már keserű élménytára, de van bent valami különös, valami utánózhatatlan. Leginkább a Hemingway-novellahős apjából lehet felfedezni benne valamit. Az Indián táborban ily eltökélt, mikor fantasztikus belső biztonsággal és tudós lendülettel bonyolítja le egy szál zsebkéssel a császármetszést és varrja össze viaszolt horgászleőkével az indián asszonyt. Lehet, hogy mindez elmúlik, s tán csak egyetlen esztendő műve lesz. Most még ilyen.

*

- Meg kell állapodnunk: vagy kiírja a nevemet, vagy őszinte leszek.
- Maradjunk az őszinteségnél. Miért lett fogorvos?
- Személyes élmény. A foghúzások után mindig szájjárt kaptam. Hiába mentem a leghíresebb specialistához is. Azt gondoltam, jobb fogorvos leszek, mint a többi.
- Sikerül?
- A könyvekben másképpen néz ki minden, és más a gyakorlatban. Ez hátrány.
- Ezek szerint nem lesz jobb fogorvos?
- Ezt nem tudom még. Az áldozatot mindenesetre meghoztam.
- Áldozatot?
- Anyagi természetű. Mielőtt egyetemre mentem, maszekoskodtam.
- Ez miből állt?
- Pulóvert kötöttem. Havonta öt-hatezer forint volt a jövedelmem. Gondolja csak el: öt év az egyetemen, itt legalább tíz év még, mire ennyit kereshetek.
- Mondjon valamit az egyetemi éveiről.
- Sok jót nem tudok mondani. Valamivel később kezdtem, mint ez általában szokásos. Az első félév pokolian nehéz volt. Hármass rendű lettem, ezzel nem szoktak dicsekedni. Az utolsó év jobban sikerült, 4.28 volt.
- Miért választotta a falut?
- Ne higgye, hogy elmenekültem a világtól. Szeretném, ha megértene. Láttam, hogy mi megy az egyetemen, mindenki törtet. Láttam, hogy mi mindenre hajlandók csak azért, hogy Budapesten maradhassanak, s közben eszükbe se jutott talán, hogy berakják őket valahova, kapnak egy kellemetlen, egyhangú részfeladatot, kihelyezik őket a perifériára, utaznak naponta két-három órát, azután egyszer csak rádöbbennek, hogy megöregedtek és semmire se jutottak. Mit mondjak? A nők, ha egyedül vannak, nagy többségükben szeretnének férjhez menni. Orvos, mérnök, meg ilyesmi jár a fejükben. Ugyan kit fognék itt magamnak? A munka miatt jöttem ide, a szakmai dolgok izgatnak. Jó, hogy mindent csinálhatok.
- Hány beteget van naponta?

- Az időjárástól és az autóbusz menetrendtől függ. Általában húsz.
- Ezek szerint megtalálta hát a célját. Mondhatjuk úgyis: a hivatását. Igaz?
- Az emberek kilencven százalékának az a hivatása, amit más csinál.
- Hogy érti ezt?
- Úgy értem, hogy kevesen vannak azok, akik a munkájukat hivatásszerűen csinálják.
- Vagyis eredetileg a legtöbb ember más akart lenni?
- Úgy van.
- Maga viszont a kevesek közé tartozik.
- Nem egészen. Fogorvos akartam lenni. Igaz, de most már bánom, hogy nem általános orvos lettem.
- Miért?
- Szélesebb a skála.
- Csak ezért?
- Csak ezért.
- Meddig akar itt maradni?
- Nem tudom. Függ az itteni körülményektől.
- És ha kedvezően alakulnak ezek a körülmények?
- Akkor tíz évig.
- Ezek szerint egy hosszabb kirándulás ez itt?
- Ez pénzkérdés. Falun nagyobb a lehetőség.
- Szereti a pénzt?
- Szeretem.
- Hogyan?
- Elkölteni.
- Mit csinálna, ha nagyon sok pénze volna?
- Átrendelném ezt a lakást. Neobarokk bútort vennék bele. Szeretem a régiségeket. Vennék egy kis Simcát és a Balatonon egy nyaralót. Egy biztos: akármennyi pénzem volna is, nem volnék képes betenni a bankba, hogy a kamatokból éljek.
- Mennyi a jövedelme most?
- Havi 1648 forint.
- Pesti, ugye?
- Az vagyok.
- Nosztalgiák?
- Havonta felmegyek. Utoljára szombaton voltam. Nem hiszi el, de örültem, hogy mielőbb indulhatok vissza, ide... Pedig azelőtt egyetlen megállóért is képes voltam villamosra ülni.
- Sokat olvas?
- Szeretek olvasni, csak este mindig éppen holtfáradt vagyok.
- Utazás?
- Ó, nagyon szeretek utazni. Jártam már a demokratikus országokban. Látja, ha sok pénzem volna, elmennék például Kínába.
- Van a világnak földrajzi pontja, ahol szívesebben élne?
- Nem gondolkoztam ezen. Talán Keletre mennék először, érdekel az egzotikum.
- Mit tudna mondani a boldogságról?
- Azt, hogy az ember kitalál magának valamit és abban keresi a boldogságát. Viszont vannak emberek, akiknek sosem úgy jó, ahogy van. Én ezek közé tartozom. Amit akartam, eddig szerencsére mindig elértem, de sohasem akkor, amikor éppen szerettem volna.
- Ha egyszer valami akkor következne be, ahogy kívánja éppen: boldognak érezné magát?
- Nincs fix pont.
- Ezek szerint nem boldog?

– Mit mondjak? Nem vagyok boldog, de boldogtalannak sem érzem magam. De meg is fordíthatom: nem vagyok boldogtalan, de a boldogságtól messze vagyok. Az igazság az, hogy először nekilendülök mindennek, és ha nem úgy sikerül, ahogy szeretném, akkor letörök. Boldogtalan volnék például, ha protézist kellene viselnem.

– Mihez ragaszkodik a legjobban?

– Semmihez sem ragaszkodom. A munkám érdekel, de a boldogság nem a munka.

– Egyedül szeret lenni, vagy inkább társaságban érzi magát jobban?

– Nem szeretem a tömeget. Mindig alkalmazkodni kell.

– Nem szeret alkalmazkodni?

– Tudok, ha akarok.

– Szenvedélye?

– A cigaretta.

– Más nem?

– Újabban a pálinka. Hetenként megiszom egy üveggel.

– Nem szeretett volna férfi lenni?

– Inkább.

– Miért?

– Könnyebb az életük.

– Gondolja?

– Ezek lelki dolgok. Egy férfi, bármi történik vele, egész ember tud maradni. Egy nő...?

– Család? Szerelem? Házasság?

– Nem sok véleményem van. Elvált asszony vagyok, tehát inkább negatív ez a vélemény. Nem hiszek a sirig tartó szerelemben. Az a baj, hogy nem tudom megmondani valakinek, hogy nem. Ostoba módon megvárom, amíg nekem mondják.

– Nem fél itt egyedül?

– Pesten, ha valami okból nem égett a lakásban a villany, nem mertem felmenni. Itt hazajövök este későn az állatorvoséktól, benézek az ágy alá, azután lefekszem. Közben ég a villany, és egyre csak azt kérdezem magamtól, hogy miért nem merek elaludni? Kis zajokat hallok, megroppan az ajtó, meg ilyesmi. Reggel félőtkor felébredek és látom, hogy még mindig ég a villany.

– Mi lesz itt magával a télen?

– Ezt nem tudom. Talán síelni fogok a dombokon.

– És ezenkívül?

– Veszek egy ping-pong asztalt és megtanítok valakit játszani, hogy legyen partnerem. Van itt egy tizenöt éves fiú, talán majd őt. Ez lesz a tél, meg a barátnőm, akihez hetenként bemegyek Pécsre. Például megtanulok rendesen angolul... Ó, hát mit csodálkozik?

*

Nem csodálkozik, csak arra gondolok éppen: a tél egy férfinak is nehéz időszak. Megpróbáltatás. Az ő életében most még minden ambíciózusan a helyén van, mint egy jól induló századeleji regényben. Azután lehet, hogy mindez kellemetlenül megtörik a nehéz fényű téli éjszakákon. Meglátjuk áprilisban, mondom a kapunál, kis rést hagyva a visszavonulásra, de nem vonul vissza, azt mondja nagy biztonsággal: inkább majd tíz év múlva, mielőtt elmegyek innen.

Hát csak megérjük, egészséggel.

1966.

THIERY ÁRPÁD

Emlékezés Tömörkény Istvánra

„Egy halhatatlan cimbora van itt,
koccint velem és gondol valamit.”

(Juhász Gyula: Tömörkény asztalánál)

Nemrég olvastam irodalmi lapjainkban *A magyar Skansen ügyéről*. A Skansen (Szabadtéri Néprajzi gyűjtemény) a világ különböző tájain (főleg az északi népeknél) hirdeti egy-egy nép, vagy népcsoport építőművészetét, lakáskultúráját, ősi mesteriségét, sajátos lelkiségének élő múzeumát. Ilyen létesítménye van Romániának, Bulgáriának is, csak nálunk nincs ilyen állandó kiállítóhely: keseregnek – joggal – a cikkírók. Keresik hozzá a megfelelő helyet, de kitudódik, hogy az 1857 óta sürgetett kiállítás szálláshelyét folyton meggátolja és megváltoztatja a patópálos tunyaság, vagy „a technikai haladás.”

Hát a cikk olvasása közben gondoltam Tömörkény Istvánra, az „elfelejtett íróra”. Ha már a kortársai egy része és a *Nyugat* (Kuncz Aladár) csak etnográfiai kuriózumot látott Tömörkény István „pepecselő művészetében”, akkor nyert ügyünk van, mert a „magyar Skansen” él, s áll, ott van a homoki világban, a Tisza déli vidékén, ahogy azt a „szegedi tanyák Homérosza”: Tömörkény István látta, remek írásokba álmodta a múlt század kilencvenes éveitől haláláig, 1917-ig.

A szegedi parasztok és egyéb úrak. Betyárlegendák, Jegenyék alatt. Vizenjárók és kétkézi munkások, Gerendás szobák. Napos tájak, Egyszerű emberek, Népek az ország használatában stb. kötetek rajzaiban (mert a *rajz* volt a legkifejezőbb formája Tömörkény Istvánnak) ezer színben él a szikes homok embere, flórája, faunája. A „gunyhó”, a rétek, vadvizek tocsogóiban, dologtevő eszközeik, szokásaik, küzdelmük, balladás nehéz sorsuk. Ez az élő valóság maga, mert Tömörkény művészete a realitás leglényege, anélkül, hogy pusztá fotográfia lenne. Hiteles kép a tanyai ember világáról, mielőtt elnyelte volna a XX. század civilizációja.

Emberei a puszták juhászhajói, pásztorai, halászhajói, a kalap, a bicskavásárló célszerű szegény emberek, a Halbör Förgeteg Jánosok mint közérők, a Káplár Papp, a ravasz Kabók, a kasza-pengető Biczók Péter, a tengeri várost látó Kabók Mihály apósa, a szárnyékember asszonyt-gyászoló embere, a látó lány, a Róza ángyók, a Szent István király hajóját kormányozó Baráczius Mihály, vagy a Duna lánya, aki a vizen született és halt meg, a Két vénség drámai hőse, a Spanyolviaskországban (Boszniában) sóvárgó-szenvedő magyar bakák (főhőse maga az író: infanteriszt Steingasszner István). Szóval mindaz, amit a magyar Skansenbe akar hordani a hagyományokat őrző kultúra: a Cholnoky Jenők, Győrffy Istvánok, Domanovszky Györgyök, Kiss Károlyok apostoli hevülete.

De nem erről van szó, pedig ez önmagában is halhatatlan érdem volna: az ősi népet mindenestől odatenni a szatymazi homokra, hogy lássuk: ilyenek voltunk történelmünk utolsó fordulója előtt: Ferencz József korában.

Nem népszínműves, sallangos, gatyaráncos ábrázolás ez. Sokkal mélyebbről ered benne a nép világa mint ahogy – talán Tömörkény művészetének gyöngye plagizációja nyomán – a kor egyes tárcáiról látták. Tömörkény művészete nem olajnyomat, nem utánzás, hanem amit adhat egy nagy lírai tehetség szikrázó szívárványfénnyel. Tömör-

kény művészete – a láttatás mellett – ábrázolás, plasztikus, egyedülvaló, senkiével nem párosítható.

„Nem volt lokális író, – írta róla nekrológiájában Török Gyula – nem lett egy tájszólás, vagy egy vidék íródeákja. Vannak ugyanis jellemvonásai, amelyek szegedi éltető földjétől és alföldi gyökereitől is függetlenek és éppen úgy emelik régebbi jobbaink, mint a külföldi, különösen egyes orosz jelesek mellé.”

Ezt a Heimatkunsttól elszakadni tudó nagy, nagy lírizmusát emeli ki kitűnő tanulmányában Ortutay Gyula is. (Szegedi Fiatalok művészeti kollégiuma, 1934). Éppen ezért nem sorolja Tömörkényt a Mikszáth–Gárdonyi iskola mellé, mert azok is igyekeztek tágabb, egyetemesebb szférák felé tágitani művészetüket. „Az *immanens ábrázolás művészetének*” nevezte Tömörkényt. Ez azonban még nem mentené meg a „fölület és a pillanat” művészetétől: az impresszionizmustól, amilyen volt Szegeden a festő Nyilasy.

„Tömörkény – írja idézett írásában Ortutay – lényeges pontokon tér el az ábrázolás impresszionista művészeitől. Ezt az eltérést az immanencia fogalmának hangsúlyos kiemelésével akarjuk megjelölni, amely más jelentéstartalmú, mint az irodalomnak realista, naturalista kategóriái. Tömörkény valóban ábrázoló kívánt lenni. Azonban a valóság, a pillanat megragadásában sohasem csak a felület, – az is – érdekelte, mindig a valóság, szinte meg sem közelíthető szövevényét, teljességét akarta megragadni.”

Művészete, különösen az 1914-ben megjelent *Egyszerű emberek* c. kötetében már a teljes, klasszikus Tömörkényt mutatja, akire utal Ortutay tanulmánya is. Nem földhöz ragadt világ ez, bár konkrét tájról, világról énekel, de ahogyan teszi több annál, amit irodalmi köztudatunk Tömörkényről tud. Bizony, lírikus ő, ha prózát ír is, szárnyaló tolla a „tanyán és vizen élők lelkét” énekli meg, ahogy kedve tartja: önfeledten, gyöngyözően és gyönyörűen.

*

Ragadjunk ki taláломra írásaiból néhány részletet:

Az *Asztag-égés* embere „királyi életet él a fölöttébb kedvelt magányosságban, a föld illatai között és a nevető csillagok ezrei alatt, amelyek e helyen mind tisztán csak neki világítanak.”

A *Mezei dolgok régi emberekről* írásában „a víz ilyenkor gyermekes álmokat alszik... Más időben felduzzadt és elhatalmasodott, a partra kilépett és tovább legelt. Kiment a rébe, rokonait, az elhagyott mocsarakat új vízzel köszöntötte, körülölelte a nádasokat, megmosta tocsogó, apró hullámaival a fák törzseit és rejtelmes, titokzatos csendű vízi életet csinált a sumárok, morotvák, erdők messzi tájain”...

„Rejtélyes sűrűségek vannak itt. Vadul nő bennük a kék szeder, amely olyan, mintha lábai volnának, magától halad és iszalagos folyondárjaival maga is erdő az erdőben.”

Mintha Petőfi, Arany verset hallanánk, olyan pontos és mégis olyan édes a muzsikája Tömörkény írásainak.

Nála az ember „közanyánk ölében” alszik, a „csendek csendje ül a tájon”. A homok „hullámzó homok” és a Pulikutya „olyan szomorúan tud a szeme nézésével beszélni”. A gyerekek „kis családok” és „a gyerek olyan, mint az üvegpohár: törékeny.” Nézi őket az özvegy „könnyes szeme szívérványán át”. A „jegenyenyar lángja elhamvad, mint a magyar jószándék.”

A *Kocsival* c. rajzában Tömörkény lírája friss ízeit, modernségét érezzük meg: „De mikor nincs erő, olyan szép ez a tágas alföldi megymás, ez a kevert holmi: fák, tanyák, kutyák, emberek, lovak és szelédtekintetű, gyönyörű szemű-tehenek. Hajnalban némi köd legel és a tanyaházak kéményeiből a füst a földre leszáll”...

Ezeket olvasva, el kell fogadni Ortutay megállapítását, amikor Tömörkény „motívumainak” mai irodalmunkban való átadását keresi és látja meg. (Tamási Áron írásában). Stílusának zamata, fogása, humora, beszélő ereje így plántálódik, száll tovább irodalmunk mai életében is.

Sokan Móra Ferenc írásában is ezt a formai és tartalmi vonást látják. Igaz: mindkettő lírikus. De Tömörkény személytelen, mint Arany János, Móra pedig mindig ott áll alakjai mellett és azokkal együtt cseveg. Tömörkény írói módszere – nem eszközei – megelőzi Móricz Zsigmondot. A *bűvös notesz* Tömörkénynél is mindig kézben van és a „tagon”, a Tiszaparton, a mezőn, munkaközben, ásatás idején ellesi a nép beszédét, szentenciáit felhasználja, megfigyeléseit beleveszi írásába. Így írhatja, ha valaki meghal „kint van már a sárga földben”. A kaszálónak és katonának „húzzák már a levesmarsot”. A „delet zörgeti a vas”, „a pénz égeti a zsebet”, vagy a szódásüveg „kutyaijesztős üveg”.

Ezek a *telitalálatok* ilyen gyűjtésszerűen kerültek írói noteszébe, mint ahogy a néprajzi kincset is (ma már javarészt innen tudjuk, mint Bartók és Kodály feljegyzéseiből a nép dalait) – tudós múzeumi mesterségéből adódóan – gyűjtötte és írásában gazdagította vele irodalmunkat.

Tömörkény István nemcsak a *kifejező erőben*, de a *látásmódban* is nagy, újszerű művésze a magyar prózának. Írásainak ezer szála, témája van: a természet világának, a szabadság áramlásának hullámszásán túl az emberi elesettség drámai rajzait adja, anélkül, hogy hangoztatná, programmá tenné ezt az emberi szolidaritást. Pedig minden írásával az embert szolgálja, az embert akarja felemelni a porból és szegénységből, és tisztább, emberibb emberré tenni. Erre a vonására Sík Sándor is felhívta a figyelmet a *Római csodák* c. (Szukits kiadás, 1943.) posztumusz kötet előszavában: „az a meleg, otthonias hang, amely kicseng belőle, valójában az egyszerű, mesterkéletlen, mélyen emberi szeretet hangja”.

*

Tömörkény a költő igaz emberségével, de a kor tiszta látásával látta már a magyar nyomort, amely a Monarchia végén – a millennium hamis fényében – egyre kiáltóbb, vésesebb lett. A másfélmillió kivándorló a szegedi tanyavilágból is szedte áldozatait, ahogy kénytelen volt a talicskát felcserélni az amerikai bányákkal az „életért”, a jobbért. Ez a nép oldalán állás nemcsak poétai tartás volt nála, hanem politika is egyben, olyan, amelyért küzdött a nyomában lépő új irodalom: Ady Endréék és Móricz Zsigmondék. Joggal írhatta Tömörkényről Ady, hogy „ő is az én emberem és tanúm”.

Tucatraláló elbeszélés, rajz beszél erről az elesettségről, az ember-piac világról, sőt a sztrájkutányokról. Lázadása – ha Dózsa György népét írja is – mégsem forradalmi. De festése igaz, hiteles és lázító. Gondoljunk csak „*A lélek az Úr elébe megy*”, vagy „*Az elesett ember*” c. írásaira. Az előbbiben egy szegény paraszt meglopja a vásárban egy paplanért az árut, mert a földes szobában, a szalmás-fűtésben, a rongy között fázik a gyerek. S a gyerek meghal, tizenkét év múlva az ember is, de addig a „lélek” furdalása fájt asszonyostúl nekik, s végülis az asszony eladva mindenét, megadta a lopott holmi árát „mert a lélek most megy az Úr elébe”. A másik írásban egy másik bocskoros szegény fuvaros akarja visszaadni a meg nem szolgáltat felefuvar, pedig száraz kenyere van csak, s otthon nyomorog a család.

Lázitanak ezek a tények, ha az író valamilyen „keresztényi türelmet” szuggerál is hősebe. A tények azonban: tények és tettekért kiabálnak. Nos, ezért vélték egyesek retrográd tartásúnak Tömörkény Istvánt, pedig a jobbért, a nép emberibb világáért mozdult meg minden betűje. Nem szabad, csak tiszta rimet faragni erről a némán is beszélő nagy, igaz íróról.

Mindhogy szeretném, ha több érzékeny pontján is tisztábban látnánk felőle. Nem tudom elfogadni, hogy az ő lantján nem csöndült fel a szerelem. Vagy csak lefojtottan, „szemérmes módon”, mint Arany Jánosnál. Mindkettőnél revízióra szorul az állítás, de Tömörkénynél tegyük meg az útát, az igazat. Ne hamisítsunk! Aki elolvassa a *Barlanglakók* drámáját, (előadásra is került a Nemzeti Színházban Budapesten) ... a *boldog Isten birja*, az *Asszonykérő*, az *Elveszett*, *Egy pár fehér lábért* című döbbenetes írásait (de garmadával lehetne ezekhez hasonló izzó, drámába-sűrített írást ki-

halászni könyveiből), az rádöbben ennek a hüvös tartású férfinak a valódi vérmérsékletére.

Emeljük ki pár mondat erejéig az *Egy pár fehér lábért* történetét. Igazi verista drámát kapunk itt. Kár, hogy a prózát nem tördelte drámába Tömörkény, rettenetes ereje van írásának: Erosz hatalmát kevés írás reprezentálja ilyen nyersen, drámaian irodalmunkban. A történet Novibazárban (a boszniai fekete hegyek közt) játszódik le, Tömörkény István katonáskodása (hány szép írást szedett fel itt tollára!) idején.

„– Jaj, édes, kedves Babanyákom, te aranyos szép szent kutya, többet ér a szemed, mint egy zsacsó mecsedija, erejd le az albánhoz, és hozz nekem kék pántlikát, itt a pénz rá.”

Igy indul a dráma, s a bolond Babanyák szalad le a lejtőn, elérve a magyar katonát, aki a szép hegyi asszony szeretője, s akitől a katona két nagy hatosért két tyúkot vett. Az asszony férje, a nagy erős ember „captich” volt és éppen rablót kergetett a boszniai hegyekben. A katona (a magyar puszták fia) kocsmába csalta a lábatlankodó, szerelmében gátló buta legényt, leitatta, aztán szerelmes dühével rohant vissza a szép asszonyhoz:

„– Hova ment? – suttogta az albán.

Az ember e pillanatban visszanyerte azt a kis esztét, ami józan korában rendesen a tulajdona volt.

– Iliádkához – felelte egyszerűen és kurtán. Meghal.

Az albán elsápadt és összerzezzent.

– Meghal? Ibrahim itthon van?

Babanyák lassan bólintgatott a fejével.

– Nem hallottad az imént. A szél felhozta a völgyből a captichk danáját... Ibró azóta már útban van haza... A swaba meghal. Nem swaba volt pedig, hanem magyar katona. De odalent mindenki swaba, aki Franc Josip alatt szolgál.

Azután a nagy messzeségbe fegyverdörrenés hangja vágott bele.

– Ha! – mondta az albán.

– Egyel kevesebb – szólt tompa hangon Babanyák, az eszelős. Allá kezében vagynak mindnyájan.”

•

Írói helyét, rangját még a kortársak kimérték. Ujjongott érte Jules Lemaitre, a bécsi újságok szerkesztője, Toljstoj egyik könyvében idézte. Nálunk Ady „kiváncsi és szerető olvasója volt”, Móricz Zsigmond „ámulva olvasta”. Nem szólva Móra Ferenc, Juhász Gyula állandó lelkesedéséről (pedig modernségből, tudásból, európai látókörből nem kell őket kollokváltatni!), akik halhatatlannak érezték, a magyar próza klasszikusának tartották, embernek, az írónak egyik legkülönbjének a magyar ugaron.

Ady Endre – Tömörkény halálakor – a *Nyugat* igazságtévését (életében csak csepülték itt!) adta meg neki nekrológjában: „Tárcáinál alig tudok elképzelni magyarban különbet, az aprólékosság kivételes művészet... akihez elfognak járni iskolába tanulni, sokat tanulni”.

A *Hét* írója (ahova annyit dolgozott) a nép szeretetéről, ragaszkodásáról ír. Elmondja, hogy az utolsó napon bejött hozzá egy tanyasi javasasszony, hogy meggyógyítsa. Megható, hogy utolsó földi tetkintete is egyik furcsa figurájában a népre, a szegény szenvedő népre esett, „melyet jobban senki nem szeretett”.

Jövőre lesz annak is félszáz éve. Műve maradandó ma is, s az lesz, amíg magyarul beszélnek. De azért – valljuk be – nem eléggé gyűjtöttünk mécsket. Igaz: a Szépirodalmi Könyvkiadó az utolsó tíz évben tíz kötetben (s néhány válogatásban is) kiadta írásait, sok esetben ismeretlen – kötetben meg nem jelent – novelláját, rajzát. Most készül születésének centenáriuma a tündéri paraszt – katona elégia: a *Fecske* címével újabb válogatott írásainak kiadása. (Az összegyűjtést Czibor János válogatta, kitűnő hozzáértéssel és szeretettel.) Dehát klasszikusnál, főleg azok közt is a nagyon jelentős Tömörkény Istvánnál a 4–5000 példányban kiadott írás széles tö-

megben elég-e, amikor silány bestsellerek ennek tizszeresében jutnak el az „olvasós nemzet” tömegeihez.

Félek, hogy ez nem elég, és nem méltó Tömörkény Istvánhoz. Pedig ezzel nem a szegedi sir lakója lesz árva, hanem a magyar olvasó szegényebb. Ezért örülök, hogy *Szeged ismét hű szolgálatot tesz Tömörkénynek az emlékkönyv megjelentetésével*, amely közelebb viszi majd a ma olvasóját is hozzá, ahogy mi láttuk, szerettük, amikor az élő lapok hasábjain, vagy az első kiadású könyvek lapjairól szólt hozzánk el nem fogyható szeretettel, a magyar szó igaz, gyönyörű muzsikájával.

RAKOS SÁNDOR

A műfordítás műhelyéből

Gilgames, magyarul

A sumér-akkád irodalom sajátos módon *kétszer* került a világirodalom áramába. *Először* évezredekkel ezelőtt, a világirodalom forrásvidékén, a zsidó és görög irodalommal való kölcsönhatása folytán.

Másodszor a XIX. század második felétől napjainkig.

A folyton gyarapodó és kiegészülő leletek alapján – miután a tudomány megfejtette a sumérok írását – egyre pontosabb filológiai közlemények jelennek meg, a tudósok szövegmagyarázatait irodalmi igényű fordítások követik s ezek révén tágul mind a világirodalom, mind a nemzeti irodalmak köre, évezredek „fehér foltját” ölelve magába.

S ez a napjainkra beérett törekvés talán nemcsak egy ismeretlen múltidő birtokbavételére hosszabbítja meg a világirodalom körének sugarát, hanem az elképzelhető hatások láncreakció-törvénye szerint a jövő felé is. Annyival inkább, mert szerencsésen egybeesik a XX. század művészetének-irodalmának az archaikusig, a primitívig visszanyúló, időben és térben a legtávolabbt is összefogó törekvésével.

Szinte minden számottevő nemzeti irodalomban történt már kísérlet, legalábbis a Gilgames eposz korszerű tolmácsolására.

Nálunk Zempléni Árpád, Ignotus, Szabó Lőrinc úttörése után Weöres Sándor fordított először a sumér-akkád költészet remekeiből. Gilgamest zseniális tolmácsolása az eposznak. Teljesnek azonban nem mondható: az eredeti 12 táblából (énekből) Weöres mindössze 4-et ültetett át nyelvünkre. (Egyébként mindannyian – főleg német és francia – közvetítő nyelvből fordítottak.)

Én magam előbb Ungnad és Gressmann német szövegei, majd Komoróczy Géza assziriológus nyersfordításai alapján dolgoztam, azzal a célkitűzéssel, hogy lefordítom a sumér-akkád irodalom minden jelentős alkotását.

Célom megvalósítását két körülmény segítette.

Az egyik: hogy fordítói vállalkozásom egybeesett költői törekvéseimmel, kiegészítette költői életművem, ugyanakkor költészetem egyéni sajátosságaiból, eredményeiből igen sokat hasznosíthattam fordítás közben.

A másik: a fordítás speciális jellegéhez illő munkastilust teremtettem.

Komoróczyval ugyanis az évek folyamán sikerült olyan módszert kialakítanom, amely sok időt és fáradságot igénylő, de végülis célravezető mozzanatok (mint: szigorú és ismételt összevetés az eredeti szövegekkel, jelentésbeli, formai, hangulati, hangzásbeli egyeztetés és még sok minden egyéb) latbavetése után – félve írom ezt le – már-már megközelítette az eredetiből-fordítás megbízhatóságát. Filológus-mun-

katársam természetesen a szó szerinti hűséget tartotta mindennél inkább szem előtt, – én ezenkívül azt is, hogy lehetőleg az eredetivel egyenrangú mű szülessen, hogy a fordítás ne csak híven tájékoztasson, de a fogalmi egyezésen túl is azonosuljon az eredetivel.

Annak az összefüggő folyamatnak, ahogy a sumér-akkád irodalom *újra* a világ-irodalom részévé válik, egy-egy mozzanata ez ősi irodalom bármelyik jelenkori fordításának története.

Ebből a szempontból talán nem érdektelen tovább folytatnom mintegy 10 000 verssorra terjedő sumér-akkád fordítói munkám, két fordításkönyvem, az eposzokat egybefogó *Gilgames* (Magyar Helikon, 1960) és a líraiaknak nevezhető alkotásokat bemutató *Agyagtáblák üzenete* (Magyar Helikon, 1963) fordítói elveinek és gyakorlatának ismertetését.

Azt hiszem, egyetértenelek velem abban, hogy időben és térben minél távolibb kultúrák költői alkotásainak fordításáról van szó, annál kevésbé állhat meg a fordító egyes vers-sorok, képek, hasonlatok, stb. fordításánál, vagy az eredetivel adekvát versforma keresésénél-megteremtésénél.

A gondolkodás- és szemléletmódot is le kell fordítania – azt elsősorban, mert a többi mind abból következik.

Időben és térben távolodva magunktól, gondolom, a görögökkel, Homéroszsal zárul le a határsorompó, amin innen a gondolkodás- és szemléletmódot még nem kell lefordítanunk, mert nagyjából azonos a miénkkel.

A görögöké még igen, a sumér-akkádoké már nem, vagy nem egészen. De semmiesetre sincs olyan reménytelenül idegen azonosulni-tudásunk szempontjából, mint a távolkeleti vagy egyéb exotikus irodalmak szemléletmódja. Nem is lehet az, hiszen korábbi foka annak a fejlődésnek, amelyből a mi kultúránk is kiteljesedett.

A gondolkodás- és szemléletmód „fordításának” lényege, hogy a mai olvasóban megközelítően hasonló gondolatkapcsolásokat, fogalmi asszociációkat – ezek révén hasonló érzéseket, indulatokat idézzünk fel, mint amilyeneket egykori közönségében fölverhetett a mű.

Ezt a hatást esetenként különböző eszközökkel, de mindenkor a szemléletmódok párhuzamos szemelőtt-tartásával lehet csak elérni.

Íme, egy példa.

Úgy látszik, a sumér-akkádok elvont írásrendszerének megalkotását az tette lehetővé, hogy kultúrkörünkön belül valószínűleg ők tudtak először elvontan gondolkozni.

Számukra az elvont gondolkodás még nem unalomig megszokott szellemi rutinmunkát, hanem nagyon is friss szenzációt jelentett, – éltek is vele, szívesen és gyakran, a költészetben is.

Csak hogy a *mi* költészetéről alkotott felfogásunk – éppen az elvont gondolkodás mechanizálódása miatt – mindennél többre becsüli az érzékletességet, a „puszta elvont ideától” pedig úgy irtózik, mint ördög a tömjénfűsttől.

Mármost mi a tennivaló annak az érdekében, hogy a fordítás megőrizze a szenzáció frissességét ott is – sőt, az elmondottak szerint talán ott elsősorban –, ahol a bennünket elkedvetlenítő száraz okoskodásokba, meddő absztrahálásba csúszik át a vers?

Szerencsére a sumér-akkádok még nem szakadtak el a tárgyi világtól, akkor sem, amikor elvontan gondolkoztak: érzékletesen előttük lebegett annak a tárgyi képe, amiből absztraháltak.

Így a fordítónak az adekvát fordítás érdekében *visszafelé* kell lépnie s az absztraktumot a tárgyi megjelenítés olyan fokáig visszafejlesztenie, amely szemléleti párhuzamban áll az eredetivel.

A fordítás problematikájának megvilágítása érdekében fel kell még hívnom a figyelmet néhány fontos tényre.

1. A sumér-akkád irodalom *kultikus rendeltetésű*. Alkotásai – nemcsak a varázsmondások, himnuszok, zsoltárok, de valószínűleg még az eposzok is – a templomi

szertartás részei voltak, bizonyos ünnepeken évről-évre rendszeresen előadták őket. Ez a körülmény nagy mértékben determinálta formájukat, pl. a gyakori ismétléseket, az ismételve fokozásokat, állandó formulákat, a stereotip fordulatokat stb. – Ezt föltétlenül vissza kellett adnom, elkerülve az ismétlés unalmát s ugyanakkor éreztetve azt is, hogy számunkra szokatlan kötöttségeik ellenére is mély emberi tartalmak sütnek ki ezekből a költeményekből.

2. Elégikus hangvételű, emelkedett dikciójú, szélesen hömpölygő sorok. – Olyan formát kellett találnom, amelyik híven visszatükrözi az eredeti e három legfőbb jellemvonását.

3. A vers-anyag – s maga a Gilgames eposz – nem egyforma régiségű. Mintegy 3 évezredet ölel föl a saját körén belül is. Az *ősi* (még az írásbeliséget megelőző) korok *szájhagyományként* őrzött s csak később leírt emlékeitől az *írásbeliség* különböző korszakaiból származó részekben át az újasszír korban létrejött művekig terjed az alkotások skálája.

Nyilvánvaló, hogy a különböző régiségű szövegek magukon hordják keletkezésük idejének jegyeit s e jegyek lényegesen eltérnek egymástól. A Gilgames eposz körén belül ez az eltérés nagyjából megfelel a *naiv eposz* és a *műeposz* közti különbségnek.

Ez a felismerés azért fontos, mert viszonylag szilárd támaszpontokat kínált egy rendkívül bizonytalan területen s ezzel meghatározta egész sumér-akkád fordítói munkám gyakorlatát.

A történelmiségből adódó kategóriákon kívül ugyanis igen kevés bizonyosság áll a fordító rendelkezésére a művek formai megoldását illetőleg, lévén, hogy e rég halott nyelvek hangsúlytörvényei ismeretlenek s így édeskeveset tudunk a versek ejtismódjáról, a hangzással összefüggő formai tulajdonságairól.

A felsorolt tényeket számbavéve, én a következő módszert követtem:

Az *ősi* (népköltészeti, vagy ahhoz legközelebb álló) verseket túlnyomórészt a népköltészet hangján, a *hangsúlyos* verselés lehetőségeinek felhasználásával fordítottam. (*Ősi nyolcas*, megkettőzött *ősi nyolcas sormetszettel*, – mivel a sormetszet az eredetiben is megtalálható, többnyire egyetlen biztos irányjelzőjeként az intuícijára utalt fordító forma-keresésének.)

A későbbi korokból származó versek eltávolodnak a népköltészettől s fokozatosan eljutnak az újasszír korszak érett, kifinomult, urbánus hangjáig. Mint a képzőművészeti párhuzamok is sugallják – s ebben csak megerősített a Louvre hatalmas asszír anyagának a látása – ezek a korok egy csodálatosan kivirágzott korai klasszicizmus után fokozatosan egy hierarchikus-barokkos rend formáiba merevedtek s elfullasztó gazdagságuk és még hanyatlásában is roppant erejük mellett inkább a begyűjtés, a rendszerezés, a skolasztikus zártság, mint a merőben újat-teremtés jellemzi őket. Itt már megfontolt szerkesztéssel, határozott forma-építéssel, a legkisebb részletéig tudatos, sőt „rafinált” alkotásmóddal van dolgunk, olyasfajta megtervezettség-gel, ami irodalmi vetületében megfelel a „műköltészet” fogalmának.

E korok költeményeit (s a Gilgames eposz idetartozó részeit) az elmondottak megfontolásával *időmértékes* (*jambikus*) verseléssel fordítottam, de az időmértékes verselést hangsúlyosba játszottam át, egyszerre akarva érzékeltetni a páratlan erőt és az elfinomultságot, az archaizmust és a modernséget, a skolasztika kötöttségeit és a költészet szárnyalását. (A Gilgames újasszír részeiben pl. $9+9=18$, vagy $9+7,7+9=16$ szótagszámú, a még különféleképpen variált, ceruzával kettéosztott, jambikus, illetve hangsúlyossá átrendezhető sorokkal igyekeztem az eredetét visszaadni.)

Természetesen ezenkívül is igen sok érdekes műhelyprobléma adódott munka közben, de most csak a legfontosabbakat akartam felsorolni.

Még csak annyit: a sumér-akkád fordítói munkában talán még annyira sincsenek kialakult szabályok, mint bármely más, kevésbé ismert és fordított irodalom tolmácsolása terén.

Évekig lélek-egyedül dolgoztam, elszigetelve, a felfedezés lázában, magam teremtve magamnak fordítói elveket és szabályokat, anélkül, hogy közelebből ismer-tem volna a kortársi, vagy akár régebbi rokon-vállalkozásokat. Sőt, a körülmények

úgy hozták, hogy barátaim, költő- és fordítótársaim is már csak a kész, könyvalakban megjelent fordítást olvashatták, így nem alakulhatott ki alkotó, a mű fejlődésére visszaható vita munka közben.

A kritika pedig, ha egyáltalán tudomásul vette vállalkozásomat, egy-két tiszteletreméltó kivételtől eltekintve általánosságoknál egyebet alig mondott.

A jövő?

Nem tudom, megvalósulhat-e valaha is a világ sumér-akkád fordítóinak oly hasznosnak ígérkező eszmecseréje.

Ami pedig a kritika dolgát illeti – ti. azt, hogy az alkotás rangján álló fordítói művet is az életmű és az egész irodalom szerves részének tekintse – tapasztalataim alapján meglehetősen szkeptikus vagyok.

RADÓ GYÖRGY

A skandináv irodalmak magyar múzeumában

*Hajdu Henriket 75. születésnapja alkalmából
a magyar kormány a Munka Érdemrend arany-
fokozatával tüntette ki. A dán írószövetség tag-
jai közé választotta.
(Újsághírek.)*

1928-ban, Ibsen születésének századik évfordulóján Norvégiában nagy ünnepeket rendeztek s ezekre elsősorban a skandináv országokból, de az egész világról is, számos író, műfordító, irodalomtörténész gyűlt össze. Köztük volt Hajdu Henrik, aki akkor már jónéhány skandináv művet tett népszerűvé könyvekben és a Nyugatban – ennek állandó munkatársa volt. Az írók – hálából és jogos önzésből – érdeklődni szoktak fordítóik iránt, érthető tehát, hogy az oslói találkozás után alaposan megszaporodtak Hajdu Henrik dán, norvég és svéd kapcsolatai s az is természetes, hogy ezekből az ismeretségekből kiterjedt levelezés támadt. Alig hinném, hogy a skandináv országokhoz fűződő magyar kapcsolatoknak még egy ilyen, vagy akár ezt megközelítő dokumentumgyűjteménye léteznék, mint Hajdu Henrik levelestára, melyet, ha a levelezőpartnerek névsorát nézzük, méltán nevezünk *a skandináv irodalmak magyar múzeumának*.

Pedig az idők viszontagságai folytán vesztett teljességéből. Amikor Hajdu Henriket a Horthy-korszakban „felforgatóként” bíróság elé állították, a „bűnjelek” közt szerepeltek, s a rendőrségnél kézen-közön elvesztek többek között Georg Brandesnak, a világhírű kritikusnak saját kezű írásai. S 1944-ben, a lakásába települő nyilasok elől sem tudta összes iratait megmenteni. De még így is több mint 300 levelet, műzeumi értéket őriz a budapesti, Zrínyi utcai lakás.

Lapozgatunk a kézírásos és írógépen írt levelek között, s a könyvkiadók és színházigazgatók, könyvtárosok, rendezők, színészek saját hazájukban nyilván ugyancsak jól ismert nevei mellett olyanokra bukkanunk, akiket az irodalom nemzetközisége már világhírűvé tett: írókra, költőkre.

A Nobel-díjas dán *Henrik Pontoppidan*, a nagy realista prózaíró sok esztendőn át volt Hajdu Henrik levelezőpartnere, ez az ismeretség már az oslói Ibsen-napok előtt kezdődött, s a magyar fordító a hazai kiadók, de elsősorban a Nyugat nevében, kiadási kérdésekről folytatott tárgyalásokat a szerzővel, akinek *Szerencsés Péterre* már a húszas évek közepén lefordította. 1928-ban pedig, skandináviai utazásakor otthonában kereste fel Pontoppidant, akkor beszéltek meg mindhárom nagy regényének magyar fordítását, ami aztán eléggé elhúzódott, hiszen az akkor megbeszélte harmadik Pontoppidan-regény, a *Halottak országa* az idei évig váratott megjelenésével.

Míg én a leveleket lapozom, a múzeum gazdájából áradnak az emlékek: hogy az írói témák és gondolatok, titkos módon, egyszerre több helyen lobbannak fel, lám Móricz Zsigmond *Fáklyája* és Pontoppidan *Igéret földje* című regénye mintha azonos élményekből fakadt volna, Ambrus Zoltán *Midás királya* pedig a *Szerencsés Péterre* rezonál, pedig megírásakor Ambrus még nem ismerte a dán regényt... A Nyugat szerkesztőségében Hajdu Henrik átnyújtja az író *Sas-út* című igen rövid novelláját, Osvát Ernő átfutja, és elmereng: milyen egyszerű is ez, az ember megír három gépelt oldalt és máris halhatatlan... (Ez az elbeszélés utóbb a Nyugat PEN-számban, 1932-ben jelent meg.)

Új levelesmappa, rajta a név: *Peter Egge*. Másfél évtizedig elnöke a norvég írószövetségnek, *Hansine c.* regénye Hajdu Henrik fordításában a Népszava hasábjain, folytatásokban jelent meg. A levelek ugyancsak sok évi személyes kapcsolat emlékeit őrzik. Egge volt az – Sigrid Undsettel együtt – aki Hajdu Henriket 1939 áprilisában norvég írószövetségi tagságra és az egyik legnagyobb állami kitüntetésre javasolta...

Halvdan Koht, a legkiválóbb norvég Ibsen-szakértő esszéista külügyminiszter és a királyi ház minisztere volt, Hitler elől a királlyal együtt menekült Angliába. Budapesten járt, még a harmincas évek közepén, egy történészkongresszuson s akkor vállalta el, hogy bevezetést ír Hajdu Henrik skandináv lírai antológiájához.

Az egyik legvaskosabb levelesmappán K. K. *Nicolaisen* neve áll, ő a dán írók termékeny biográfusaként került kapcsolatba magyar kollégájával, s ez a kapcsolat szoros barátsággá fejlődött, aminek nyomai irodalmunkban Nicolaisennak a Nyugatban megjelent tanulmányai.

Világhírű név: *Martin Andersen Nexø*. A dátumok: ismeretség 1926-tól, személyes találkozás 1928-ban, aztán sok évi levelezés, kiadói ügyek közvetítése, a felszabadulás után pedig ismét személyes találkozás – immár Budapesten. A nagy dán író igen akkurátus ember volt, nemcsak anyagi ügyekben, hanem a németül megjelent recenziók, kritikák értékelésén keresztül mindig ő maga ellenőrizte a fordítás fogadtatását is.

*Johan Bojer*rel, a norvég PEN-Club egykori díszelnökével ugyancsak az Ibsen-centenáriumon ismerkedtek meg. Levelezésük azonban hamar megszakadt, mert az Athenaeum kiadó csúnyán viselkedett a norvég íróval szemben – meséli Hajdu Henrik –, ami érthetetlennek látszott, hiszen Bojer szívélyes kapcsolatban volt Heltai Jenővel is.

– *Sigrid Undset*nél nagyobb nőíró szerintem nincs a világirodalomban – jegyzi meg Hajdu Henrik, amikor a következő mappát veszem kezembe. – Nagyobbnak tartom őt még a másik nagy skandinávnál, Lagerlöfnél is. Lélektan, stílus, szerkesztés tekintetében Tolsztojhoz, Dosztojevszkijhez mérhető. Kapcsolatunk jó barátság volt. Amikor hazánkban, már a valutazárlat után, tekintélyes honoráriumra gyűlt össze, neki meg a menyének én vásároltam itthon halasi csipkét, cifra szűrt, tokaji bort, s a Nemzeti Bank a nagy névre való tekintettel engedélyezte mindezek kiküldését. Levelezésünk a felszabadulás után is folytatódott, még 1947-ben, két évvel halála előtt is írt nekem.

Ehhez a levélcsofóhoz egy könyv is tartozik, ez már a nagy író halála után érkezett ide, és külön története van. Az író korán árvaságra jutott, s nehéz anyagi helyzete miatt abba kellett hagynia tanulmányait, gépirónői állást kellett vállalnia. Szíve-lelke azonban az irodalomé volt, és első fizetéséből Adam Oehlenschläger dán klasszikus összegyűjtött drámáinak kötetét vette meg. Könyvtárának ezt a magvát

halála után a fia adta át személyesen, hálából és emlékezésül az író hűséges magyar fordítójának.

Múzeumlátogatásunk már végéhez közeledik s a műfordító-„nagykövet” által képviselt országok, népek közül még csak a dánok és norvégok jelentkeztek levelekben.

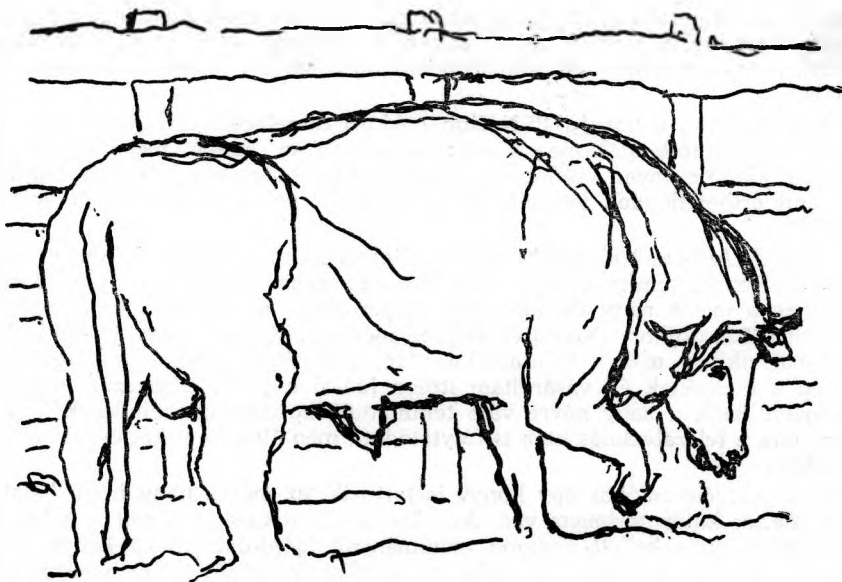
A távoli Izland kiváló írójával, *Kristmann Gudmundsson*nal az a norvég kiadó ismertette össze Hajdu Henriket, akivel ő viszont Sigrid Undset ajánlása folytán került kapcsolatba. Gudmundsson Budapesten is járt, még ismeretségük előtt, azután pedig, amikor az itt összegyűjtött levelezés megindult, eredménye Gudmundsson verseinek és *Kék part* c. regényének magyar fordítása lett, és Gudmundsson – neki látott a magyar nyelv tanulásának. Ahhoz azonban mégis a Hajdu Henrik által készített nyersfordítást vette igénybe, hogy nekivágjon nagy tervének: *Az ember tragédiája* lefordításának. Egyformán írt izlandi és norvég nyelven, Madách művét ez utóbbira fordította, szövege azonban, amelyből nyolc szín készült el, megsemmisült, amikor Norvégiából Izlandba utazott vissza. A vaskos levélcsoomag ennek a fordítói kapcsolatnak a részleteit is tartalmazza.

Egy másik Madách-fordítónak – a finn *Otto Manninen*nek – névjegye őrzi oslói találkozásuk emlékét: mint Ibsen-fordítók találkoztak a centenáris ünnepségen.

Ugyancsak Suomi egy fiának, az 1946-ban elhunyt *Arvid Mörne* neves finnországi svéd, szocialista lírikusnak köszönőlevele Hajdu Henrik skandináv verses antológiájának vételét nyugtázza.

Külön mappák őrzik a lapkivágatokat, amelyek annak a régi antológiának Oslóban, Bergenben, Stockholmban, Göteborgban és Koppenhágában megjelent elismerő recenzióit tartalmazzák, s itt van az új, 1964-ben megjelent kötetnek, Hajdu Henrik *Skandináv költők* c. gyűjteményének sajtóvisszhangja is. A könyvespolcon pedig, a számtalan dedikált mű között, a díszhelyen az az ötvenegy, bőrbe kötött, remek nyomdatechnikával előállított kötet, amely kétszáz év dán irodalmának prózai, verses és drámai gyöngyszemeit tartalmazza, a dán kormány ajándéka a hetvenöt éves műfordítónak. Mellette három antikvár kötet: a dán kultuszminiszter személyes ajándéka – Pontoppidan első művének első kiadása.

... A riporter, aki maga is magyar műfordító, kicsit saját örömeinek és elégtételeinek érzi, hogy szakmáját és hazáját távol északi országokban ennyire megbecsülik.

FERENCZY BÉNI rajza

Zenei levél Budapestről

Az 1965/66-os hangversenyévad után szokás szerint a szabadtéri koncertek felé fordult a közönség figyelme. Számtalan helyen tartanak ilyen hangversenyeket, az igazi színvonalat azonban még mindig a Károlyi-kertben és a Kiscelli Múzeum parkjában megrendezett zenei estek képviselik. Állandóak a hangversenyek a Városmajorban, a Halász bástyán, sőt, a Vajdahunyad-várban is, ezeknek azonban inkább – korántsem lebecsülendő – népszerűsítő szerepük van. A szabad tér akusztikai viszonyai sehol sem túlságosan kedvezőek, a finomabb hangok elsikkadnak, s kivált érvényes ez azokon a helyeken, ahol nincs olyan aránylag modern, jó mikrofon, mint a Károlyi-kertben. Elsősorban ezért népszerűek az itt megrendezett hangversenyek, no meg azért, mert valami szokatlan kedélyesség uralkodik a környéken (stilszerűen illett ide Willy Boskowsky Strauss-estje). A közönség pedig, úgy látszik, szereti a cigarettafüstbe és buszlármába kevert koncerteket. Idén az időjárás ugyan alaposan megtréfálta a szabad tér kedvelőit, alig akadt olyan hangverseny, melyet teljesen „nyugodt” légkörben lehetett volna megtartani, nem egyszer arra kényszerültek a rendezők, hogy az Erkel Színházba „telepítsék át” a tervezett zenekari estét. Ezek az izgalmak nem használtak a hangversenyek színvonalának.

A hangversenyrendező szerv, az Országos Filharmónia műsorpolitikája sem használt a nivónak. Helyes, hogy minden erejükkel – anyagi lehetőségeikkel is – a szeptember végén kezdődő Budapesti Zenei Hetek programját akarják megemelni, s ezért a nyári évadra szinte alig hívnak vendégművészeket. Helyes, mert művészeink egy része máskor alig jut dobogóra, s nem adhat számot rendszeresen fejlődéséről, megtett útjáról. (Némelyikük szereplése ezért is hatott a felfedezés erejével.) A hangversenyek műsorát azonban nem szabadna csak a jól „bejátszott” klasszikus művekre alapozni. Aligha lehetne kedvezőbb lehetőséget teremteni arra, hogy az őszi újdonságokat, esetleg a bemutatókat itt, a Károlyi-kertben vigyék először a közönség elé. S ha erre nincs lehetőség, miért nem fűjük le a méltatlanul ráakódott port zeneszerzőink jó néhány alkotásáról? Még a modern zene ádáz ellenségeit is elgondolkoztathatja, hogy a Károlyi kert tizenhat hangversenyén nem akadt magyar bemutató, s „felfedezés” sem. *Honegger: Zeneszerző vagyok* című önvallomásának keserű szavai ötlenek az ember eszébe: „A modern zeneszerzőket nagyon-nagyon ritkán játsszák. Hivatkozhatom egy igazán neves akadémikus komponistára. Szimfóniáját nagy sikerrel mutatták be – másodszor mégis csak harminc év múlva játszották”. Vajon nem kellett volna *Jemnitz Sándor, Molnár Antal*, s a fiatalabb évfárat zeneszerzői közül néhányat vizsgálhelyezni a megérdemelt elismerés fényébe? Véleményünk szerint nem kellene „szégyellnünk” világszerte elismert és megbecsült zeneművészetünk alkotásait. Így legfeljebb a magyar közönséggel hitetjük el előbb-utóbb, hogy a mi zeneszerzőinket nem is érdemes hallgatnia, holott a modern zenei estek rendszerint ennek éppen ellenkezőjét igazolják.

A Károlyi-kert s általában a szabad tér hangzásviszonyai elsősorban az *oratóriumok* előadásának kedveznek. Ezért vártuk érdeklődéssel *Händel Messiásának* előadását *Forrai Miklós* vezényletével, az egész nyári idény terhére egyedül viselő *Hangversenyzenekar*, a *Budapesti Kórus Gyurkovics Mária, Barlay Zsuzsa, Réti József és Supala Kolozs* közreműködésével. (A mű megszólaltatásának időszerűségét csak növelte, hogy a magyarországi oratórium-kultusz egyik legnagyobbrendű képviselője, a Budapesti Kórus az elmúlt évadban ünnepelte fennállásának negyedszázados jubileumát, és az ünnepi hangversenyek sorából épp a *Messiás* hiányzott, amely pedig egyik bevált előadási darabjuk.) Ez az előadás azonban nem végződött egyértelmű sikerrel, inkább napjaink egyik égető – és korántsem véglegesen megoldott – művészeti kérdését, a korhűség problémáját vetette fel. Mert *Forrai Miklós* nagymértékben stilizálta *Händel* oratóriumát, drámai szenvedélyét patétikus sóhajtozássá szelídítette, elementáris ujjongását pedig csupán hangfogóval közvetítette. Ilyen lett volna a *Messiás* a maga korában? Ez az érzelmeket jóformán kikapcsoló előadási hagyomány ösztönözte volna *Adam Hillert*, hogy a nagy angol sikerek után Németországban is előadja a művet? Valószínűleg *Mozartot* sem ilyesfajta elképzelés vezette, amikor elkészítette a *Messiásból* való nagyszerű átiratokat, s *Haydn Teremtése* sem ebben az ihletkörben született. (Arról nem is szólva, hogy éppen a nagy drámai effektusokat kedvelő *Beethoven* mondotta *Händel* művészetéről: Ez az igazság!) De folytathatjuk: a romantika és a „modern” kor is csodálattal és elismeréssel közeledik *Händel* drámai remekeihez, mert mindegyikük az örök emberi értékeket vélte kiolvasni belőlük. Ezért nem szabad *Händel* alkotását egy korszak vélt vagy valószínű zenei kifejezőeszközeivel megközelíteni. Inkább hagyni kell szabadon szárnyalni, hogy így teremtsen rezonanciát a ma emberével. Ezt az előadást és ezt a karmesteri felfogást elhibázottnak éreztük. Pedig *Forrai „érzi” és „érti” Händel mondanivalóját: erről tanúskodott például a sodró erejű Alleluja. Szerettem volna a Jelenkor olvasóinak néhány elismerő szót szólni a máskor kitűnő Budapesti Kórusról, sajnos azonban ezzel várnom kell a következő alkalomig. A szólóénekesek közül Barlay Zsuzsa és Réti József a szokott magas színvonalon szerepelt, Supala Kolozs pedig jelentős nyeresége az oratóriumkultusznak. Annál szomorúbban hallgattuk Gyurkovics Máriát, aki ezúttal sem közelítette meg régi színvonalát.*

Örvendetes fejlődésről tanúskodott a *pécsi Liszt Ferenc kórus* (karigazgató: *Antal György*), amely *Lukács Ervin* baljós előjelekkel induló koncertjén (csak hosszas kíséssel kezdődhetett el az Erkel Színházban) *Kodály* nagyszabású, a század humanista törekvéseit magasfokú szintézisbe egyesítő *Psalmus Hungaricus*-át szólaltatta meg. A műről aligha mondhatunk újat, legtalálébban talán éppen *Cserna Andor*, *Kodály* művészetének egyik leghevesebb ellenzője jellemezte a bemutató után: „Azokba a tiszta, nemes művészi magaslathoz emelkedik, amelyek csak egy Bach mértékével érhetők el”. Kétségtelenül a század zeneirodalmának maradandó remeke a Magyar zsolnárt, s a pécsi kórus igazán méltó feladatra vállalkozott megszólaltatásával. Tolmácsolásuknak friss, csillogó szépsége, az énekhangok kristálytisztá szárnyalása, s kivált a szoprán szóló csiszolt összhangja megérdemelten adatott rendkívüli sikert. Ezzel a szereplésével az énekkar magas művészi színvonalon képviselte Pécs művészeti életének eredményeit és gazdagságát. Örömmel hallanánk őket a következő évadban is Budapesten valamelyik nagy oratórium főszereplőiként. (A szólista Réti József ezúttal is tökéletesen helyt állt.)

Haydn Az évszakok című szerzeményét *Kórody András* vezényelte a *Fővárosi Énekkar* (karigazgató: *Péter József*) élén. Ez a remekmű a zenei klasszicizmus egyik legkölteibb alkotása. Néhol pedig mintha a romantika érzelmi gazdagságát is előlegezné. Ez a belső lüktetés, vissza-visszatérő kettősség a magyarázata, hogy megszólaltatása rendkívül igényes karmesteri feladat. *Kórody Andrásnak* ezúttal nem mindenütt sikerült teljesen feltárnia a mű mondanivalóját, igaz, a Fővárosi Énekkar sem támogatta a megszokott magas színvonalon, s a szólisták is elmaradtak a várakozástól.

*

A *zenekari estek* sorát az elmúlt évad felfedezettje, Sirokay Zsuzsa nyitotta meg, aki *Ferencsik* János kíséretében (s ez már maga is jellemzője tehetségének) *Schumann a-moll zongoraversenyét* adta elő. 1841 és 45 között, tehát a zenei romantika virágkorában született e mű, s előadásában manapság kétféle felfogást figyelhetünk meg. Az egyik a romantika szenvedélyes pátoszát hallja ki belőle, a pillangók és karneválok Schumannját, aki a hangok zsongásába feledkezve így írt egyik vallomásában: „Ha az ég élénk fantáziával ajándékozott meg, magános óráidban bizonyára gyakran ülsz majd zongorád mellett, mintegy lebűvölten, míg bensőd harmóniáit kimondani akarod, és minél homályosabb előtted az összhangzatok világa, annál mélyebben érzed magad bevonva a mágikus körbe. Az ifjúság legboldogabb órái ezek”. Ez a boldogság, derűs felhőtlen szépség azonban nem adna teljes képet a műről. Mert leveleinek gyűjteményében 1845-ben, tehát a zongoraverseny befejezésének esztendejében így vall önmagáról Schumann: „Az idő, mialatt nem hallott felőlem, igen rosszul telt el számomra. Sokszor voltam súlyos beteg. Sötét démonok uralkodtak rajtam”. E „sötét démonok”, elmebajának szorongató hírnökei is ott ólálkodnak a zongoraversenyben. (*Richter* csodálatos tolmácsolása éppen ezt a világot tárja fel torkot szorító hitelességgel.)

Az a-moll zongoraverseny tehát a szomorúság és a derű metszéspontjában keletkezett, s talán éppen ez a kettősség avatja a zeneirodalom egyik nagyszerű alkotásává. Sirokay Zsuzsa tolmácsolásában mindkét érzelmi réteg a helyére került. Nem csak a leírt hangokat szóltatta meg, hanem a mű belső, fenyegető látomásokat kivetítő világát is hitelesen tárta fel. Ez a tolmácsolás már nem egy ígéretes tehetség indulásáról vallott, hanem a beérkezett művész új magaslatoz meghódítására induló útjáról.

Lukács Ervin már említett kitűnő hangversenyén lépett fel a nyári évad egyik legrangosabb vendége, *Monique de la Bruchollerie*, francia zongoraművész. Teljesítményét nem mérhettük le teljesen objektíven, inkább részvétellel figyeltük a gyarló zongoraszékkel folytatott, meg-megújuló heroikus küzdelmét. A helyzetet csak egy kotta párnává válása mentette meg, kérdés, máskor elég lesz-e ennyi a botrány elkerülésére. A művésznő *Saint Saëns* nálunk sajnos igen ritkán játszott *V. zongoraversenyét* szóltatta meg. – *Saint Saëns* nevét nálunk kevesen ismerik, pedig ez a kitűnő francia művész elméleti alkotásaival is jelentősen gazdagította az európai zenekultúrát, arról nem is szólva, hogy a francia nyelvterület számára ő tárta fel Liszt szimfonikus költeményeinek szépségét és Bach nagyságát. Egyéniségére talán az a kis ver-sike a legjellemzőbb, melyet a róla szóló tanulmányában *Romain Rolland* idéz. A költeményt *Saint Saëns* akkor olvasta fel, amikor ötvenéves zeneszerzői jubileumát ünnepelték a Pleyel teremben:

... Hallom egyre még
A taps zaját, melyet – különös érzet –
Gyermek szemérmem piszkos sárnak érzett,
Amelynek árja elnyel; féltem tőle,
Ravaszul néha kitértem előle,
Ridegséget színlelve...

S ahogy egyéniségén végigvonul e kettősség: a siker kívánása, s valami görcsös, sokszor bénító merevség, ugyanúgy kettős a jelentősége a zenetörténetben is. A francia zene számára az ő művészete a klasszikus korszak betetőzése, az európai zene viszont inkább szerkesztésének klasszikus tisztaságából vett át sokat. Esményei, elvei a humanizmus egyik nagy alakjává tehetők volna, ha ugyanakkor nem akadtak volna egyéniségének korlátai is. *Romain Rolland* írja ezzel kapcsolatban: „Erkölcsei arcképének legegényibb vonása szerintem valami mélabús sóvárgás, amelynek forrása a végső megsemmisülésnek meglehetősen keserű érzése, kissé beteges fáradtság rohamaival, amiket a szeszélyes humor, az ideges vidámság rohamai, s a paródiának, a burleszk-

nek, a groteszk komikumnak szeszélyes kedvtelése szokott követni". E sorokat olvasva, s művét hallgatva tudatosul csak bennünk, miért kellett eljönnie *Sztravinszkij* őseréjű forradalmának, s miért kellett *Kodálnak* és *Bartóknak* a néphagyomány megtisztító forrásához járulnia...

A zenekari hangversenyek között igen érdekes következtetésekre adott alkalmat *Németh Gyula* és *Gabos Gábor* közös estje. – Gabos Gábor egyike legtehetségesebb zongoristáinknak, de játékát egyre inkább görcsbe szorítja az úgynevezett „objektív iskola”. A zene azonban nem lehet a végsőkig, minden taktusában „értelmezett” és „értelmezendő” feladat. Van spontaneitása, önerejéből való előrehaladása is, melyet csak akkor érezhet előadója, ha belefeledkezik az alkotásba, s szinte viteti magát a hangokkal. Éppen Mozart zongoraversenyeire utalt a világhírű karmester *Bruno Walter* (aki kitűnő zongorista is volt), amikor a zene „öntörvényeiről” írt. Mozart zongoraversenyeinek kristálytisztasága szépsége, belső logikája vesz el, ha az előadó az alkotás egészét részekre, külön értelmezett egységekre bontja. (Hasonló jelenséget figyelhattunk meg az utóbbi időben a lengyel zongoristák *Chopin*-tolmácsolásában is. ott is a mű értelmi és érzelmi egésze vesz el, amikor a részekre esik a főhangsúly.) Ezért éreztük Gabos Gábor tolmácsolását a mozarti zene lényegével ellenkezőnek. Nagyön helyesen írta egyik kritikusa, *Pernye András*, hogy „jelenleg fejlődésének szerencsétlen korszakát éli”. Reméljük, hamarosan ismét a zene folyamatára összpontosítja figyelmét, s nem reked meg a részletek megoldásánál.

Németh Gyula, az est karmestere éppen az ellenkezője Gabos művészi alkatának. Ízig-vérig romantikus, ott is szereti az érzelmek gazdagságát feltárni, ahol kevesebb többet mondana. *Vivaldi a-moll concerto*jának kíséretében is féltünk ettől, de tolmácsolása igen szerencsésnek bizonyult. Kiemelte a mű motívikus gazdagságát, amely mögött fátylasan hullámszik a velencei tenger, s a felhők mögül éppen felsejlik a hold. Daloló szépség ez, melyet mind a karmester, mind a két nagyszerű hegedűművész *Tátrai Vilmos* és *Molnár Ágnes* jól éreztetett.

A bevezetésben Honegger keserű jóslatát idéztük a „lejárt” klasszikusokról. Németh Gyula azonban mintha éppen ezzel a nézettel polemizált volna, olyan újszerűen, szépen szólaltatta meg *Beethoven Hetedik szimfóniáját*. Hiába írta erről a műről annak idején Schumann apósa, hogy „ittas ember alkotása”, ma Beethoven egyik legnépszerűbb, ha nem legnépszerűbb szimfonikus alkotása. Az egyik érdekes, szellemes magyarázat szerint komponálása idején Beethoven gyakran forgatta *Homérosz Iliászát*, és a költemény daktílusainak dobogását érezni az utolsó tétel parttalan száguldásában. Németh Gyula tolmácsolásában is elsősorban a szimfónia klasszicitása érvényesült, s az utolsó tétel szilaj vágatásában ő is szabadon hagyta érvényesülni a görög versforma lüktetését. Gondolom, ezzel a szereplésével Németh Gyula végre meghódította a maga számára a zenei klasszicizmust is.

Beszámolónkban természetesen nem törekedhettünk teljességre. Nem szóltunk a Károlyi-kert összes hangversenyeiről, s a Margitszigeten bemutatott újdonságokról sem. *Eck Imre* koreográfiájával került itt színre *Gluck Don Juanja*, majd rangos művészek közreműködésével *Strauss* népszerű *Denevére*. Az előbbi méltatása, s általában a klasszikus hagyaték modernizálásának kérdése maga többet igényelne, mint e beszámoló terjedelme, az utóbbit pedig, noha a második felvonás koncertjét nagyszerű vendégművészek fellépése élénkítette, mégsem érezzük a zeneművészet „nagy” alkotásának. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy népszerűsége miatt alábecsüljük.) Inkább azokról a zenei estékről szoltunk, melyeknek műsorán valami érdekesség szerepelt, vagy előadás közben figyelhattunk fel olyan jelenségekre, melyek a ma zeneművészetének és zenetörténetének problémái. Magyar bemutatókról ezúttal – és ezt nem győzzük sajnálkozva említeni – nem szólhattunk. Reméljük, hogy következő, a Zenei Hetekről szóló beszámolónkban erre is sor kerül...

Fölszállott a páva

Egy somogyi dallam útja

Zeneművészetünk két nagy alkotása dunántúli talajban gyökerezik. Kodály Zoltán egy, a zala-somogyi végeken megőrződött ezeröttszáz éves dallamra építi fel Ady Endre versére komponált kórusát, ugyanerre a dallamra ír szimfonikus zenekari változatokat.

A somogyi Páva-dallamot ma már valamennyi iskolásgyermek tudja, minden népdalkedvelő felnőtt ismeri. A gyűjtő hatású Énekkari Páva gyakran szerepel hangversenyeken, rádióban. Kevésbé közismert a Zenekari Változatok, pedig ez a remekmű a páva-jelképezte eszme- és gondolatkörnek legmélyebb, legteljesebb kifejtése s így a népdalnak és a kórus-feldolgozásnak betetőzése.

A páva-madár népköltészetünk legszebb szabadság-jelképe. Számos népdal és népballada rengeteg változatában fordul elő Zalától Csíkiig és Gömörtől Szerémig a magyar nyelvterület minden táján. Népünk különböző dallamokra énekli, ugyanakkor ezekre a dallamokra sok másféle szöveget is dalol. Az effajta kötetlenség, változékonyság minden szájhagyománynak alapvető tulajdonsága.

Megszövegezésben, helyszín és időpont tekintetében rab-énekeink igen sokfélék, hisz annyi névtelen rab élményét fejezik ki, s még többek száján alakultak-változtak. A bennük szereplő madárnak azonban határozott feladata van. Ez a madár többnyire páva, néha holló, hattyú, daru, fecske, gólya, vagy egyszerűen csak madár, kismadár. Szerepe, rendeltetése: a rab üzenetét (levelét) viszi annak otthonmaradt szeretteihez (A); vagy vizet visz (merít) a raboknak (B); vagy pedig szabadulásukra száll a vármegye házára (falára, tömlőc oldalára stb.) (C). Ízelítő a változatok tengeréből:

1. (A)

Szállj le, páva, szállj le
Vármegye házára,
Hogy írjak cédolát
Mind a két szárnyadra

Vidd a galambomnak
Vigasztalására,
Mondd, hogy visszatérek
Innét nemsokára.

Ha kérdi, hol vagyok,
Mondjad, hogy rab vagyok,
Barassó piacán
Térdig vasba vagyok.

Térdig vasba vagyok,
Könyökemig láncba,
Telem rosszul telik
Idegen országba.

(Nagygalambfalva – Porumbenii-Mari, Udvarhely m. – Románia, Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtése. Közölve: Magyar Népköltési Gyűjtemény III. kötet Székelyföldi Gyűjtés. Budapest, 1882. 87. old.)

2. (A)

Amott van egy nagy ház,
Törvényszék a neve,
Abban van egy asztal
Zölddel leterítve.

Abban van egy asztal
Zölddel leterítve,
Rajta van egy pohár,
Méreggel van tele.

Akárkié legyen
Az a tele pohár,
Csak énértem jönné
Egy hirtelen halál!

Szállj el, fecskemadár,
Gömörön keresztül,
Mondd meg az anyámnak,
Hogy be vagyok zárva.

Mondd meg, hogy itt vagyok,
Mondd meg, hogy rab vagyok,
A miskóci fegyház
Vaságán hervadok.

Térdig bevasalva,
Könyékig a vérbe,
Szemem be van esve
A nagy sötétségbe.

Deszka a nyoszolyám,
Tégla a vánkosom,
Kigyók, békák szeme
A gyertya-világom.

(Kiskovácsvágása – Kováčová, Gömör m. – Csehszlovákia, 1940. Vargyas Lajos gyűjtése. Közölve: Csanádi – Vargyas: Röpülj Páva, Röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok, Budapest, 1954. 364. old.)

3. (A)

Nincs énnéköm dunyhám, párnám,
Léheverők subám szárnyán.
Tömlőc testömet rothasztja,
Nagy bú a szívemét rontja.

Gyulán vagyok az fogságba,
Lakat alá vagyok zárva.
Vigyétök rózsámnak hirül:
Holtakkal vagyok égyszínű.

Szájj' lē tē fekete föcske,
Vidd el az én leveletem,
Röpülj véle árvo módra,
Tödd a rózsám ablakjába.

Hogyha kérdik: honnan jöttél,
Kinek a postáján löttél,
Mondd mög, hogy én szögény rabé,
A tē kedves galambodé.

((Csurgónagymarton, Somogy m., 1922. Kodály Zoltán gyűjtése.))

4. (B)

Rászállott égý hattýú
Vármegye házára,
Mozsdóvizet hozott
A rabok számára.

Rab vagy rózsám, rab vagy,
Én és beteg vagyok,
Ha tē mégyszabadulsz,
Én és meggyógyulok!

(Hertelendytalva – Vojlovica, székelý telepés község, Torontál m. – Jugoszlávia, 1940. Kiss Lajos gyűjtése.)

5. (C)

Röpülj, páva, röpülj
Vármegye házára,
A szegény raboknak
Szabadulására.

Lészállott a páva
Vármegye házára,
De nem ám a rabok
Szabadulására.

(*Surd, Somogy m. – Zala m., 1935 36. Seemayer Vilmos gyűjtése.*)

6. (C)

Fölszállott a páva
Vármegye házára,
Sok szegény legénynek
Szabadulására.

Ha kiszabadulok,
Oly fogadást teszek:
Mindennap háromszor
A templomba megyek.

Rab vagyok, rab vagyok,
Szabadulást várok,
A jó Isten tudja,
Mikor szabadulok.

Először anyámért,
Azután apámért,
Utoljára pedig
A kedves rózsámért.

(*Kórógy – Korodj, Szerém m. – Jugoszlávia, 1910. Garay Ákos gyűjtése.*)

Balladáinkon túl népköltészetünk líráját is át- meg átszövik e madármotívumok, a rab-énekekhez hasonló rendeltetéssel.

Ady Endre szerencsés kézzel tapintott népdalaink legjellemzőbb, legkölteibb szabadság-motívumára. S nem véletlen, hogy Kodály Zoltán a sok dallam közül éppen a nyugat-somogyi Surdról előkerültet választotta ki. Nemcsak valamennyi páva-szövegű dallam közt, hanem a magyarság teljes dallamanyagán belül is ez népzeneink régi stílusának egyik legtisztább képviselője, a zenében ősi-magyar-népi sajátosságok legklasszikusabb összefoglalója. Erre a dallamra csakugyan ráillenek Kodály szavai: „*Mint a nyelve, a magyarnak zenéje is szűkszavú, lapidáris. Kis terjedelmű, nagy súlyú remekművek sora. Pár hangnyi dallamok mintha kőbe vésve állták volna századok viharát.*” Hogy Páva-dallamunk valóban századok, sőt: másfél évezred viharát vészelte át, arra közvetlen bizonyíték a nyelvrokon *mari* néptől (régebbi nevükön: *cseremis*) előkerült változata. Közvetett bizonyíték pedig, hogy a szerkezetileg és hangnemileg Páva-típusú dallamok (az A⁵ A⁵ A A-szerkezetű ötfokúak) népzeneink gerincét, legjellemzőbb törzs-anyagát alkotják; ez a törzsökös dallam anyag különbözik legjobban a környező népzeneinknek és a hazai népies műzenének dallamvilágától.

A társadalmi szabadságról oly költői szavakkal éneklő szövegnek és a népi, nemzeti jelleget oly klasszikusan összegező dallamnak társítása mély értelmű, széles távlatú állásfoglalás. Hitvallás arról, hogy forradalmi tartalom és nemzeti forma, szabadság és magyarság egymástól elválaszthatatlan összefüggő egészet alkot. Ehhez járul, erre épül vers és zene tudatosan megkomponált egysége Ady és Kodály közös parafrázisában, az Énekkari Pávában. Amint a költemény a népdal szavaival indul és végződik, úgy a kórusmű is a népdal dallamával kezdődik és zárul. S ahol a vers a népi szöveget bontja-fejti ki a művelt költő megfogalmazásában, ott a zene is a népi dallamot fokozza-fejleszti tovább a műzene formáló-eszközeivel. Így valósul meg betetőzésül naiv néphagyomány és öntudatos nemzeti művészet egysége. Ettől annyira átütő erejű a Kórus-Páva, innét az a belső tűz, mely éneklőit és hallgatóit átjárja.

A Páva-dallam a legegyszerűbbtől a legnagyobbig tehát három megfogalmazásban teremődik újjá.

Első a Kétszólamú Ének (*Bicinia Hungarica* II. füzet 72. sz.), mely szövegben és időtartamban alig lépi túl az eredeti kétversszakos surdi népdalt. Térben nyílik szélesebb távlat, és nő a mondanivaló súlya az egymást ismétlő-fokozó szólambelépésekkel, melyet a kétszólamú szerkesztésnek e dallamhoz legillőbb vállfajával, az alsó kvintkánonnal hoz létre Kodály. Semmilyen más eszköz sem volna egyszerűségében ennyire kifejező, ilyen művészi hatású. E darab: magyar néphagyomány és európai zenekultúra miniatűr ötvöze; megtestesülése a kodályi programnak, mely szerint: „*Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremiszt fogja, másikat Bach és Palestrina.*” A nagyobb Pávától csupán méretben különbözik, nem fajsúlyban. Még nem önálló szám, mint a Kórus és a Zenekari Változatok; műsorban éppúgy Bicinium-társakat kíván maga mellé, mint ahogy csokorba kívánkoznak az egyszerű vagy egyszerűen feldolgozott népdalok is.

A Kórus-Páva magában álló remekmű, nem is egy értelemben. Nincs több példa költőnek és zenésznek ilyen vállalkozására, népi szövegnek és népi dallamnak ehhez fogható együtt-kifejtésére. Mert a tette hívó, szabadságra-ébresztő többi Kodály-kórus népdalidézete nélkül zendíti meg Zrínyi, Berzsenyi, Kölcsey, Petőfi szavait. És vannak remek feldolgozások, de történelmi-társadalmi súlyukban Pávához nem mérhető dallamokra, szövegekre. Egyszeri csoda a Kórus-Páva műzenei fogalmazásmódja is: az énekhangokra írt többi feldolgozásban az eredeti népi dallam mindig jelen van a változó kíséret mellett, itt viszont egyre tovább fejlődő, egyre szabadabb variációk képződnek, melyekben dallam és kíséret megszűnik, illetve összeolvad. Eggyévált zenei szövet szegődik Ady szavaihoz, melyben összhang és ellenpont, ritmus és dinamika pillanatnyi alakulása követi, fejezi ki és hevíti izzóbbra a mondanivalót.

Ady verse és Kodály kórusa egyfajta konkrét kifejtése a Páva-tematikának. A Páva-dallam jelentősége és mondanivalója ezzel még egyáltalán nem fejeződött be. Kodály azért nyúlt újra e témához, hogy a benne rejlő népzenei, néprajzi, történelmi tartalmat teljes egészében kifejtse és élénk állítsa az erre legalkalmasabb műzenei formában, a hangszeres variáció-sorozatban. Műve még messzebbre nyúl, még előbbre mutat, mint az Ady-kórus: a magyar életnek, magyar léleknek teljes színkáláját mutatja be, történelmünk lapjait eleveníti fel, átfogó képbe foglal múltat és jövőt.

A mű külső képe: Bevezetés, Témabemutató, Tizenhat Variáció és Finale. A mondanivaló belső beosztása ettől eltérő, mint ahogy sok költemény mondatainak, mondanivalójának tagolása sem egyezik meg okvetlenül verssorainak, versszakainak határaival. Alapjában véve három főrészt különböztethetünk meg, erre utal a mű mottójával felírt három versszak:

Röpülj, páva, röpülj
Vármegye házára,
A szegény raboknak
Szabadulására.

Fölszállott a páva
Vármegye házára,
Hej, de nem a rabok
Szabadulására.

Fölszállott a páva
Vármegye házára,
A szegény raboknak
Szabadulására.

Az első főrész magába foglalja a bevezető ütemeket, a téma bemutatását és az első tíz variációt. Ez a szakasz nagyjából a szimfóniák, versenyművek lassú bevezetésének, a rákövetkező kezdőtétel-expozíciónak és scherzo-tételüknek felel meg. A Bevezetésben szinte szemünk láttára hívódik-varázslódik elő a Téma. Ezt követi tíz, alapjában derűs hangulatú Variáció. Az alapjellegben belül kis árnyalatok váltják vagy fokozzák egymást. Nincs köztük két teljesen egyforma: hetyke, büszke, szenvedélyes, szemlélődő és játékos jelleg váltakozik. Az élet világos színei, a gyermek- és ifjúkori izek uralkodnak ebben a szakaszban.

Parlando. $\text{♩} = 71$.

Rin pill pa-ra, rin pill

Pa-ra mán gye ha-ra

A sötétség ra-ba-ra

Sza-ba-da-ta-ra-ra. ~)

Szord (Somogyi), Varga Pál Síp, 56 éves
1935. II. 2. - Szeméj Vilmos.

Fonografon is felvéve / H. T. K. 23/2 hangszóró.

az Lakodalmi és szertartási zenei könyvben.

Többtételes műve közepe táján találjuk a „Lassú Tétel”-t, szonátatételekben pedig az ún. kidolgozási részt. Itt szólalnak meg a tünődés, tépelődés, fájdalom vagy a küzdelem, összecsapás hangjai. Nem ritka az elégikus vagy drámai hangvétel. Ennek megfelelően a Zenekari Páva középső része nagyivű, tragikus változatokból áll. Könny, vér és gyász: mindből bőven kijutott a magyarságnak történelme folyamán. Ezeknek állít emléket a XI–XII–XIII. Változat. Az első fenségesen fájdalmas, hősi múltba néző; a második keserűen-kegyetlenül megrázó küzdelem és elbukás zenei freskója, majd a hősöknek kijáró gyászinduló borít rájuk szemfődelet.

A gyász mélyéből indul a harmadik rész, hogy a mű legvégére a győzelem magasába érjen. A XIV. Változattól kezdve lassan-lassan minden magához tér, új életre támad, friss erőre kap, jó kedvre derül. Fokozatosan emelkedő-erősödő remény és bizakodás visz télből tavaszba, a Finale örömmünepébe, az előre megálmodott győzelembe. Teljes zenekari fényben ragyog fel újra a Páva-dallam, hirdetve egy szebb, igazabb, boldogabb kort: minden szegény, minden rab szabadulását.

Aki a Zenekari Pávát hallja, azt újra meg újra átjárja Bartók Béla szavainak igazsága: „Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben. Ezek a művek: hitvallomás a magyar lélek mellett. Külső magyarázata ennek az, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite népének építő erejében és jövőjében.”

VÁRKONYI NAGY BÉLA: Vázlat Bárdosi Németh János
portréjához

SZÓDY SZILÁRD: Mezei András: Legendák születésben

NAGY L. SÁNDOR: Kilátó 66

MITZKI ERVIN: Békés Sándor: Áradás

Vázlat Bárdosi Németh János portréjához

„Fia vagyok a földnek, mégis
enyém a véghetetlen ég is,
a végletek közt biztos állok.

Az én hősom nem a világot,
magát akarja maga ellen
megszervezni a szeretetben.”

1.

Az *Önarckép* című szonett két terzináját idézem. Egyszerű hangvétel, keresetlen formanyelv, de minden szónak súlya, megfellebbezhetetlen értelmi ritmusa van. Találóbát, őszintébbet, igazabbat aligha mondhatott volna magáról a költő. Ahogy újra meg újra átnézem a negyvenesztendős lírai munkásságból összeállított válogatást, valami arra készítet, hogy többször is fellapozzam ezt a verset. A lényegét mondja el Bárdosi Németh Jánosról. Kulcsot, sőt, pontos helyrajzi számot ad a kezembe a költő művészi-emberi jegyeinek, szellemi tartásának feltárására. Akkor is tudnám, hogy kivel állok szemben, ha személyesen sosem találkoztam volna vele. Ám vagyunk itt egynehányan, akik huzamosabb ideje számontartjuk ezt a sajátos életpályát, ismerjük forrásait, céljait, gondjait, versbe-kívánczó mondanivalójának belső rugóit, a szemhatárt, amelyet ez a költészeti átfog, s mindazt, ami birtokosát rokonszenvesse, megbecsültté teszi számunkra.

Számomra a Janus Pannonius Társaság kiadásában 1941-ben megjelent *Szegény ország* jelentette az első ismerkedést Bárdosi Németh János költészetével. *Móricz Zsigmond* adta kezembe a kötetet azzal a megbízással, írjak róla érdeme szerint a *Kelet Népe*-be. Ma is fenntartom mindazt, amit annak idején a versekkel kapcsolatban leszögeztem. Azt olvastam ki belőlük, amit sokéves külföldi barangolás után hazatérve magam is lépten-nyomon tapasztaltam. A táj, amely itthon fogadott – „szép volt és szomorú”. Felemelő és ugyanakkor megdöbbentő. Ez a fájdalmas kétarcúság kapott érzékletes megfogalmazást Bárdosi Németh lírájában. A pannoni vidék harmóniát sugalló bensősége, s a tájban élő ember elesettsége. Az eszményített, már-már idillikusan ábrázolt természeti jelenségek mögött vészterhes felhők gomolyogtak: az ország szegénysége, elmaradottsága, egy történelmi múltját bálványozó társadalom, amely utat veszített a fejlődésben, megrekedt a feudalizmus kátyúiban. A húszas évek során csoportosan fellépő népi írók színe-java ennek a tarthatatlan állapotnak felszámolását sürgette írásaiban. Érthető, hogy e korszak költészetében a *politikum*, az *erős közéleti érdekelttség*, a *nép életérdekeiért bátran vitázó szellemi alapállás* volt a domináló elem. Bárdosi Németh János a maga módján hallatta szavát a pályatársak körében. Hol kibékíthetetlen szenvedéllyel, berzsenyis éllel, korholva, pörölve; hol lágyabb, elégikus hangon, befeléforduló daccal, de mindig a valóság talaján állva, az egykori jobbágyok leszármazottjának ösztönös megérzésével.

A *Vacsoracsillag* első ciklusaiban (*Hajnali udvar*, *Rög és lélek*) az olvasó meglehetősen bő izelítőt kap a költő korábbi alkotókorszakainak terméséből. Néhány kiemelkedő vers címének az említése is elég, hogy egyértelmű választ kapjunk a kérdésre, melyik táborban állt a szerző a gyors ütemű faszálódás s az annak nyomában kibombant vilákrízis lélekörítő napjaiban. (*Magyar vidék*, *Apám*, *Öreg koldus*, *Nehéz föld*, *Szorongó múzsa*, *Iszonyat* stb.) A nemes szándék, az emberség tüzének állandó élesztése teszi ma is értékessé ezeket a költeményeket. Persze mindenfajta válogatásnak van egy adekvát hiányossága: valami elkerülhetetlenül kimarad belőlük. A magam részéről még helvet szorítottam volna a gyűjteményben néhány régebbi versnek, főleg a *Szegény ország* anyagából. Teszem fel a *Találkozás a prófétával* címűnek, amelyben a kaszálni induló paraszt az égen suhanó repülő láttán gyanakvással és félelemmel tekint a magasba, akárcsak napjaink embere az atomtölteteket szállító nehézbombázókra:

„Köszöntött. Én is köszöntöttem.
Fent repülő szállt a ködökben.

Dögmadar! Szólt és messze nézett.
Szemében vád volt, nem ígézet.

Hiába szóltam: nagy az ember!
„Nemrég hányt vért vagy kilenc tenger.

Minden országon bordát törtek,
Bemocskolták az egész földet!

Őszi lomb lett a szüzek válla.
Drótsövény az Isten szakála...”

Ugyanez áll az *Altöldei utazás*-ra. Ebben az 1937-ben írt versében Bárdosi Németh víziószerűen felvillantja a jövő képét, az epedve várt új haza ígéretes arcát:

„

Hogy egykor minden csíra szárba szökken
és minden élet megleli a fényét,
s a kis tanyák közt kigyúl majd a csillag,
mely, mint a versben ama éjszakán,
egy új világot indít fordulatra.”

Egy másik verse művelődéstörténeti vonatkozásaival kelti fel figyelmünket (*Pest felé*). Ezt is érdemes lett volna átmenteni az új válogatásba. Ilyen strófákat találunk benne:

„Itt Pesttől messze setét már az út.
Nyárfák suhognak, sirdogál a vágy.
Ó büszke város, egyszer hallanád,
Hogyan sírnak a nyárfák és zsaluk.

.

Akkor lesz egyszer boldog ez a föld,
Ha fény és siker mindenütt fakad:
A pesti fán, a kis tanyák alatt,
Ha mindenütt a lélek tyúkja költ.”

A nyárfák és zsaluk csak szimbólumok ebben a versben. Nem a fővárosvidék-ellen-tét sokszor türelmetlenül felbolygatott általános problémáit veti fel benne a költő: *a magyar vidék gúzsbakötött, egyhelyben topogó szellemi életének fájdalma csordogál a sorok között, a kulturális decentralizáció jogos igénye*. Irodalomtörténeti érdekesség ez a poéma, emlék a vidék spirituális felemelkedéséért folytatott harc hőskorából. Dunántúli vonatkozásban Bárdosi Németh János egyik jelentős képviselője ennek a múltban sokszor félvállról kezelt küzdelemnek.

3.

Megnyerő közvetlenség, mértéktartás, nyíltság, szív-meleg hangvétel árad a költő verseiből. Mint ember is ilyen. Az első pillanattól rokonszenves. Íme egy kedves mozzanat az első találkozás napjaiból: 1942-ben szabadságom egyrészét Szombathelyen töltöttem. Gyermekkorom óta ismertem a várost, közvetlen környékét, Rohoncot, az Őrséget, ahonnan apai ágon elszármaztam, nem volt szükségem „idegenvezetőre”, de Bárdosi Németh az első órától mellém szegődött. Szerette a gyakori jövés-menést, séta közben volt igazán elemében. Egy alkalommal bejött értem a Palace kávéházba, nézgette az épp befejezéshez közeledő sakkpartimat, aztán a következő szavakkal csalogatott a szabadba:

– Gyere, most kimegyünk egy kicsit Berzsenyihez!

Nem volt nehéz kitalálnom, hogy Berzsenyi Dániel szombathelyi szobrához invitál. Költőnk egy egész életre szóló eszményképére talált Berzsenyiben, nem tudom hányszor állt meg a nagy klasszikus szobra előtt, de akkor szemtanúja voltam az arcára kiült alázatnak. Tisztelete, hódolata belülről, lelke mélyéből sugárzott, nem volt benne semmi póz vagy alkalom-szülte ünnepélyesség. A barátság szálai akkor fonódtak köztünk szorosabbra.

Ha már szóba került a lírai eszménykép, nem árt megemlíteni, hogy a niklai remete a verstermelés érlelése, betakarítása terén valamivel szerencsésebb helyzetben volt, mint XX. századbeli utódja és tisztelője. Berzsenyinek a hajdani udvarház, a jól-rosszul kezelt birtok az egyre szaporodó gondok közepette is biztos bázist jelentett: búvóhelyet, műhelyt, amelyben nyugodtan alkothatott. Bárdosi Németh a élet árnyékos oldalán fejlődött költővé, s csak nagy ritkán tehette azt, amit szeretett volna.

Sorsának alakulására jellemző, hogy anyagiak híján az annyira áhitott tanári oklevelet sem tudta megszerezni. Az ő számára nem annyira a versek, inkább a számok jelentették a megélhetést, pénzügyi vonalon dolgozott egész életében, előbb Szombathelyen, majd Pécsen. Minderről nem valami rosszul értelmezett alibi kedvéért tesz említést, joggal feltételezhető viszont, hogy a számok és álmok világa között létesített ingajarat aligha közlekedhetett menetrendszerűen. A becsülettel vállalt hivatali munka egész embert követelt, teljes odaadást, időt és idegeket, s a vers, a költészet sokszor nem lehetett több, mint rövid kikapcsolódás, patika-mérlegen adagolt édes-keserű gyógyszer. Ha valaki négy évtizedes költői munkásság után kevésnek találja a *Vacsoracsillag-ban* megjelentetett mintegy százhusz verset, számítsa hozzá a válogatásból kimaradt másik százhuszat, s ha akkor is kevesli az eddigi lírai életmű mennyiségét, vegye számításba a költségvetéseket, statisztikákat, mérlegeket – a számokkal telerőtt irodapapír kötetlen fölírásait.

4.

Sok minden van még, ami szervesen hozzátartozik Bárdosi Németh János portréjához, negyvenéves költői-írói jubileumához. A most megjelent ötödik verskötet mellett írt három regényt (*Jégeső, Zsellérek, Napfogyatkozás*), egy tanulmánykötet (*Élet és Irodalom*), 1936–1937-ben ő szerkesztette Szombathelyen az *Írott Kő* című folyóiratot, majd Pécsen 1944–1948-ig Várkonyi Nándorral és Csorba Győzővel együtt a *Sorsunk-at*. Kazinczysebeütésű *irodalom-szervezői* munkássága is jelentős. Mint a Faludi Ferenc Irodalmi Társaság elnöke a provincializmus háttérébe szorítása érdekében megszólaltatta a szombathelyi pódiumon Kosztolányi Dezsőt, Móra Ferencet, Móricz Zsigmondot, Szabó Lőrincet, Kárpáti Aurélt, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, az erdélyiek közül Dsida Jenőt, Tamási Áront, a ma élő írók közül Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Féja Gézá és másokat. Átfogó, folyamatos levelezést folytatott irodalmunk és művészi életünk számos jelentős képviselőjével. Ebből a Móricz Zsigmondra vonatkozó anyag már meg is jelent az író levelezését tartalmazó akadémiai kiadványban (*Móricz Zsigmond levelei*), a többi viszont még kiadásra vár, s bizonyára számos eddig ismeretlen vonatkozást, mozzanatot tartalmaz az elmúlt négy évtized szellemi életéből.

Ha mindezt egybevetjük a kenyérkeresettel járó állandó elkötelezettséggel, lelkes, sokoldalú egyéniség bontakozik ki előttünk. Már nem keveseljük a verseket. Inkább azt kérdezzük: ennyire is hogyan futotta az idejéből?

5.

De hadd térjek még vissza néhány szóra a *Vacsoracsillag-hoz*. A *Szegény ország* megjelenése óta kerekén huszonöt esztendő telt el. Közben a magyar falu s vele együtt az egykori szegényparasztság élete gyökeresen megváltozott. A költő ma már történelmi távlatból nézhet vissza a pályakezdés küzdelmeire, tegnapi célkitűzéseire. Mai mondanivalóját új eszmei tartalmak hevítik: tágabbak, egyetemesebbek. Bárdosi Németh János verseinek mostani válogatásában oldalról-oldalra nyomon követhetjük az új művészi igények érvényesülését. A felszabadulás után publikált költeményeinek élménytartalma változatosabb, gazdagabb, szerkesztésmódja árnyaltabb, képei színesebbek. Tud örülni az új élet szépségeinek (*Unokaöcsém házára*), rendületlenül bízik a jövőben (*Pedig tavasz jő*), hitet tesz a költők elkötelezettsége mellett (*Örzők hűségé*), s az atomkorszak permanens veszélyeinek tudatában sem osztozik a reménytelenség hisztériájában, mert tudja, hogy „a Nap ragyogása / nem húnyhat ki / soha / az emberi szemből”, és ösztönös reménykedéssel vallja a méhek példáján okulva: „... méz, gyümölcs / mégis a munka nyomán lesz. / És ez örök!” (*Nem húnyhat ki, Két szó között.*) Szerelmi lírája a hajdani virágénekek érzelmi légkörét juttatja

eszünkbe, nála a férfias mértéktartás s a játékos évődés, a vonzalom tisztasága, mélyebb emberi értelme kap hangot, ami néha többet mond a testfaló izgalmak olcsó hatást kiváltó fitogtatásánál. (*Egyszerűen és igazán. Négykezes, Hogy velem lehess*, stb.)

Formanyelv szempontjából költőnk a hagyományos verselés híve, ám hiba volna elhallgatni, hogy az utóbbi években fiatalos kísérletező kedvről tesz tanúbizonyságot, s az itt felsorolt írások egyike-másika vagy a Kassák Lajosnak ajánlott *Köszöntő pipaccsal* amellet szól, hogy Bárdosi Németh a „lazább” szerkezetű formai megoldásoknak is avatott művelője.

Rokonszenves költő? Nem, több annál. Jó és komoly költő. Írásaiból példaadó emberség árad. S ha eggyel-mással adósunk maradt ezidáig, azt még pótolhatja. Rövidesen búcsút mond a hivatalnak, a számok birodalmának. Ez arra ösztönözheti, hogy most már maradéktalanul birtokába vegye a közhasznú költészet szép, tágas műhelyét.

VÁRKONYI NAGY BÉLA

Mezei András:

Legendák születőben

A költők teljességre, vagy valamiféle szintézis megalkotására való törekvése nemcsak kész életművön mérhető le, hanem néhány kötetben, szerencsés esetben egy kötetben is. Mezei András új kötete is, a *Torlódo idő* és a *Mulandóság sebei* után – bár már a második kötetben indul el ezen az úton – ezt a szintézisigényt hordozza magában. A költőt minden érdekli, ami az emberrel, a társadalommal kapcsolatos. Sokoldalúsága, problémakörei tehát nem egy szűk, saját világot, hanem a való világot foglalják magukba, persze nem egyéniség, saját szemléletmód nélkül.

Igen változatos és eleven ez a lírai anyag, melyet Mezei élénk tár. Első ciklusa, a különben kötet cím adó, s ezzel egyszersmind a kötet jellegét meghatározó *Legendák születőben* alaphangja igen érzékenyen reagáló, szinte fájdalmasan magaemésztő, társadalmi felelősségtől áthatott emberről vall. A szüntelenül megújuló forradalmak, a társadalom újjászületésének folyamata, a szakadatlan változás, a „... Mindenség pirkadatában” süllyedő régi világ látomása végén ível fel a vallomás az ember, a költő saját helyéről, feladatáról ebben a „gyorsuló forradalomban”:

„... emeld fel az égre
az öklöd, a melleden alvó két nehezéket
mint radar-ernyőt tárd látó tiz ujjaidat szét,
ragyogásban a hatalmát két tenyerednek:
A legendák születőben!”

A József Attila-i ihletésű *Szikrázó árvaságunk* is azt bizonyítja, hogy milyen határtalan belső fájdalom megszenvedni, felelősséget érezni az új társadalom további alakulásaért, sőt alakításaért, vállalni ezt a kort, hol legendák vannak születőben. Komoly gondolatiságával és érett költőiségével emelkedik ki a ciklusból az *Emlékezem és a Ne mondd...* című vers.

Az olaszországi útiélményeket felvillantó versek közül a *Jákob* meglelevenítő és megjelenítő ereje, valamint a *Kisváros Itáliában* bőszerű filmkockája tűnik ki. Az utazó költő egy másik társadalmat szemlél, és emlékezik:

„Felejténék, a gyilkost meg se látva,
de tanúságom ő meg nem bocsátja.

- - - - -

Ősz tincsbe bujt a szőkeség, a véres...
Ki húsz éves volt, még csak negyvenéves,

és úgy uszít, mintha hatalmon lenne.
Két fröccsön át köpött ma is szemembe.”

A gyermekkor emlékei át is ez a múlt tér vissza, az üldözöttség kiirthatatlan fájdalma hatja át a *Por, hamu, por* ciklus verseinek többségét. (*Por, hamu, por, Rémkép, Tördelt arcok a tűzben.*) A ciklus versei között sok olyan apró remeket találunk, mint a *Harmadosztályú temetés* öt sora, a *Kórházban*, a *Hiánycikk*, a *Megfigyelés*.

Nemcsak a versek egy részében feszül Me-

zei egyik leginkább visszatérő problémája, az új rendért megharcolók, s az újban élők, és azt elfogadók közötti ellentét, hanem ez központi kérdése a *Rózsák a temetőből* c. oratóriumának is. Amíg a versekben (*Apák, Rendelkezés, Megszállottan*) nem olyan egyszerűen megfogalmazása, az oratórium néhány sora szinte visszamenően világítja meg ezeknek mondanivalóját:

„Nem tömöríti ma már sorainkat
a baj meg a kényszer

- - - - -

nem barikádon a harc, nem a nyílt tér tárul
eléd,
más hadviselés ez, nehezebb, mint a roham.”

A „többlepcsős forradalom” fokaik járnak be a jelen és a közelmúlt problémáival foglalkozó olyan versek, mint a *Századvég*, *Hosszú út*, *Bontott út*, *Egy régi dal* címűek, és tán a többi, pesszimistább hangvételű versét is megmagyarázza a régmúlt emlékei mellett ez a pár sor:

„Valamit mondani akartam egyszer,
és indulókat is énekeltem,
de a jövőt elhalasztották.
Nem hittem el, álltam kővémeredten.”

(Századvég.)

Mezei közéletiségének – ha csak villanásnyira is – más oldalát mutatják a polgárt, vagy a polgárrá vált elkényelmesedetteket ostromozó versei. Nemcsak gúny, hanem valami riadt félelem is kísért soraiból. (*Monológ*, *Bontott út*, *Privát*.)

A legkisebb mellékiz nélküli öröm Mezei szerelmes verseit olvasva töltötte el az olvasót, már a *Mulandóság sebei* kézhezvételekor is. Ez az érzése csak gyarapodik a *Rejtett szobor* ciklus olvastán, melynek talán legjobb darabja a *Zsoltár* letisztult, reális képeivel és a *Presszó teraszán* finoman ötvözőtt soraival, mély gondolatiságával. Ez a finomság, a művészi és mesterségbeli eszközök magabiztos, de sehol sem erőltetett alkalmazása, valamint az egyszerűbb zeneiség jellemzi az *Est*, a *Folyókon alszunk*, a *Szélkiáltó* című verseket, és a *Vajúdás* remekműű négyesorosságát.

A kötet verseihez képest sokkal több kívánnivalót hagy maga után a *Rózsák a te-*

metőből c. oratórium dramaturgiai és művészi megoldása. A figyelmes olvasó némely helyen töltő rímeket, sőt sorokat, félresikerült hasonlatot is fölfedez („vértócsák felett is / kapcáik tündökölnék”). A fentiekben szó volt az oratórium eszmei tisztaságáról. Valóban így van, a közéleti problémákkal intenzíven foglalkozó költő arcképének markáns vonása ez az igen tiszteletreméltó vállalkozás. De utánérzési és művészi megoldásainak fentemlített hiányosságai miatt nemigen éri el a költőtől immár természetesnek vett – hiszen önmaga által lijelölt – színvonalat.

A kötetet záró *„Szerencsés mindig a bajban”* prózában írt ars poeticaként hat, és gondolatai méltán zárják a kötetet: „Önmagunk fölé emelkedni, nemcsak vegetálni, kiteljesedve élni – ezt a programot állítanám önmagam elé... Elvek szerint kell élni és gondolkodni, de az élet szerint kell írni. Nem fordítható meg ez a folyamat.”

Úgy vélem, ezek a gondolatok nemcsak eredményeket zárnak le, hanem egyben nyitányai is Mezei újabb, még kiforrottabb alkotásainak. Külön öröm, hogy ezek a versek Bartha László poétikusan szép illusztrációival jelenhettek meg, a könyv egész kiállítása, tipográfiája is figyelemre méltó.

SZÓDY SZILÁRD

Kilátó 66

Huszzonegy új szovjet novella

Találó címmel jelent meg – az idei könyvpokra most már másodszor – a Magvető kiadó szovjet novella-antológiája. A cím valóban megfelel a tartalomnak: kilátó és tájékozódási pont ez a kötet.

Az idei Kilátó novumát az ember- és társadalomrajz elmélyedésében, kifinomodásában kell keresnünk. *Leonyid Leonov* „Orosz erdő”-jének mélyén, egy rejtett kis tisztáson csodálatos forrás buzog. Ide tér vissza új erőért életének minden nagyobb válságában a regény erdész-fiúból lett tudós főhőse. A társadalmi mozgás jelenségeinek, az emberi magatartás-formáknak mélyebb okait kutatva az újabb szovjet irodalom is mintha ezt az eredeti, tiszta forrást keresné, – az óceán felé hömpölygő folyamok, s a történelmet alakító ember-áradat táplálóját.

A szovjet valóságnak eddig jórészt ismeretlen tájain bukkan fel váratlanul ez a forrás. V. Kaverin „Az üvegdarab” című elbeszélésében például egy különleges tulajdonságokkal rendelkező üvegféleség képeben jelenik meg. Petya, a fiatal tudós, csak ennek felhasználásával szerkesztheti meg új műszerét. Leningrádba kell érte utaznia, a győztes forradalom városába. A hivatalok azonban nem igazolják Petya elképzeléseit a városról. A csoda-üveget végül is csak sok-sok kisem-ber segítségével sikerül kiragadni az „illetékes helyeken” ülő bürokraták karmai közül. De így mintha csak még értékesebbé vált volna.

A modern szovjet prózában azonban más tárgyakkal is megcsúsznak ilyen metamorfózisok. Eduard Sim novellájában három levél, egy sürgöny és egy összetört karóra válik a korszerű életbölcseesség forrásává. „Tudja, a mi nemzedékünknek az a baja, hogy későn nő be a fejünk lágya” – mondja az első férfikori meghasonlón átesett geológus a mellette lépkedő fiatal lánynak egy átszatangolt éjszaka utáni érdekes hajnalon: „...nem vagyunk eléggé kíváncsiak, lusták vagyunk. nem akarunk önállóan gondolkodni. Bevágjuk a jegyzeteket, átlapozzuk a tankönyveket... mellel szólnak, nem is mindig nagyon bölcs tankönyveket... Igen ám, csak hogy az élet előbb vagy utóbb mégis csak fölveti a maga kérdéseit, ha az emberben csak egy szikrányi hajlandóság van a gondolkodásra...”

Szándékosan választottunk két fiatal értelmiségit példaként a mai szovjet irodalom gondolkodó hőseinek sorából. Valóságos folyamatot jelez az irodalom. – Ennek a fiatal értelmiségi rétegnek kell most először végigélnie az új társadalmi minőségek születésének fájdalmait, csakúgy mint Gribojedov, Puskin, Turgenyev, vagy Csehov értelmiségi hőseinek a maguk korában. Az új szovjet prózára az egyre határozottabb intellektualizálódás jellemző. Ez a folyamat azonban az orosz irodalmi-társadalmi fejlődés egyetlen szakaszában sem vezette az igazán nagy alkotókat a valóságtól és a dolgozó ember-millióktól való elrugaszkodásig. A mai szovjet írók is tudják, hogy az élet forrása a földben és a munkában van. Ott kell keresni az igazi társadalomformáló erőket is.

Kisérjük el a forráskutatókat a mélyebben fekvő területekre. V. Tyendzjakov „Kérés-élet” című kisregénye a múlt évi irodalmi

termés talán legtöbb vitát kiváltó darabja. Főhőse Násztja, a tenyeres-talpas parasztlány, sertésgondozó a Dalia kolhozban. Az édesanyja iránti ragaszkodásból, no meg a túlságosan is egyenes beszéde miatt, vénlánynak maradt, s minden anyai szeretetét a gondjaira bízott malacokra pazarolja. Már-már bele is törődne sorsába, amikor a megyei hivatalból kihelyezett kolhoz elnöknek nagyszerű ötlete támad. – Lehetetlen egycsapásra rendbehozni egy elmaradott gazdaság minden termelési ágazatát. És ha lehet is – mi haszon belőle? Ki figyel fel manapság egy jó közepes kolhozra? A kiválóaké a jövő! Nekik jár a terven felüli beruházás, a hitel, meg az építőanyag. S ha ez megvan, akkor aztán tényleg lehet korszerűsíteni, rendbetenni a gazdaságot. – Mivel egyszerre úgysem lehetünk mindenben kiválóak – megteszük él-üzemnek a sertéstelepet! Elég néhány meg-alapozatlan és ellenőrizhetetlen rekord-eredményt bejelenteni, máris ösztönlik csőstől a járási vezető-ember meg a laptudósítót. Artyemij Bogdanovics – mintha csak Mocsár Gábor „Pirostövű nád”-jának kupec kedő elnökével konkurálna – „megcsinálja ezt a kis üzletet” a kolhozoknak. Sőt, mivel jószívű ember, meg is tetézi: egyben mindjárt férjet is kerít Násztjának a faluszovjet málészájú ifjú elnökének személyében.

Mi történik később Násztjával? Elkísérjük őt a területi állattenyésztési konferenciára, ahol a diszelnökségbe ültetik, a tudományban megőszült agg professzor mellé. Kattognak a felfevőgépek. „Egyszerű sertésgondozónő... amint kart karba öltve áll a híres professzorral. A tudomány és a gyakorlat lép szövetségre – ha egyszer így van, a területen most már eligazodnak a dolgok.” De kényelmetlenül érzi magát a professzor és sertésgondozónő is. Mindketten tudják, hogy a terület mezőgazdasági össztermelése alig haladja meg a forradalom előtti, s a legfontosabb kérdés most nem „a tudomány és a gyakorlat egysége”, hanem a helyi lehetőségek jó kihasználása. Ez pedig lehetetlen a jelenlegi uniformizált vezetési módszerek mellett. Nincs azonban idő a gondolkodásra, fel kell szólalni. S máris tolnak Násztja szájára a gyors, olcsó, előregyártott szavak.

Félelmetesen nagy társadalmi kérdés ez: ha Násztjának igaza van, – a szovjet rendszer hazug és képmutató. Az a morál, melyet Násztja most zavarában segítségül hív, nemcsak őt magát teheti tönkre – egész társa-

dalmakat is megtizedelhet. Az író igaz pártos szenvedéllyel keresi az erőket, melyek szembeállnak vele.

Hol találja meg ezeket az egészséges forrásokat? – Az emberekben. Azokban az emberekben, akiket nem a felszínes divat-morál, hanem a szovjet rendszer mélyebb, igazabb törvényei formáltak emberré. Násztya is becsületes szovjet ember. De göröngyös utat kell járnia, míg az eredeti, tiszta forráshoz visszatál.

A kötetet lapozva sok ilyen emberrel találkozunk – matrózokkal, könyvelőkkel, paraszt-asszonyokkal és rokkant katonákkal. Lesznek azonban bizonyára, akik számonkérlik a szerkesztőktől a keményebb, határozottabb, „klaszszikus” munkás hősokeket. Kétségtelen, hogy a Szovjetunióban már régen nem követelménye a hitoless és pártos ember-ábrázolásnak a munkaeszközök és folyamatok leírása. A mai szovjet irodalom jó színvonalú alkotásai nem a munka mechanizmusára, hanem a dolgozó ember belső megformálására és társadalmi lényegére ügyelnek. A külső cselekedetek és magatartás-formák lényegi indítékait keresik hazugság nélkül, hittel és igényesen – pártosan. Mégis újra megemlítjük *Vil Lopatov* és *Alekszandr Remencsuk* nevét, amelyeket ismét hiába kerestünk a tartalomjegyzékben. Csakúgy mint *V. Csilvilihin* tavaly megjelent kisregénye a „Jolki-motalki” („Bólogató fenye”k”) vagy a „Szvetloje oko Szibirji” („Szibéria fényes szeme”) című novella – az ő írásaik is jellegzetes munkás-milíóvel, sok markáns vonással egészíthették volna ki a mai szovjet életéről és irodalomról kirajzolódó képet. Mindenesetre színvonalasan helyettesíthették volna például *I. Mazuruk* vagy *F. Iszkander* a kötetben szereplő írását.

A művek többségének esztétikai értéke azonban szerencsére kárpótól bennünket a tematika bizonyos egysíkúságáért. A címek pusztá felsorolása nem mondana sokat. De lehetetlen meg nem említeni a maradandó olvasmányélmények szerzői között a jól ismert Pausztovszkij, Nagibin, Kazakov, Csukovszkij mellett a hozzájuk már mesterségbenművészetben is csaknem felzárkózott Akszjonov és Glagjilin, vagy a talán legeredetibb *Eduard Sim* nevét.

Még valamit – a műfordításokról. Ennél a kötetnél már nem az a legfontosabb, hogy Szóllósy Klára, Makai Imre, vagy Elbert János ismét remekelt, hogy a fordítások általában jó színvonalúak. A legfontosabb, hogy csaknem kivétel nélkül mindegyiken érzik: a

fordító nemcsak érti, hanem ismeri is azt a világot, melynek jeleit a mi nyelvünkre teszi át.

Jó dolog, hogy egyre többen tanulunk meg oroszul. Még jobb, hogy kezdünk érteni „szovjetül” is. Egyre nyilvánvalóbb, hogy az egymás után megjelenő szovjet antológiák nemcsak irodalmi, hanem társadalmi és emberi közeledést is jeleznek.

NAGY L. SÁNDOR

Békés Sándor:

Áradás

Mai emberekről, fiatalokról szól Békés Sándor első önálló kötete. Hét elbeszélésének témáját katonaelményeiből merítette, hősei helytállásból, bátorságból, bajtársiasságból vizsgáznak. Főként az erkölcsi mozgatórugókat tárja fel az író, amelyek meghatározzák cselekedeteiket. Az írások alapvető eszméisége a közösség emberformáló erejének felmutatása, s ezzel nemcsak katonákhoz szólnak, hanem mindazokhoz, akik keresik az új normákat a társadalmi együttélésben, a szocialista eszmékkel való azonosulásban, az egymásért érzett felelősségvállalásban.

A kötetben megtalálhatjuk a „Metamorfózis” című elbeszélést is, ezzel mutatkozott be két éve folyóiratunkban a fiatal író. Az elbeszélés középpontjában Hartung, Vajler és Elek honvédek állnak, akik nem szeretik a tizedesüket, mert szerintük túlzottan megköveteli a szolgálati fegyelmet, a formaságot, a feladatok pontos teljesítését. Mégis amikor egy harccyakorlaton egymást segítve kell megmenteniük halálos veszedelembe került bajtársukat, mindent feledve összefognak. A nehéz helyzetben erős kis közösséggé formálódnak, megértve egymáshoz tartozásukat, egymásrautaltságukat.

Két elbeszélés emelkedik ki a kötetből. A „Fehér bottal a kezemben” egy tűzserész története, aki feladata teljesítése közben, amikor egy játszótéren meg akarja semmisíteni a háborúból ottmaradt robbanótöltetet, elveszti szemévilágát. Nem lát, és azt hiszi, hogy őt sem látják már, a volt bajtársai, az emberek elfelejtették. El akar bújni önmaga és mindenki elől, feleslegesnek érzi magát.

Azonban azok, akikért áldozatot hozott, nem felejtették el, visszavezetik az emberek közé. Újra ott áll a játszótéren, gyermekek, felnőttek veszik körül, akik már nagyon várták. „Az egész város ismeri magát...” – mondja valaki. Úgy bánnak vele, mint aki egy nagyon hosszú útról érkezik haza. Akkor érti meg, hogy helytelenül viselkedett, hamis képet alkotott magának az emberekről.

Hasonló gondolatokat tartalmaz a címadó elbeszélés, az „Áradás” is, amelyik Tasi Árpád honvédéről szól, aki a váratlan árvíz idején önként vállalkozott arra, hogy bajtársaival együtt kimentsen a víztől körülzárt házból egy asszonyt a gyermekével. Nem jut el odáig, mert társai mellől elsodorja, majd elnyeli az ár. A többiek azonban megmentik azokat, akikért ő is elindult. A történet lehetőséget ad az írónak arra, hogy megörökítse sokszáz katonának a tettét, mindazokét, akik évek során annyi áldozatot vállaltak a természeti csapások elleni küzdelemben.

Az elbeszélések azt igazolják, hogy az író

a mai élet szépségei, az emberségesség, a nemes tulajdonságok ragadják meg. Történetei érdekesek, lekötik az olvasók figyelmét, a szórakoztatáson túl tanulságokkal is szolgálnak.

Találni azonban a kötetben olyan írásokat is („Hétfőtől szombatig”, „Cigaretta hajnalban”), amelyeknek színvonala elmarad a többitől. Ezekben a modern kifejezési és ábrázolási módra való törekvése időnként öncélúsághoz vezet, a képek és a hasonlatok halmozása feleslegesnek tűnik, a hangja akadózik, vagy érthetetlenül megtöri elbeszélései többségének fegyelmezett vonalát. Időközben megjelent más témájú írásai azonban arra mutatnak, hogy ezeket a hibákat igyekeznek elkerülni.

Az Áradás Békés Sándor napjaink közéleti problémái iránt megmutatkozó érzékeny figyelmét és ígéretes írói tehetségét bizonyítja, s ezek alapján érdeklődéssel várjuk újabb műveit.

MITZKI ERVIN

GRAIN ANDRÁS rajza